

**ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΟ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ &
ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ**

**Διαδικτυακή παρουσίαση των
Χριστιανικών μνημείων της Θεσσαλονίκης**

**An online presentation of the Christian religious
monuments in Thessaloniki**

Miadzvedz Mikhail AM: 039/14

Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 2018

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΟ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ &
ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ

**Διαδικτυακή παρουσίαση Χριστιανικών
μνημείων της Θεσσαλονίκης**

**An online presentation of the Christian religious
monuments in Thessaloniki**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Miadzvedz Mikhail AM: 039/14
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΤΗΣ: Ηλίας Νίτσος

Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 2018

Περίληψη

Η μικρή αυτή εργασία παρουσιάζει 15 αρχαιολογικά μνημεία της Θεσσαλονίκης με χρονολογική σειρά και σπουδαιότητα. Αυτά είναι αποκλειστικά χριστιανικά μνημεία. Πρόκειται για ναούς που στην πλειοψηφία τους ακόμη λειτουργούν. Στόχος αυτής της εργασίας είναι να παρουσιάσει τα μνημεία αυτά σε συνάρτηση με την ιστορία και τα παθήματα της πόλης που τα φιλοξενεί και τα μαρτύρια των κατοίκων της. Οι ναοί που παραθέτονται κτίστηκαν μέχρι τις απαρχές της τουρκοκρατίας. Πολλοί από αυτούς μετατράπηκαν σε μουσουλμανικά τεμένη και φέρουν ακόμη τα χαρακτηριστικά αυτής της μετατροπής. Είναι ζωντανοί και διαρκείς μάρτυρες της ιστορίας της Θεσσαλονίκης που δεν έπαψε να κατοικείται και να δημιουργεί 23 αιώνες τώρα. Η μέθοδος εργασίας που ακολουθήθηκε ήταν αρχικά η έρευνα σε βιβλιοθήκες της πόλης για την ανεύρεση σχετικών βιβλίων και κατόπιν η επίτοπια επίσκεψη και έρευνα του κάθε μνημείου-ναού ξεχωριστά. Ακολούθησε φωτογράφιση-βιντεοσκόπηση του κάθε μνημείου για την πληρέστερη παρουσίασή του. Συμπερασματικά θα πρέπει να αναφέρω τη μεγάλη σπουδαιότητα αυτών των μνημείων όχι μόνο για την ιστορία της πόλης και των κατοίκων της, αλλά και για μένα προσωπικά, διότι ήταν πράγματι μια μοναδική και πρωτόγνωρη εμπειρία.

Λέξεις κλειδιά: τοιχογραφίες, εικονογράφηση, τοιχογράφηση, ψηφιδωτά, πλινθοπερίκτιστης, αργιολιθοδομή.

Abstract

In this small work are presented 15 archaeological monuments of Thessaloniki according to their chronology and importance. These are exclusively Christian monuments. They are temples still functioning in their majority. Aim of this work is the presentation of these monuments in connection with the history and the sufferings of the city which accommodate them and the sufferings of his citizens. The temples here presented they were build till the start of Turkish domination. A lot of them they were transmuted to mosques and they bare till today the signs of this transmutation. They are living and eternal martyrs of the history of Thessaloniki which never stopped to be inhabited for 23 centuries now. The method followed was firstly the inquiry in town's libraries for finding relative books and then ground visitation, inquiry of every monument separately. What followed was photo shooting and video recording of every monument for his more complete presentation. In conclusion I have to mention the great importance of all this monuments not only for the history of this town and his citizens, but also for me personally, because it was a unique and newfound experience.

Keywords: monuments of Thessaloniki, history of Thessaloniki, christian, monuments, Thessaloniki

Ευχαριστίες

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον καθηγητή μου κ. Ηλία Νίτσο για τις συμβουλές που μου παρείχε και την εμπιστοσύνη που μου έδειξε κατά το χρονικό διάστημα της συγγραφής της πτυχιακής μου εργασίας. Με ενέπνευσε και με παρακίνησε να ασχοληθώ με ένα κλάδο της πληροφορικής πρωτόγνωρο αλλά ταυτόχρονα πολύ ενδιαφέροντα κι επιμορφωτικό για ένα φοιτητή Βιβλιοθηκονομίας.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον αρχ. Νήφωνα (Πουλόπουλο) για τις γραμματικές διορθώσεις που έκανε και τις συμβουλές του, και επίσης ένα μεγάλο στον αδερφό μου τον Ευγένιο που έχει βγάλει υπέροχες φωτογραφίες.

Θα ήθελα επίσης να εκφράσω τις ιδιαίτερες ευχαριστίες μου στους υπευθύνους των διαφόρων μνημείων που επισκέφτηκα, οι οποίοι πρόθυμα με βοήθησαν παρέχοντας τις αναγκαίες πληροφορίες ώστε να καταστεί ευκολότερη η εκπόνηση της εργασίας μου. Τέλος δε θα μπορούσα να παραλείψω την οικογένεια και τους φίλους μου οι οποίοι μου συμπαραστάθηκαν με κάθε τρόπο τη δύσκολη περίοδο της συγγραφής της εργασίας μου. Υπήρξαν για μένα σταθερά στηρίγματα κατανοώντας τη δυσκολία της προσπάθειάς μου. Ένα μεγάλο ευχαριστώ για την υπομονή, την ψυχραιμία και τη στήριξή τους.

Πίνακας Περιεχομένων

1	Εισαγωγή στην ιστορία της Θεσσαλονίκης.....	1
2	ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ.....	10
3	ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΝΑΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ.....	15
4	ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΝΑΩΝ.....	21
4.1	ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΝΑΟΔΟΜΙΑ.....	22
4.2	ΤΥΠΟΙ ΝΑΩΝ.....	23
4.3	ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ.....	26
5	ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΙ ΝΑΟΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ.....	28
5.1	ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ.....	28
5.1.1	Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού.....	30
5.1.2	Η κρύπτη του ναού.....	34
5.2	Η ΑΓΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΣΟΦΙΑ.....	37
5.2.1	Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού.....	40
5.3	Η ΡΟΤΟΝΤΑ.....	44
5.3.1	Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού.....	47
5.3.2	Εσωτερική διακόσμηση.....	50
5.4	ΠΑΝΑΓΙΑ ΑΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΟΣ.....	54
5.4.1	Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού.....	56
5.5	Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΧΑΛΚΕΩΝ.....	60
5.5.1	Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού.....	62
5.6	Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΛΑΤΟΜΟΥ (ΟΣΙΟΥ ΔΑΒΙΔ).....	67
5.6.1	Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού.....	69
5.7	ΜΟΝΗ ΒΛΑΤΑΔΩΝ.....	72
5.7.1	Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα της μονής.....	75
5.8	Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΗ ΗΛΙΑ.....	78
5.8.1	Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού.....	80
5.9	Ο ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ.....	83
5.9.1	Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού.....	86
5.10	Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΑ.....	91
5.10.1	Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού.....	93
5.11	Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ.....	96
5.11.1	Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού.....	98
5.12	Ο ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΤΑΞΙΑΡΧΩΝ.....	100
5.12.1	Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού.....	101

5.13	Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΟΥ ΟΡΦΑΝΟΥ	104
5.13.1	Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού	106
5.14	Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ.....	109
5.14.1	Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού	111
5.14.2	ΟΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ	112
5.15	Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ	114
5.15.1	Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού	115
6	Δημιουργία του Word Press	117
7	Συμπεράσματα και προτάσεις.....	119

Ευρετήριο Εικόνων

Εικόνα 1: Ο ναός του Αγίου Δημητρίου.....	28
Εικόνα 2: Ο Νάρθηκας.....	30
Εικόνα 3: Το τέμπλο του ναού	31
Εικόνα 4: Η κόγχη του ιερού	32
Εικόνα 5: Η κρύπτη του ναού	33
Εικόνα 6: Το ημικυκλικό κιβώριο με τους επτά κιονίσκους.....	34
Εικόνα 7: Το κεντρικό κλίτος του ναού	35
Εικόνα 8: Ο ναός της Αγίας Σοφίας	36
Εικόνα 9: Κεντρική είσοδος.....	37
Εικόνα 10: Ο πύργος.....	38
Εικόνα 11: Ανατολική πλευρά του ναού	38
Εικόνα 12: Το εσωτερικό του ναού.....	39
Εικόνα 13: Θεοδοσιανό κιονόκρανο 1	40
Εικόνα 14: Θεοδοσιανό κιονόκρανο2.....	40
Εικόνα 15: Το ψηφιδωτό της Ανάληψης	41
Εικόνα 16: Ψηφιδωτό στην κόγχη του Ιερού.....	42
Εικόνα 17: Η Ροτόντα.....	43
Εικόνα 18: Κολλόνες της κεντρικής εισόδου	44
Εικόνα 19: Η μουσουλμανική επιγραφή πάνω στην πόρτα.....	44
Εικόνα 20: Εσωτερικό της Ροτόντας 1	45
Εικόνα 21: Το Ιερό Βήμα	46
Εικόνα 22: Ο τρούλος	47
Εικόνα 23: Το εσωτερικό της Ροτόντας	48
Εικόνα 24: Ψηφιδωτό Σταυρού ο οποίος περιβάλλεται από πέρδικες, αστέρια, άνθη και καρπούς.....	49
Εικόνα 25: Ψηφιδωτό της Ροτόντας	50
Εικόνα 26: Ψηφιδωτό στον τρούλο	51
Εικόνα 27: Η Ροτόντα.....	52
Εικόνα 28: Ο ναός της Παναγίας Αχειροποίητου	53
Εικόνα 29: «Ο σουλτάνος Μουράτ πήρε την Θεσσαλονίκη το 833». (=1430)	54

Εικόνα 30: Το μεσαίο κλίτος του ναού	55
Εικόνα 31: Κιονόκρανα και ψηφιδωτά του ναού	56
Εικόνα 32: Ψηφιδωτά και τοιχογραφίες του ναού	57
Εικόνα 33: Ο Σταυρός από την περίοδο της εικονομαχίας στην κόγχη του ιερού	58
Εικόνα 34: Ο ναός της Παναγίας Χαλκέων	59
Εικόνα 35: «Αφηρόθη ό πρήν βέβηλος τόπος εις ναόν περίβλεπτον της Θ(εοτό)κου παρά Χριστωφό(ρου) του ενδοξοτά(του) βασιληκου (πρώτο)σπαφαρήου κ(αί) κατ(ε)πάνο Λαγουβαρδίας κ(αί) τις συνβίου αυτού Μαρίας κ(αί) των τέκνων αυτών Νηκηφόρου, Ἐννης κ(αί) Κατακαλις μηνή Σεπτεμβρίο ηνδ(ικτιώνος) ιβ' έτ(ους) ςφλζ'».....	60
Εικόνα 36: Η βόρεια πλευρά του ναού	61
Εικόνα 37: Η εσωτερική πλευρά του τρούλου	62
Εικόνα 38: Η ανατολική πλευρά του ναού	63
Εικόνα 39: Οι τοιχογραφίες πάνω από το νάρθηκα	64
Εικόνα 40: Κεντρική είσοδος του ναού 2	65
Εικόνα 41: Η ιερά μονή Λατόμου (Οσίου Δαβίδ).....	66
Εικόνα 42: Το εσωτερικό του ναού.....	67
Εικόνα 43: Το κέντρο του ναού	68
Εικόνα 44: Περίφημο ψηφιδωτό των αρχών του 4ου αιώνα	69
Εικόνα 45: Τα τοίχοι του ναού	69
Εικόνα 46: Οι τοιχογραφίες του ναού.....	70
Εικόνα 47: Καθολικό της μονής Βλατάδων	71
Εικόνα 48: Περίοστω	72
Εικόνα 49: Το Ιερό Βήμα	74
Εικόνα 50: Εις τον τόπων αυτόν ο Απόστολος Παύλος κήρυξε προς τους Θεσσαλονικείς κατά την ἸΒ Περιοδεία του (51 μ.Χ.)	75
Εικόνα 51: «ΝΙΨΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΨΙΝ».....	76
Εικόνα 52: Ο ναός του Προφήτη Ηλία	77
Εικόνα 53: Νάρθηκας του ναού	78
Εικόνα 54: Εσωτερικό του ναού	79
Εικόνα 55: Οι τοιχογραφίες του ναού 1	80
Εικόνα 56: Οι τοιχογραφίες του ναού 2.....	81
Εικόνα 57: Ο ναός των Αγίων Αποστόλων 1	82

Εικόνα 58: Τρία πλίνθινα μονογράμματα στη δυτική όψη του νάρθηκα	83
Εικόνα 59: Τρία πλίνθινα μονογράμματα στη νότια όψη του νάρθηκα	83
Εικόνα 60: Ο ναός Αγίων Αποστόλων 2	84
Εικόνα 61: Κεντρικός είσοδος στον ναό.....	84
Εικόνα 62: Το κεντρικό κλίτος.....	85
Εικόνα 63: Θεοδοσιανό κιονόκρανο.....	85
Εικόνα 64: Αριστερό κλίτος.....	86
Εικόνα 65: Τα ψηφιδωτά.....	87
Εικόνα 66: Τα ψηφιδωτά 2.....	88
Εικόνα 67: Τοιχογραφίες στο δεξιό κλίτος	89
Εικόνα 68: Τοιχογραφία.....	89
Εικόνα 69: Ο ναός Αγίου Παντελεήμονα.....	90
Εικόνα 70: Προαύλιος χώρος.....	91
Εικόνα 71: Εξωτερική αριστερή κόγχη 1.....	92
Εικόνα 72: Εξωτερική αριστερή κόγχη 2.....	93
Εικόνα 73: Κεντρική είσοδος στον ναό	94
Εικόνα 74: Ο ναός της Αγίας Αικατερίνης.....	95
Εικόνα 75: Από την ανατολική πλευρά του ναού 1	96
Εικόνα 76: Από την ανατολική πλευρά του ναού 2	96
Εικόνα 77: Μία από τις τοιχογραφίες του ναού.....	97
Εικόνα 78: Ο ναός των Ταξιαρχών	99
Εικόνα 79: Από την ανατολική πλευρά του ναού	100
Εικόνα 80: Ο τοίχος του ναού.....	101
Εικόνα 81: Οι κατακόμβες 1.....	102
Εικόνα 82: Οι κατακόμβες.....	102
Εικόνα 83: Ο ναός του Αγίου Νικολάου του Ορφανού	103
Εικόνα 84: Δείγμα εξαιρετικής τοιχοδομίας	104
Εικόνα 85: Το κιονόκρανο	105
Εικόνα 86: Τοιχογραφίες νάρθηκα	106
Εικόνα 87: Το Ιερό Βήμα	106
Εικόνα 88: Αριστερό κλίτος.....	107
Εικόνα 89: Άποψη της ανατολικής πλευράς του ναού	108
Εικόνα 90: Από την ανατολική πλευρά του ναού	109

Εικόνα 91: Αναθηματική πλάκα.....	110
Εικόνα 92: Το Ιερό Βήμα	111
Εικόνα 93: Οι οιχογραφίες του ναού	112
Εικόνα 94: Ο ναός του Σωτήρος Χριστού	113
Εικόνα 95: Ο ναός Αγίου Μηνά	114
Εικόνα 96: Εσωτερικό κλίτος	116
Εικόνα 97: Προσθήκη καινούργιας σελίδας	117
Εικόνα 98: Τακτοποίηση σειράς εμφάνισης μπάρας μενού.....	117
Εικόνα 99: Προσθήκη βίντεο και τακτοποίηση πλάγια μενού	118

1 Εισαγωγή στην ιστορία της Θεσσαλονίκης

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΠΑΡΧΕΣ ΩΣ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ

Η Θεσσαλονίκη είναι μια πόλη με ρίζες στην αρχαιότητα και συνεχή και αδιάλειπτη ιστορία μέχρι και σήμερα. Η καίρια θέση της δεν της επέτρεψε ποτέ να χαθεί, γεγονός που αποδεικνύει την οξυδέρκεια του ιδρυτή της. Την ίδρυσε το 315π.Χ. ο τότε βασιλιάς της Μακεδονίας Κάσσανδρος, ενώνοντας 26 μικρούς και πανάρχαιους οικισμούς με επίκεντρο τη μικρή πόλη Θέρμη. Η παλαιότερη πρωτεύουσα της Μακεδονίας, η Πέλλα, είχε αρχίσει να παρακμάζει και το κυριότερο δεν είχε διέξοδο στη θάλασσα. Τις νέες δυνατότητες που απαιτούσαν οι καιροί πρόσφερε η νέα πόλη που δέσποζε στο Θερμαϊκό κόλπο. Το όνομά της το έλαβε από την γυναίκα του Κάσσανδρου και αδελφή του Μ.Αλεξάνδρου Θεσσαλονίκη(Θεσσαλονίκη 2300 χρόνια, 1985a)

Η πολύ σημαντική θέση της πόλης, της προσέφερε πλούτο και δύναμη και την κατέστησε κέντρο του ελληνικού πολιτισμού στο βορειοελλαδικό χώρο με τεράστια και μακρόχρονη ακτινοβολία. Αλλά δεν κατάφερε να της προσφέρει ησυχία και ασφάλεια. Η πόλη όπως και η μακεδονική της περιφέρεια αποτέλεσαν θέατρο συνεχών πολεμικών συγκρούσεων και αναστατώσεων κι αντιμετώπισαν πλήθος επίδοξων κατακτητών. Αποδυναμωμένη η Μακεδονία και η πρωτεύουσά της Θεσσαλονίκη από όλες τις προηγούμενες αναστατώσεις, κατακτώνται από τους Ρωμαίους κι αποτελούν από το 148π.Χ. τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Ως πόλη όμως, έστω και λεηλατημένη και κατακτημένη διατηρεί τη σπουδαιότητά της. Την διοικούν εξέχοντες κι επιφανείς Ρωμαίοι όπως ο: Μέτελλος, Λούκουλλος, Κράσος, Βρούτος και συμμετέχει στον εμφύλιο πόλεμο που ξεσπά στη Ρώμη ως κέντρο ανταγωνισμού των αντιμαχομένων πλευρών. Μετά τη νίκη του Αντωνίου και του Οκταβιανού το 42π.Χ. στη μάχη των Φιλίππων η Θεσσαλονίκη που τους είχε υποστηρίξει ανακηρύσσεται «ελεύθερη πόλη», λαμβάνει πολλά προνόμια και της χορηγείται αυτοδιοίκηση.

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Όμως δεν έπαυσε να αντιμετωπίζει προκλήσεις. Διάφορα βάρβαρα φύλα από το βορρά εισέβαλλαν συνεχώς στα εδάφη της αψηφώντας τη ρωμαϊκή ηγεμονία. Μόνο μετά τη συντριβή των Θρακών και των Δακών από το διοικητή της Μακεδονίας Κράσσο τα έτη 28-30π.Χ. γνωρίζει χρόνια ειρήνης και γίνεται η πιο ειρηνική επαρχία του αχανούς ρωμαϊκού κράτους. Πλέον όμως έχει δική της φρουρά, δικούς της νόμους και ασκεί τη δική της αυτόνομη νομοθετική και δικαστική εξουσία.

Η Θεσσαλονίκη ήταν μια ανοιχτή πόλη εντός μιας τεράστιας αυτοκρατορίας. Πολύ γρήγορα ό,τι συνέβαινε σε αυτή, ό,τι καινούργιο, ερχόταν και στη Θεσσαλονίκη. Η νέα θρησκεία, ο Χριστιανισμός ήρθε κι αυτός αρκετά γρήγορα. Βέβαια στην αρχή κανείς δεν είχε καταλάβει τι σημαντικές αλλαγές θα επέφερε στην αντίληψη και τη νοοτροπία, την καθημερινή ζωή και τις ανθρώπινες σχέσεις, προσφέροντας νέο νόημα και σκοπό ζωής. Η νέα θρησκεία θα επηρεάσει τους πάντες, από τον απλό πολίτη μέχρι τον αυτοκράτορα. Αλλαγές θα υποστούν η πολιτική έκφραση, οι τέχνες και οι σπουδές.

Δεν ήταν τυχαία η επιλογή της Μακεδονίας από τον απόστολο Παύλο ο οποίος το 50μ.Χ. έρχεται στη δεύτερη περιοδεία του και ιδρύει στη Θεσσαλονίκη τη δεύτερη χριστιανική εκκλησία στον ευρωπαϊκό χώρο. Πρώτη ήταν αυτή των Φιλίππων της Καβάλας. Η Θεσσαλονίκη θα ήταν πλέον σταθμός για τη διάδοση του Χριστιανισμού. Προς τους κατοίκους της θα στείλει κατόπιν δύο επιστολές (προς Θεσσαλονικείς Α' και Β') οι οποίες θα αποτελέσουν σημαντικότερα κείμενα της χριστιανικής πίστης. Η Θεσσαλονίκη αποκτά παγκόσμια ακτινοβολία και κύρος. Στην εποχή του αποστόλου Παύλου η Θεσσαλονίκη είναι η πιο πολυάνθρωπη πόλη της Μακεδονίας. Την κατοικούν κυρίως Έλληνες, Ρωμαίοι και Εβραίοι. Τα πρώτα κηρύγματα της νέας πίστης γίνονταν στις συναγωγές. Μερικοί Εβραίοι βαπτίστηκαν Χριστιανοί, αλλά η πλειοψηφία των πιστών προερχόταν από τους «Σεβόμενους Έλληνας». Αυτοί ήταν Έλληνες που όμως απογοητευμένοι από τη ρηχότητα της ειδωλολατρίας που βίωνε πλέον την παρακμή, στρέφονταν με ελπίδα στη νέα πίστη που επαγγελοταν υψηλότερο ηθικό περιεχόμενο. Οι επιτυχίες του χριστιανικού κηρύγματος εξόργισαν τους πιο συντηρητικούς Εβραίους οι οποίοι φρόντισαν, αφού ξεσήκωσαν ματαίως αγοραίο όχλο κατά του αποστόλου και των ακολούθων του, να τους καταδώσουν σαν πολιτικούς υποκινητές στη διοίκηση της πόλης. Ο απόστολος

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

έτσι έφυγε εσπευσμένα για τη Βέροια(Καραβιδόπουλος, 2016a)). Την περίοδο εκείνη καθώς και στους πρώτους αιώνες οι πιστοί ήταν κυρίως κατώτερης αστικής τάξης, φτωχός λαός. Στη Θεσσαλονίκη υπάρχουν μαρτυρίες πως χριστιανές είχαν βαπτιστεί και γυναίκες της ανώτερων τάξεων. Αυτό ίσως εξηγεί την πολυτέλεια και την πληθώρα των ναών στην πόλη που κτίστηκαν αργότερα, όταν ο Χριστιανισμός έγινε νόμιμη και κρατική θρησκεία. Στους ναούς εγκαινιάζεται μια νέα αρχιτεκτονική που όμως ενσωματώνει παλαιότερες τεχνικές και γνωρίσματα σε ψηφιδωτά, εικονογραφία, ζωγραφική. Με αυτά τα υλικά θεμελιώνεται η πίστη της πιο μακρόχρονης αυτοκρατορίας στην ιστορία. Μιας πίστης που επέζησε τον θάνατο της αυτοκρατορίας που την γέννησε και συνεχίζει την πορεία της διότι οι ναοί της, υπήρξαν όχι μόνο τόποι λατρείας, ασκήσεως και αρετής, αλλά και ιερά φροντιστήρια των γραμμάτων, κέντρα αγάπης και φιλανθρωπίας, ιεραποστολικά ορμητήρια και εθνικά καταφύγια σε δύσκολους καιρούς.

Στα επόμενα χρόνια η μεγάλη ακμή της πόλης παρατηρείται στα χρόνια του καίσαρα Γαλέριου αρχές του 4^{ου} αιώνα. Τότε όλο το «Ιλλυρικό», δηλαδή όλη η Βαλκανική χερσόνησος είχε το διοικητικό της κέντρο στη Θεσσαλονίκη. Τα ίδια χρόνια ανεγείρονται στην πόλη επιβλητικά ανάκτορα και δημόσια κτίρια (Ροτόντα, Ανάκτορα, Καμάρα, αρχαία Αγορά). Αρχές του 4^{ου} αιώνα δεν κοσμεύεται μόνο η πόλη αλλά και η εκκλησία της. Τότε τοποθετείται χρονικά και το μαρτύριο των Αγίων Δημητρίου και Νέστορα. Ο Άγιος Δημήτριος από τότε είναι ο προστάτης της Θεσσαλονίκης (πολιούχος) και η πόλη αυτή αποτελεί ως σήμερα το κέντρο της λατρείας του αγίου σε όλο το χριστιανικό κόσμο. Η χριστιανική παράδοση αποδίδει πολλές περιπτώσεις σωτηρίας της πόλης αυτής σε παρέμβαση του πολιούχου της(Καραβιδόπουλος, 2016b).

Η σπουδαιότητα της πόλης δε θα την άφηνε ουδέτερη στον δυναστικό αγώνα ανάμεσα στον Μέγα Κωνσταντίνο και το γαμπρό του Λικίνιο. Το 324μ.Χ. ο Μέγας Κωνσταντίνος εγκαταστάθηκε με το στρατό του των 120.000 ανδρών στην πόλη και κατασκεύασε νέο λιμάνι για να χωρέσουν ο στόλος του των 200 γαλερών και 2.000 εμπορικών πλοίων. Μετά τη νίκη του και την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης η Θεσσαλονίκη θα αποτελεί τη «συμβασιλεύουσα» δίπλα στην «βασιλεύουσα» όπως ονομαζόταν η Κωνσταντινούπολη, για περισσότερο από 1000 χρόνια. Η ζηλευτή θέση

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

της πόλης στο κράτος δε την έσωζε από τις επιδρομές των βαρβάρων λαών γύρω από την αυτοκρατορία. Όσο πιο λαμπρή ήταν η πόλη τόσο πιο πολύ την ποθούσαν. Η Θεσσαλονίκη ήταν αναγκασμένη να ενισχύει συνεχώς την άμυνα και τα τείχη της. Την εποχή του μεγάλου Θεοδοσίου η πόλη οχυρώνεται ιδιαίτερα καθώς ήταν το κέντρο άμυνας κατά των βορείων βαρβάρων και των Γότθων. Τότε (390μ.Χ) έγινε και η μεγάλη σφαγή των 7.000 κατοίκων της πόλης στον Ιππόδρομο, ως τιμωρία διότι επαναστάτησαν εναντίον του γότθου διοικητή της πόλης Βουδέριχου. Από τότε ο Ιππόδρομος έπαυσε να χρησιμοποιείται για αγώνες και ο Μέγας Θεοδόσιος αναγκάστηκε να δηλώσει δημόσια τη μετάνοιά του στον επίσκοπο του Μιλάνου Αμβρόσιο(*Θεσσαλονίκη 2300 χρόνια*, 1985a).

Από τον 4^ο έως τον 6^ο αιώνα μ.Χ. οι επιδρομές κατά της πόλης είναι αλλεπάλληλες. Το 378 οι Γότθοι, το 395 οι Βησιγότθοι, το 447 οι Ούννοι, στα 473-483 οι Οστρογότθοι και στις αρχές του 6^{ου} αιώνα σλαβικά και ουνικά φύλα λεηλάτησαν και κατέστρεψαν οικισμούς στη Μακεδονία. Η Θεσσαλονίκη σώθηκε χάρη στα τείχη της. Στα μέσα του 6^{ου} αιώνα εμφανίζονται οι Άβαροι, λαός συγγενής των Ούνων και μαζί με υποταγμένους τουρανικούς λαούς και σλαβικά φύλα επιχείρησαν πολλές φορές να καταλάβουν τη Θεσσαλονίκη. Αργότερα οι Σλάβοι χωρίστηκαν από τους Αβάρους και δημιούργησαν αγροτικές εγκαταστάσεις σε αυτοκρατορικά εδάφη πληρώνοντας ετήσιο φόρο. Η διήγηση των «Θαυμάτων του αγίου Δημητρίου» αναφέρει επιδρομές Αβάρων και Σλάβων, στις 22 Σεπτεμβρίου του 586 που κράτησε 7 ημέρες, στις 27 Οκτωβρίου 604, το 615 από την θάλασσα, το 618 που κράτησε 30 ημέρες και το 677. Το 688 ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ο Ρινότμητος νίκησε τελειωτικά τους Σλάβους και μπήκε θριαμβευτής στην πόλη. Παραταύτα οι αυτοκράτορες από τον 7^ο μέχρι τον 9^ο αιώνα θα αναγκάζονταν να μεταφέρουν Σλάβους στην Μ. Ασία και Έλληνες στη Μακεδονία ώστε να αποδυναμώσουν το σλαβικό στοιχείο που τελικά αφομοιώθηκε(*Θεσσαλονίκη 2300 χρόνια*, 1985a).

Τα επόμενα χρόνια η αυτοκρατορία συρρικνωνόταν στα κυρίως ελληνικά εδάφη. Αποκτούσε όμως περισσότερη ομοιογένεια και μπορούσε να αφοσιωθεί σε ζητήματα πίστης. Η Θεσσαλονίκη ήταν φιλοσοφικό και θρησκευτικό κέντρο με μεγάλη ακτινοβολία. Δεν μπορούσε να μείνει αμέτοχη στις θρησκευτικές έριδες του καιρού όπως η Εικονομαχία. Με τη λήξη της Εικονομαχίας το 843 δόθηκε

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

προτεραιότητα στην ιεραποστολή. Από εδώ ξεκίνησαν οι Άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος για το μεγάλο έργο του εκχριστιανισμού των Σλάβων. Πρόκειται για έργο τεράστιας γεωπολιτικής σημασίας που ορίζει τα πολιτισμικά σύνορα μέχρι σήμερα. Τότε αναδύθηκαν και οι σλαβικοί λαοί στο ιστορικό προσκήνιο σαν αυτόνομες και ολοκληρωμένες οντότητες διότι το Βυζάντιο τους επέτρεπε να τελούν τις τελετουργίες της εκκλησίας στη γλώσσα τους κι όχι στα λατινικά όπως επέμεναν οι Δυτικοί. Τέθηκαν οι βάσεις για την εθνική τους λογοτεχνία και τους δόθηκε τεράστιος διανοητικός πλούτος μέσω μεταφράσεων(Παπαγιανόπουλος, 1985).

Το 904μ.Χ. την πόλη καταλαμβάνουν, λεηλατούν και ερημώνουν Άραβες Σαρακηνοί πειρατές. Η πόλη ανασυγκροτήθηκε γρήγορα αλλά αντιμετώπισε επιδρομές από τους Βουλγάρους τα επόμενα χρόνια (904-1065). Η πόλη γλύτωσε μόνο όταν ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β΄ ο Βουλγαροκτόνος, με βάση του τη Θεσσαλονίκη συνέτριψε ολοκληρωτικά τους Βούλγαρους το 1014. Μετά το θάνατό του ακολουθεί περίοδος παρακμής. Οι κατοπινοί αυτοκράτορες δε στάθηκαν στο ύψος των περιστάσεων. Σημαντικό σημείο καμψής για τις βυζαντινές δυνάμεις ήταν η ήττα του αυτοκράτορα Ρωμανού Δ΄ του Διογένη από τους Σελτζούκους Τούρκους στο Μαντζικέρτ κοντά στη λίμνη Βάν της Αρμενίας. Οι πολεμικές ήττες έφεραν νέους εχθρούς που ζητούσαν να επωφεληθούν από το κενό δύναμης. Το 1185 οι Νορμανδοί πολιορκήσαν την πόλη από στεριά και θάλασσα με 80.000 στρατό και 200 πλοία. Την κατέλαβαν και τη λεηλάτησαν, κυρίως από ανικανότητα του διοικητή της. Είχαν καταλάβει πιο πριν το Δυρράχιο. Τα έτη 1080-1085, το 1107 και το 1047, είχαν καταλάβει επαρχίες του βυζαντινού κράτους στην Ιταλία και τη Σικελία και είχαν επιτεθεί στις δυτικές επαρχίες του κράτους. Τις καταστροφές που έκαναν στη Θεσσαλονίκη εξίστορει ο τότε μητροπολίτης της Ευστάθιος. Τελικά ηττήθηκαν κοντά στην Αμφίπολη και αποδεκατισμένοι από επιδημίες αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν(*Θεσσαλονίκη 2300 χρόνια*, 1985a).

Η καταστροφή και η ερήμωση έριξαν την πόλη σαν ώριμο φρούτο στα χέρια των Λατίνων μαζί με όλο το Βυζάντιο το 1204. Η Θεσσαλονίκη έγινε πρωτεύουσα του Φραγκικού Βασιλείου με βασιλιά το Βονιφάτιο τον Μομφερρατικό. Η Λατινοκρατία για την πόλη κράτησε μόνο 20 χρόνια αλλά ήταν περίοδος πρωτοφανούς καταπίεσης. Ο δεσπότης της Ηπείρου Θεόδωρος Άγγελος Κομνηνός

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

κατέλαβε την πόλη και ίδρυσε την Ελληνική Αυτοκρατορία της Θεσσαλονίκης (1224-1246). Τελικά το 1261 ο Μιχαήλ Παλαιολόγος θα εκδιώξει τους Λατίνους από την Κωνσταντινούπολη και θα ανασυστήσει το βυζαντινό κράτος αλλά τρομερά συρρικνωμένο και με τεράστια προβλήματα εσωτερικά και εξωτερικά. Στα χρόνια του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β΄ (1282- 1328) η πόλη γίνεται κατοικία της βυζαντινής βασίλισσας Ιολάνδας-Ειρήνης, η οποία ανέπτυξε καλές σχέσεις με τους Σέρβους δίνοντας την κόρη της Σιμωνίδα για γυναίκα του Σέρβου κράλη Στεφάνου Ούρεση Β΄ Μιλιούτιν το 1299. Την ίδια περίοδο για να αντιμετωπίσει τους Τούρκους στη Μ.Ασία ο Ανδρόνικος Β΄ κάλεσε σε βοήθεια το 1302 τους μισθοφόρους της Καταλανικής Εταιρείας. Δε μπόρεσε όμως να τους πληρώσει κι εκείνοι άρχισαν να λεηλατούν τη χώρα μαζί με τους Τούρκους. Το 1308 πολιορκήσαν και τη Θεσσαλονίκη που σώθηκε χάρη στα τείχη της. Ακόμα και το Άγιον Όρος έπεσε θύμα τους. Μοναστήρια λεηλατήθηκαν και ερημώθηκαν και μοναχοί κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη. Κατόπιν στράφηκαν προς την Αθήνα το 1311 όπου νικώντας τον τελευταίο Φράγκο Δούκα, ίδρυσαν «καταλανικό» κράτος που κράτησε για 70 χρόνια (Παπαγιανόπουλος, 1985).

Η αυτοκρατορία κατά το 14^ο αιώνα βρίσκεται σε οριστική παρακμή, με τα ποικίλα της προβλήματα να συσσωρεύονται επικίνδυνα. Και η Θεσσαλονίκη γίνεται θέατρο ενδοδυναστικών συγκρούσεων και εμφυλίων πολέμων στους οποίους αναμιγνύονταν και ξένοι, κυρίως οι Σέρβοι. Ο πρώτος εμφύλιος πόλεμος ανάμεσα στον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ και τον εγγονό του Ανδρόνικο Γ΄ (1320-1328), έληξε με τη νίκη του δευτέρου, που καταλαμβάνοντας τη Θεσσαλονίκη μπήκε θριαμβευτής και στην Κωνσταντινούπολη. Όμως, όσο κι αν προσπάθησε δε μπόρεσε να αντισταθεί στην ορμή του Σέρβου ηγεμόνα Στεφάνου Δουσάν που είχε συμμαχήσει με τον βυζαντινό μεγάλο Δούκα Συργιάννη Παλαιολόγο και κατέκτησε όλα τα εδάφη που τον χώριζαν από τη Θεσσαλονίκη και απειλούσε να καταλάβει την πόλη. Τελικά ο Συργιάννης δολοφονήθηκε και οι Σέρβοι επέστρεψαν όσα εδάφη είχαν καταλάβει με συνθήκη το 1334, ανάμεσα στον Στέφανο Δουσάν και τον Ανδρόνικο Γ΄. Με το θάνατο του Ανδρόνικου Γ΄ το 1341 η πόλη βρέθηκε ξανά σε κοινωνική αναστάτωση. Ο στρατός στο Διδυμότειχο είχε ανακηρύξει αυτοκράτορα τον Ιωάννη Καντακουζηνό άνθρωπο που υποστήριζε η βυζαντινή αριστοκρατία. Ο λαός ήταν προσηλωμένος στο

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

νόμιμο αυτοκράτορα Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγο. Η βαθεία κοινωνική και οικονομική κρίση μετά από αλλεπάλληλους πολέμους, η καταστροφή των αγροτών και η γενική εξαθλίωση των λαϊκών μαζών έφερε τη σύγκρουση. Το 1342 ο Καντακουζηνός προσπάθησε να καταλάβει τη Θεσσαλονίκη μετά από συνεννόηση με το διοικητή της Θεόδωρο Συναδινό. Αλλά απέτυχε. Ο λαός με επικεφαλείς τους Ζηλωτές εξεγέρθηκε, λεηλάτησε τα σπίτια των ευγενών που εγκατέλειψαν έντρομοι την πόλη. Τότε ο Καντακουζηνός συμμάχησε με τον Στέφανο Δουσάν και τον εμίρη του Αϊδινίου Ουμούρ. Όταν η Κωνσταντινούπολη έστειλε 70 πλοία με διοικητή τον δούκα Αλέξιο Απόκαυκο αναγνωρίζοντας τους Ζηλωτές, ο Στέφανος Δουσάν εγκατέλειψε τον Καντακουζηνό και κυριεύσε τμήματα της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας και της Ηπείρου. Τότε ο Καντακουζηνός μαζί με τους Τούρκους του Ουμούρ πολιορκήσαν τη Θεσσαλονίκη που όμως άντεξε και δεν έπεσε. Το 1344 η διοίκηση πέρασε στους Ζηλωτές που κατέπνιζαν κάθε αντίδραση των πλουσίων και ευγενών, ενώ το 1345 ο Στέφανος Δουσάν κατέλαβε τις Σέρρες κι ανακηρύχθηκε «βασιλεύς Σερβίας και Ρωμανίας»(Θεσσαλονίκη 2300 χρόνια, 1985). Το 1349 χάνουν την εξουσία οι Ζηλωτές με επανάσταση που οργάνωσε η Κωνσταντινούπολη. Όμως οι ιδέες τους για κοινωνική δικαιοσύνη και μεταρρυθμίσεις δε χάνονται. Το 1350 Ο Ιωάννης Καντακουζηνός στέφεται συναυτοκράτορας κι έρχεται στη Θεσσαλονίκη. Το 1354 συγκρούεται και πάλι με τον Ιωάννη Ε΄ και καταφεύγει σε μοναστήρι. Τον ίδιο χρόνο οι Τούρκοι κατακτούν την Καλλίπολη κι εγκαθίστανται μόνιμα στην Ευρώπη. Κι ενώ οι Τούρκοι προελαύνουν οι βαλκάνιοι ηγεμόνες δεν είναι ικανοί να αντισταθούν. Μετά την ήττα των σέρβων ηγεμόνων στο Τσερνόμεν το 1371 το σερβικό κράτος διαλύθηκε. Σέρβοι, Βούλγαροι και Βυζαντινοί πληρώνουν φόρο στο σουλτάνο. Μόνο η Θεσσαλονίκη παρέμενε ελεύθερη. Ο διοικητής της Μανουήλ Παλαιολόγος, το 1371 πήρε πίσω όσα εδάφη είχαν κατακτήσει οι Σέρβοι. Απαλλοτρίωσε τα μισά κτήματα του Αγίου Όρους και της Θεσσαλονίκης κι εγκατέστησε σε αυτά στρατιωτικούς, προκαλώντας τις διαμαρτυρίες του αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ισιδώρου Γλαβά. Οι Τούρκοι όμως συνέχισαν να προχωρούν. Το 1383 κατέλαβαν τις Σέρρες και απέκλεισαν τη Θεσσαλονίκη τα έτη 1383-1587. Ο αρχιεπίσκοπος κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη όπου και καθαιρέθηκε διότι εγκατέλειψε το ποίμνιό του, αλλά το 1393 αποκαταστάθηκε και ξαναγύρισε στην πόλη, όπου έμεινε

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

ως το θάνατό του το 1396. Το 1387 η Θεσσαλονίκη έπεσε για πρώτη φορά στα χέρια των Τούρκων. Πλήρωνε φόρους και χαράτσι αλλά η άσκηση της λατρείας ήταν ελεύθερη και είχε αυτοδιοίκηση ως το 1391. Το 1395 θα υποστεί το παιδομάζωμα. Μετά την ήττα των Τούρκων από τον Ταμερλάνο το 1402 παίρνουν ξανά οι βυζαντινοί τη Θεσσαλονίκη και την κυβερνούν μέχρι το 1423. Τότε, μπροστά στον τουρκικό κίνδυνο, ο Ανδρόνικος Παλαιολόγος παραδίδει την πόλη στους Βενετούς, με τον όρο να σεβαστούν τα προνόμια της κοινότητας, της εκκλησίας και του αρχιεπισκόπου. Αυτοί γρήγορα τα καταπάτησαν κι άρχισε μια απίστευτη καταπίεση των κατοίκων που ερήμωσε την πόλη και την έφερε γρήγορα στην αγκαλιά των Τούρκων το 1430(*Θεσσαλονίκη 2300 χρόνια*, 1985b).

Ο 14^{ος} αιώνας για την πόλη δεν ήταν μόνο αιώνας περιπετειών, συγκρούσεων και καταστροφών, αλλά και πνευματικής ακμής. Η Θεσσαλονίκη ήταν το κέντρο της φιλοσοφικής και θεολογικής σκέψης της εποχής των Παλαιολόγων. Στην πόλη υπήρχε δημοκρατικό πνεύμα και λειτουργούσε ένα είδος «εκκλησίας του δήμου» όπου ακόμη και ο αυτοκράτορας ερχόταν και εξηγούσε τις πράξεις του όταν τον αμφισβητούσαν. Η πόλη ήταν το κέντρο των ησυχαστικών ερίδων ανάμεσα στον Γρηγόριο τον Παλαμά και τον Βαρλαάμ τον Καλαβρό. Οι έριδες αυτές είχαν σαν αντικείμενο τη δυνατότητα ή όχι του ανθρώπου να μετέχει στη θεότητα. Η πόλη δε θα ήταν κέντρο διαμάχης αν δεν είχε ανθρώπους με υψηλή μόρφωση. Οι λόγιοι αδελφοί Πρόχορος και Δημήτριος Κυδώνης, ο Θωμάς ο Μάγιστρος, είχαν σπουδές Ελλήνων κλασικών αλλά και αστρονομίας, φυσικής, γραμματικής και φιλοσοφίας. Ο Γρηγόριος Παλαμάς αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης όπως και ο φίλος του Φιλόθεος Κόκκινος μετέπειτα Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ήταν από αυτή την πόλη. Ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Νείλος Καβάσιλας και ο ανιψιός του Νικόλαος Καβάσιλας κι αυτοί παιδιά αυτής της πόλης. Ο Θωμάς ο Μάγιστρος εξέδωσε τις τραγωδίες του Ευριπίδη, του Σοφοκλή, του Αισχύλου μέσα σε αυτά τα δεινά χρόνια. Και το σπουδαιότερο, σε αυτή την πόλη σφυρηλατήθηκε η ταυτότητα του Έλληνα για τη νεώτερη περίοδο και η αυτοσυνειδησία του. Στη Θεσσαλονίκη του 14^{ου} αιώνα άρχισε να χρησιμοποιείται ο όρος «Έλληνας» για τους κατοίκους της αυτοκρατορίας που είχε συρρικνωθεί στα αμιγώς ελληνικά της εδάφη και να χρησιμοποιείται ο όρος Ρωμαίος για τους Ιταλούς.

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Στη ναοδομία, την αγιογραφία και τη διακόσμηση, η Θεσσαλονίκη με την ιδιαίτερη σχολή της ακτινοβόλησε σε όλες τις βαλκανικές χώρες ως τη Ρωσία. Κυριότερος εκπρόσωπος της Σχολής της Θεσσαλονίκης ο Μανουήλ Πανσέληνος. Αυτή η παρακαταθήκη πολιτισμού, τέχνης, λογιότητας και δημιουργικότητας θα φωτίζουν και θα παρηγορούν τον έλληνα στα χρόνια της μαύρης σκλαβιάς των Οθωμανών και θα προετοιμάζουν την υπόγεια την ελευθερία του ελληνικού γένους που για τη Θεσσαλονίκη θα έρθει το 1912(Παπαγιανόπουλος, 1985).

2 ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

315π.Χ.: Ίδρυση της Θεσσαλονίκης από τον Κάσσανδρο, κυρίαρχο τότε και βασιλιά στη συνέχεια της Μακεδονίας(*Η Θεσσαλονίκη και τα μνημεία της*, 1985a).

148π.Χ.: Η Θεσσαλονίκη γίνεται πρωτεύουσα της ρωμαϊκής "Επαρχίας της Μακεδονίας".

50μ.Χ.: Ο Απόστολος Παύλος επισκέπτεται τη Θεσσαλονίκη και κηρύσσει στη Συναγωγή.

57μ.Χ.: Δεύτερη επίσκεψη του αποστόλου Παύλου στην πόλη.

238μ.Χ.: Η Θεσσαλονίκη παίρνει τον τίτλο "νεωκόρος" (έχει την φροντίδα του αυτοκρατορικού ναού).

250μ.Χ.: Ανακηρύσσεται ρωμαϊκή colonia.

253μ.χ.: Κατασκευή του παλιότερου τείχους της πόλης.

262.μ.Χ.: Δεύτερη πολιορκία της Θεσσαλονίκης.

298μ.Χ.: Νομισματοκοπείο του Γαλέριου στη Θεσσαλονίκη.

298-311 μ.Χ.: Ανέγερση του Γαλεριανού συγκροτήματος (Ανάκτορα -Κάμαρα - Ροτόντα).

303μ.Χ.:Μαρτύριο του Αγίου Δημητρίου

322μ.Χ.: Κατασκευή του λιμανιού από το Μ. Κωνσταντίνο.

379μ.Χ.: Ο Μέγας Θεοδοσίος κατευθύνει από τη Θεσσαλονίκη τον αγώνα εναντίον των Γότθων.

390μ.Χ.: Σφαγή Θεσσαλονικέων στον ιππόδρομο μετά από διαταγή του Θεοδοσίου του Μεγάλου .

395μ.Χ.: Η Θεσσαλονίκη έδρα της επαρχίας του ανατολικού Ιλλυρικού.

412-13μ.Χ.: Ο έπαρχος Λεόντιος κτίζει ναό στο χώρο του μαρτυρίου του Αγίου Δημητρίου.

448-460μ.Χ.: Ίδρυση του μεγάλου ναού της Θεοτόκου (ναός της Αχειροποιήτου).

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

- 479μ.Χ.: Ο Θεοδόριχος ο νέος απειλεί τη Θεσσαλονίκη.
- 540μ.Χ.: Ουνικά φύλα προ των τειχών της Θεσσαλονίκης .
- 597μ.Χ.: Επιδρομή των Αβαροσλάβων.
- 610-626μ.Χ.: Συνεχείς επιθέσεις Σλάβων.
- 620μ.Χ.: Ισχυρός σεισμός συγκλονίζει την πόλη.
- 629-634μ.Χ.: Πυρκαγιά καταστρέφει το ναό του Αγίου Δημητρίου. Ανάκτηση του ναού.
- 675μ.Χ.: Πολιορκία από τους Σλάβους.
- 677μ.Χ.: Σεισμός και νέα πολιορκία από τους Σλάβους.
- 688μ.Χ.: Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Β΄ στη Θεσσαλονίκη.
- 7ος αι. μ.Χ.: Ίδρυση της Αγίας Σοφίας.
- 797μ.Χ.: Ο Θεόδωρος ο Στουδίτης ζει εξόριστος στη Θεσσαλονίκη.
- 811μ.Χ.: Βουλγαρικά στρατεύματα μπροστά στα τείχη της Θεσσαλονίκης .
- 864μ.Χ.: Οι Θεσσαλονικείς Κύριλλος και Μεθόδιος διαδίδουν το χριστιανισμό στους Σλάβους .
- 904μ.Χ.: Πολιορκία της πόλης από τους Σαρακηνούς .
- 963-969 μ.Χ.: Ίδρυση της μεγίστης Λαύρας στο Άγιο Όρος από τον Άγιο Αθανάσιο, γεγονός σημαντικό για τη Θεσσαλονίκη.
- 991μ.Χ.: Ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β΄ Βουλγαροκτόνος στη Θεσσαλονίκη.
- 996μ.Χ.: Πολιορκία της πόλης από τον τσάρο των Βουλγάρων Συμεών.
- Αρχές 11ου αι. μ.Χ.: Ίδρυση της μονής Ακαπνίου από τον Άγιο Φώτιο της Θεσσαλίας.
- 1028μ.Χ.: Ανέγερση της Παναγίας των Χαλκέων.
- 1040μ.Χ.: Οι Βούλγαροι Πέτρος Δελεάνος και Αλουσιάνος πολιορκούν την πόλη.
- 1160μ.Χ. Ο άραβας περιηγητής Βενιαμίν ο εκ Τουδέλης στη Θεσσαλονίκη.
- 1167-1169μ.Χ.: Επισκευές των τειχών της πόλης.
- 1185μ.Χ.: Άλωση της πόλης από τους Νορμανδούς.
- + 1194μ.Χ.: Θάνατος του Αρχιεπισκόπου Ευσταθίου.
- 12ος αι. μ.Χ.: Περιγραφή πανήγυρης του Αγίου Δημητρίου στο έργο " Τιμαρίων ".
- 1204μ.Χ.: Κατάληψη της Θεσσαλονίκης από του Φράγκους και ίδρυση του φράγκικου κράτους της Θεσσαλονίκης από το Βονιφάτιο Μομφερρατικό.
- 1207μ.Χ.: Πολιορκία από το Βούλγαρο Ιωαννίτζη.

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

- 1224μ.Χ.: Κατάλυση του φράγκικου κράτους της Θεσσαλονίκης από το Θεόδωρο Άγγελο, ηγεμόνα της Ηπείρου.
- 1228μ.Χ.: Ο Θεόδωρος Άγγελος στέφεται αυτοκράτορας Θεσσαλονίκης.
- 1230-1237μ.Χ.: Ο Μανουήλ Άγγελος, δεσπότης της Θεσσαλονίκης.
- 1237-1244μ.Χ.: Ο Ιωάννης Άγγελος δεσπότης της Θεσσαλονίκης.
- 1246μ.Χ.: Το βασίλειο της Θεσσαλονίκης παραδίδεται στον αυτοκράτορα της Νικαίας Ιωάννη Βατάτζη. Ο μέγας δομέστικος Ανδρόνικος Παλαιολόγος, ο νέος κυβερνήτης της Θεσσαλονίκης.
- 1256μ.Χ.: Ο Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρης στη Θεσσαλονίκη. Στρατηγός της πόλης, ο θείος του Μιχαήλ Λάσκαρης.
- 1258μ.Χ.: Ο Μιχαήλ Παλαιολόγος στη Θεσσαλονίκη.
- 1261μ.Χ.: Ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης και αποκατάσταση της αυτοκρατορίας.
- 1299μ.Χ.: Γάμος του κράλη των Σέρβων Στέφανου Μιλούτιν (1284-1321) με τη Σιμωνίδα, κόρη του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1282-1328).
- 1303μ.Χ.: Τοιχογράφηση του παρεκκλησίου του Αγίου Ευθυμίου στο ναό του Αγίου Δημητρίου με τη χορηγία του Μιχαήλ Γλαβά Ταρχανειώτη.
- 1303-1317μ.Χ.: Η αυτοκράτειρα Ειρήνη εγκαθίσταται στη Θεσσαλονίκη.
- 1310-1314μ.Χ.: Ίδρυση της μονής της Θεοτόκου (σήμερα Άγιοι Απόστολοι) από τον πατριάρχη Νήφωνα.
- 1310-1320μ.Χ.: Τοιχογράφηση του ναού του Αγίου Νικολάου των Ορφανών.
- 1320μ.Χ.: Ο Μιχαήλ Θ΄ ο Παλαιολόγος πεθαίνει στη Θεσσαλονίκη.
- 1321-1328μ.χ.: Πρώτη περίοδος εμφυλίου πολέμου μεταξύ του Ανδρονίκου Β΄ του Παλαιολόγου και του εγγονού του Ανδρονίκου Γ΄.
- 1342-1350μ.Χ.: Δεύτερη περίοδος εμφυλίου πολέμου. Κίνημα των Ζηλωτών. Κίνημα του Ησυχασμού.
- 1345μ.Χ.: Ο Στέφανος Δουσάν καταλαμβάνει τις Σέρρες. Μόνο η Θεσσαλονίκη από την Κεντρική Μακεδονία μένει στους Βυζαντινούς.
- 1347-1348μ.Χ.: Επιδημία χολέρας.
- 1350μ.Χ.: Ο Ιωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός στη Θεσσαλονίκη.
- 1349-1359μ.Χ.: Ο Γρηγόριος Παλαμάς, μητροπολίτης της Θεσσαλονίκης.

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

- 1369-1373μ.Χ.: Ο δεσπότης Μανουήλ Παλαιολόγος στη Θεσσαλονίκη.
1382-1387μ.Χ.: Η Βασιλεία του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου στη Θεσσαλονίκη.
1387μ.Χ.: Κατάληψη της πόλης από τους Τούρκους.
1403μ.Χ.: Απόδοση της Θεσσαλονίκης στο Μανουήλ Β΄.
1405μ.Χ.: Ο Ρώσος μοναχός Ιγνάτιος από το Σμολένσκ επισκέπτεται τη Θεσσαλονίκη και μας αφήνει την περιγραφή της.
1423μ.Χ.: Η πόλη παραδίδεται στους Βενετούς.
1429μ.Χ.: Πεθαίνει ο μητροπολίτης Συμεών.
1430μ.Χ.: Οριστική κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους. Μετατροπή του μεγάλου ναού της Θεοτόκου σε τζαμί.

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

- 1431μ.Χ.: Επισκευή του Επταπυργίου.
1444μ.Χ.: Κατασκευή του Bey Hamami.
1467-1468μ.Χ.: Κατασκευή του τζαμιού του Hamza Bey.
1490μ.Χ.: Ο λόγιος Ιωάννης Μόσχος καλείται να διδάξει στη Θεσσαλονίκη.
1491μ.Χ.: Ο ναός του Αγίου Δημητρίου μετατρέπεται σε τζαμί.
1492μ.Χ.: Εβραίοι από την Ισπανία εγκαθίστανται στην πόλη.
1497μ.Χ.: Επιδημία πανούκλας.
1515μ.Χ.: μ Οι Εβραίοι ιδρύουν το πρώτο τυπογραφείο τους.
1523-1524μ.Χ.: Μετατροπή της Αγία Σοφίας σε τζαμί.
1590-1591μ.Χ.: Μετατροπή της Ροτόντας σε τζαμί.
1633μ.Χ.: Κλείσιμο όλων των καφενείων.
1641μ.Χ.: Ιησουίτες ιδρύουν σχολεία στην πόλη.
1644μ.Χ.: Ο τουρκικός στόλος συγκεντρώνεται στην Θεσσαλονίκη για την εκστρατεία της Κρήτης.
1655μ.Χ.: Ο Σαμπετάι Σεβή, ραβίνος από τη Σμύρνη, παρουσιάζεται ως Μεσσίας των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη.
1656μ.Χ.: Η Θεσσαλονίκη απειλείται από τους Ενετούς.
1665μ.Χ.: Περιγραφή της πόλης από το Γάλλο ταξιδιώτη Robert de Dreux.

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

- 1668μ.Χ.: Περιγραφή της από τον Τούρκο περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπί.
- 1682μ.Χ.: Ο Ρωμανός Νικηφόρος εκδίδει στη Θεσσαλονίκη μεθοδική γραμματική της δημοτικής γλώσσας.
- 1688μ.Χ.: Ο Morosini απειλεί τη Θεσσαλονίκη.
- 1704-1720μ.Χ.: Ο μοναχός Ακάκιος διδάσκει στη Θεσσαλονίκη.
- 1714μ.Χ.: Περιγραφή της πόλης από τον Paul Lucas.
- 1715μ.Χ.: Ο Αχμέτ Γ` συγκεντρώνει στρατό στη Θεσσαλονίκη εναντίον των Ενετών.
- 1742μ.Χ.: Ιδρύεται η καθολική εκκλησία του Αγίου Λουδοβίκου.
- 1757-1762μ.Χ.: Ο Αθανάσιος Πάριος διδάσκει στη Θεσσαλονίκη.
- 1797μ.Χ.: Ο Felixde Beaujour περιγράφει τη Θεσσαλονίκη και το εμπόριό της.
- 1818μ.Χ.: Ιδρύεται ο ναός του Αγίου Αθανασίου.
- 1821μ.Χ.: Σφαγή των Ελλήνων της Θεσσαλονίκης.
- 1858μ.Χ.: Ο Αβδούλ Μετζίτ επισκέπτεται τη Θεσσαλονίκη.
- 1871μ.Χ.: Σιδηροδρομική σύνδεση με τα Σκόπια.
- 1873μ.Χ.: Κατεδαφίζεται το θαλάσσιο τείχος.
- 1895μ.Χ.: Σιδηροδρομική σύνδεση της πόλης με τα Σκόπια.
- 1897μ.Χ.: Κατασκευή του πρώτου τεχνητού λιμανιού.
- 1908-1910μ.Χ.: Επισκευή της Αγία Σοφίας.
- 1912μ.Χ.: Απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης.
- 1917μ.Χ.: Μεγάλη πυρκαγιά αποτεφρώνει το μεγαλύτερο μέρος της πόλης.

3 ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΝΑΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΝΑΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

(όπως μαρτυρούνται από βυζαντινές πηγές και αρχαιολογικά δεδομένα)(*Η Θεσσαλονίκη και τα μνημεία της, 1985b*)

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Δ΄ ΑΙΩΝΑΣ

Ανώνυμο "μαρτύριο" στην οδό Γ` Σεπτεμβρίου

Ανώνυμος "οικίσκος" "Σεργίου Πραγματευτού"

"Οικίσκος" Αγίου Δημητρίου (μαρτυρείται σε πηγές του 7^{ου} αιώνα).

Ροτόντα - Άγιοι Ασώματοι (μαρτυρείται σε πηγές του 14^{ου}-15^{ου} αιώνα).

Ε΄ ΑΙΩΝΑΣ

Αγίου Δημητρίου (ναός) (μαρτυρείται σε πηγές του 7^{ου}-15^{ου} αιώνα).

Αγίου Ζαχαρία (ναός, μονή Λατόμου) (μαρτυρείται σε πηγές των 9^{ου}-14^{ου} αι.).

Θεοτόκου (μεγάλος ναός, Αχειροποίητος) (μαρτυρείται σε πηγές του 9^{ου}-15^{ου} αι.).

Αγίου Μηνά (ναός) (μαρτυρείται σε πηγές του 9^{ου}-14^{ου} αι.).

ΣΤ΄ ΑΙΩΝΑΣ

Κουκουλεωτών (μονή των)

Αγίου Λαυρεντίου (ναός) (μαρτυρείται σε πηγές του 15^{ου} αι.)

Αγίου Μάρκου (ναός) (μαρτυρείται σε πηγές του 519μ.Χ.).

" ΣΚΟΤΕΙΝΟΙ ΑΙΩΝΕΣ "

Z' ΑΙΩΝΑΣ

Αγίας Ματρώνας (μονή της)

Αγίας Σοφίας (ναός) (μαρτυρείται σε πηγές του 8^{ου}-15^{ου} αιώνα).

Τριών μαρτύρων, Αγάπης, Χιόνης, Ειρήνης (ναός)

H' ΑΙΩΝΑΣ

Θεοτόκου (ναός)

ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Θ' ΑΙΩΝΑΣ

Αρχαγγέλου (ναός) (μαρτυρείται σε πηγές των ετών 809-811).

Αγίας Θεοδώρας (μονή, ναός Αγίου Στεφάνου) (μαρτυρείται σε πηγές του 9^{ου}-15^{ου} αι.)

Θεοτόκου (ναός)

Αγίου Ιλαρίωνα (ναός;)

Αγίου Λουκά (μονή) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 818)

Προδρόμου (ναός του Αγίου Ιωάννου) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 843).

Αγίου Σώζοντος (ναός) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 869).

Γ' ΑΙΩΝΑΣ

Ακρουλίου (μονή των Αγίων Αναργύρων) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 904).

Αποστόλου Ανδρέου (ναός) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 904).

Αγίου Γεωργίου (ναός) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 904).

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Άγιων Κοσμά και Δαμιανού (μονή)

Λεοντίου (μονή της ή του) (μαρτυρείται σε πηγές των ετών 958-980).

Προδρόμου (μονή του Αγίου Ιωάννου) (μαρτυρείται σε πηγές των ετών 946-1430).

ΙΑ΄ ΑΙΩΝΑΣ

Ακαπνίου (μονή του Σωτήρος Χριστού) (μαρτυρείται σε πηγές του 11^{ου}-15^{ου} αι.).

Άγιων Αποστόλων (ναός) (μαρτυρείται σε πηγές του 1027).

Θεοτόκος των "Χαλκείων"(μαρτυρείται σε πηγές του 1028).

Κυρτού (ναός) (μαρτυρείται σε πηγές του 1097).

Νέα Εκκλησία (μαρτυρείται σε πηγές του 1097).

ΙΒ΄ ΑΙΩΝΑΣ

Αγίας Ανυσίας (μετόχι μονής Ιβήρων) (μαρτυρείται σε πηγές του 12^{ου}-14^{ου} αι.).

Θεοτόκου του κυρ Ιωήλ (μονή) (μαρτυρείται σε πηγές του 12^{ου}-15^{ου} αι.).

Θεοτόκου του Μαστούνη (μονή) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1185).

Θεοτόκου της Καταφυγής (ναός) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1110 ως και τον 15ο αι.).

Καλυτηνών μαρτύρων (ναός)

Αγίου Νικολάου (ναός)

Αγίου Νικολάου του Παλαιοφάβα (ναός) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1110).

Φιλοκάλη (μονή του Χριστού) (μαρτυρείται σε πηγές του 12^{ου}-15^{ου} αι.).

ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΙΓ΄ ΑΙΩΝΑΣ

Αγίου Γεωργίου (μετόχι μονής Χελανδαρίου) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1299).

Θεοτόκου του Υπομμνήσκοντος (μονή) (μαρτυρείται σε πηγές του 13^{ου}- 15^{ου} αι.).

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

13ου-15ου αι.

Αγίου Κλήμεντος (μετόχι μονής Ιβήρων) (μαρτυρείται σε πηγές του 13^{ου}-14^{ου} αι.).

Αγίου Νικολάου (μετόχι της μονής Βατοπεδίου) (μαρτυρείται σε πηγές του 13^{ου}-14^{ου} αι.).

Αγίου Παραμόνου (ναός;).

Αγίας Πελαγίας (ναός;).

Χορταΐτου (μετόχι της μονής) (μαρτυρείται σε πηγές του 13^{ου}-15^{ου} αι.).

Χριστού (μονή του Αγιομαυρίτου) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1294.).

ΙΔ΄ ΑΙΩΝΑΣ

Αγίου Αθανασίου (μονύδριο) (μαρτυρείται σε πηγές των ετών 1371-9).

Ανώνυμος ναός "Αγίας Αικατερίνης".

Ανώνυμος ναός " των Ταξιαρχών".

Ανώνυμος ναός " του Προφήτη Ηλία".

Αγίων Αναργύρων (μονή).

Αγίων Αποστόλων (μετόχι μονής Φιλοθέου) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1346).

Αγίας Βαρβάρας (μετόχι μονής Ιβήρων).

Βλατάδων (μονή Παντοκράτορος) (μαρτυρείται σε πηγές του 14^{ου}-15^{ου} αι.).

Γεροντίου (μονή).

Αγίου Γεωργίου του Κανίτου (μονύδριο) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1323).

Αγίου Γεωργίου Λαγγαδινού (μετόχι μονής Φιλοθέου) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1346).

Αγίου Γεωργίου (μετόχι μονής Ιβήρων) (μαρτυρείται σε πηγές του 14^{ου}-15^{ου} αι.).

Εξάπτερυγων (μονή) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1315).

Αγίου Ευθυμίου (παρεκκλήσιο) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1303).

Αγίου Ευθυμίου (μετόχι Μέγιστης Λαύρας) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1329).

Αγίας Ζηναΐδος (μετόχι μονής Αγ. Παντελεήμονος) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1311).

Προφήτη Ηλιού (μετόχι μονής Χελανδαρίου) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1316.).

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Αγίων Θεοδώρων (μονή).

Θεοτόκου (μονή, σήμερα Άγιοι Απόστολοι) (μαρτυρείται σε πηγές των ετών 1310-1314).

Θεοτόκου Ελεούσης (ναός) Καταστράφηκε.

Θεοτόκου Καμαριωτίσσης (ναός).

Θεοτόκου της Νέας Μονής (μαρτυρείται σε πηγές του 14^{ου}-15^{ου} αι.).

Θεοτόκου Οδηγήτριας (ναός) (μαρτυρείται σε πηγές του 14^{ου}-15^{ου} αι.).

Θεοτόκου Παλλαδίας (ναός) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1315).

Θεοτόκου Περιβλέπτου ή κυρ Ισαάκ (μονή, σήμερα Άγιος Παντελεήμων)
(μαρτυρείται σε πηγές του έτους 14^{ου}-15^{ου} αι.).

Θεοτόκου (μετόχι της μονής Ξενοφώντος) (μαρτυρείται σε πηγές των ετών 1321-1322).

Θεοτόκου (μετόχι της μονής Ξενοφώντος) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1324).

Θεοτόκου (ναός, σήμερα Μεταμόρφωσης Του Σωτήρος).

Αγίας Ιερουσαλήμ (μετόχι μονής Ιβήρων) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1310).

Ιωάννου του Θεολόγου (μετόχι Νέας Μονής) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1392).

Καίσαρος (μονή).

Μαξίμου (μονή του κυρ).

Αγίου Νικοδήμου (ναός).

Αγίου Νικολάου των "Ορφανών" (μονή).

Αγίου Νικολάου (μετόχι Μεγίστης Λαύρας) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1329).

Αγίας Φωτεινής (μετόχι Μεγίστης Λαύρας) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1329).

Αγίας Φωτίδος (μονύδριο).

Χριστού του κυρ Κύρου (μετόχι μονής Βατοπεδίου) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1364.).

Γοργοπηκίου (μονή της Θεοτόκου) (μαρτυρείται σε πηγές του 14^{ου}- 15^{ου} αι.).

METABYZANTINΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΙΕ΄ ΑΙΩΝΑΣ

Αγγέλων (ναός) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1420).

Αγίου Βασιλείου (μονή) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1400).

Αγίων Θεοδώρων (ναός).

Αγίας Παρασκευής (ναός).

Αγίου Παύλου (ναός).

Τεσσαράκοντα Μαρτύρων (μονύδριο) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1420).

Τεσσαράκοντα Μαρτύρων (ναός) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1420).

Χριστού Παντοκράτορας (μονή) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1420).

Χριστού Φιλανθρώπου (μονή) (μαρτυρείται σε πηγές του έτους 1420).

4 ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΝΑΩΝ

Τις πρώτες μαρτυρίες για τους χώρους προσευχής και λατρείας (ευχαριστιακής σύναξης) των πρώτων χριστιανών τις συναντάμε στις Πράξεις των Αποστόλων (1,14-14, 2,1,42). Αρχικά αυτοί ήταν οι χώροι στα σπίτια των πλουσιότερων μελών της χριστιανικής κοινότητας. Από την αρχή του 2ου αι. ξεκίνησαν να εμφανίζονται μόνιμοι χώροι οι οποίοι έλαβαν σταδιακά ιδιαίτερη εσωτερική διαμόρφωση, για τις ανάγκες της λατρείας. Είναι γνωστοί ως "εκκλησία", "οίκος θεού", "οίκος Κυρίου", "Κυριακόν". Στη Ρώμη ονομαζόταν tituli, από την πινακίδα που βρισκόταν πάνω στον είσοδο, όπου ήταν γραμμένο το όνομα του ιδιοκτήτη της οικίας. Τα σπίτια αυτά δεν διέφεραν από τα υπόλοιπα αστικά σπίτια και είχαν την ίδια αρχιτεκτονική με τα άλλα σπίτια της περιοχής τους.

Με το πέρασμα του χρόνου οι κοινότητες των χριστιανών αυξήθηκαν και επομένως δεν μπορούσαν να χωρέσουν σε μια μικρή αίθουσα, για αυτό άρχισαν να χρησιμοποιούν την αυλή και το περιστύλιο των σπιτιών. Μια εικόνα των σπιτιών αυτών μας δίνουν τα ελληνοιστικά σπίτια στη Δήλο και την Πριήνη. Επίσης έχουν ανακαλυφθεί αρκετοί ευκτήριοι οίκοι και στην Ελλάδα π.χ. στο Δίον, αρχαία πόλη στους βόρειους πρόποδες του Ολύμπου, όπως και στη Μεσοποταμία αλλά οι περισσότεροι βρίσκονται στη Ρώμη.

Η σημαντικότερη κατ' οίκον εκκλησία έχει ανακαλυφθεί στη Μεσοποταμία, στη δυτική όχθη του Ευφράτη. Είναι μια ελληνοιστικού τύπου οικία, που διαθέτει αρκετά δωμάτια γύρω από τη αυλή. Δύο συνεχόμενα δωμάτια, που βρίσκονται στην νότια πλευρά, ήταν για τις ανάγκες της λατρείας. Αυτά τα ενωμένα δωμάτια αποτελούσαν ενιαίο χώρο 13 επί 15 μέτρα, στον οποίο επίσης βρισκόταν ο θρόνος του επισκόπου. Η μετατροπή αυτή έγινε, σύμφωνα με ένα χάραγμα στο κονίαμα, γύρω στο 231. Επίσης, στη δυτική γωνία του σπιτιού, ένα δωμάτιο μετατράπηκε σε βαπτιστήριο και διακοσμήθηκε από τοιχογραφίες με το θέμα της Βάπτισης.

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Στη Ρώμη, όπου έχουν ανακαλυφθεί οι περισσότερες κατ' οίκον εκκλησίες, αυτές κυρίως βρίσκονται κάτω ή δίπλα από βασιλικές, που χτίστηκαν αργότερα ασφαλώς για την συνέχιση της λατρείας. Οι περισσότερες από αυτές κατ' οίκον εκκλησίες ανήκουν στα τέλη του 3ου ή αρχές του 4ου αι. Επίσης ένας τέτοιος ευκτήριος οίκος του 3ου αιώνα αποκαλύφθηκε και στο Ισραήλ, στο Kefar Othnay (Legio). Το ψηφιδωτό δάπεδο με ελληνικές επιγραφές μας πληροφορεί πως επρόκειτο μάλλον για κοινότητα μη εβραίων.

Στις περιόδους διακοπής των διωγμών, άρχισαν να χτίζονται χριστιανικοί ναοί με μια εσωτερική διάρθρωση, ανάλογη μ' αυτή που συναντάμε στους ναούς μετά το 313 (με το διάταγμα των Μεδιολάνων που προέβλεπε ανεξιθρησκία).

Την αρχαιότερη μορφή αυτοτελούς χριστιανικής εκκλησίας έχει θεωρηθεί ότι αποτελεί η διπλή βασιλική της Ακυληίας, στη βόρεια Αδριατική, κτισμένη γύρω στο 300μ.Χ.. Αποτελείται από δύο παράλληλους ορθογώνιους χώρους, χωρίς εξέχουσες ανίδεις στα ανατολικά, οι οποίοι χωρίζονται σε τρία κλίτη με πεσσούς που καλύπτονται με μια επίπεδη στέγη και συνδέονται με αυλή και άλλους βοηθητικούς χώρους. Το ιερό στα ανατολικά φράζεται με κάγκελα. Το αρχιτεκτονικό σύνολο είναι τοπικού τύπου και δεν ακολουθήθηκε αλλού αυτή την περίοδο.

Ακόμη δύο σημαντικά παραδείγματα πρώιμων χριστιανικών ναών αποτελούν ο αρχικός ναός Αγίου Χρυσογόνου στη Ρώμη (μονόχωρη αίθουσα με περίστωο), που ανήκει στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Μ.Κωνσταντίνου, και ο ναός στο Qirg-biza της βόρειας Συρίας, που χρονολογείται στις αρχές του 4ου αιώνα(Στούφη-Πουλημένου, 2013).

4.1 ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΝΑΟΔΟΜΙΑ

Με το διάταγμα των Μεδιολάνων του 313μ.Χ. που θεμελιώνει την ανεξιθρησκία, ξεκινά μια μεγάλη εποχή για τη χριστιανική τέχνη. Ιδιαίτερα στην

βασιλεία του Μ.Κωνσταντίνου ο Χριστιανισμός πλέον γίνεται επίσημα αναγνωρισμένη θρησκεία εντός της αυτοκρατορίας, ενώ στη συνέχεια η επιρροή του θα εξαπλωθεί όχι μόνο στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική, αλλά και στην βασιλική αυλή καθώς και σε όλη την αυτοκρατορία. Επίσης, ένας σημαντικός αριθμός ναών θα ιδρυθεί από τον ίδιο τον αυτοκράτορα και τη μητέρα του, την αγία Ελένη, στην Κωνσταντινούπολη, τη Ρώμη, το Μιλάνο, τους Αγίους Τόπους και την Αφρική. Όμως από την εποχή εκείνη έχουν διασωθεί πολύ λίγα δείγματα της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής. Η πρώτη αυτή χριστιανική αρχιτεκτονική του 4ου αιώνα στην αρχή χρησιμοποιεί τύπους και μορφές οικείους στο ελληνορωμαϊκό περιβάλλον, μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε ο Χριστιανισμός. Σταδιακά και, κυρίως, από την εποχή Ιουστινιανού και στο εξής, η χριστιανική ναοδομία προχώρησε σε αρχιτεκτονικές συνθέσεις περισσότερο πρωτότυπες, και, καθ' όλη τη βυζαντινή περίοδο, νέοι αρχιτεκτονικοί τύποι ναών θα προέλθουν από τη σύνθεση προηγούμενων και θα εφαρμοσθούν με καταπληκτική ποικιλία.

4.2 ΤΥΠΟΙ ΝΑΩΝ

Διακρίνονται τρεις βασικοί αρχιτεκτονικοί τύποι οι οποίοι με τις διάφορες παραλλαγές τους εφαρμόστηκαν κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο, μέχρι τη δυναστεία του Ιουστινιανού: *Η βασιλική, το περίκεντρο οικοδόμημα και η βασιλική με τρούλο.*

Η ΒΑΣΙΛΙΚΗ

Βασιλική ονομάζεται ο αρχιτεκτονικός τύπος, που επικράτησε στην παλαιοχριστιανική ναοδομία μέχρι και την εποχή του Ιουστινιανού. Είναι ένα κτήριο με απλή, δρομική κάτοψη και αρκετά μεγάλες διαστάσεις, το οποίο εξυπηρετούσε τις λατρευτικές ανάγκες ενός μεγάλου αριθμού πιστών. Το εσωτερικό του ναού αποτελούνταν από σειρές κίωνων ή πεσσών οι οποίες χώριζαν το ναό σε τρία, πέντε, επτά κ.λπ. κλίτη. Πιο σπάνια συναντάμε βασιλικές χωρίς κλίτη (μονόκλιτες ή μονόχωρες) οι οποίες όμως είναι μικρών διαστάσεων. Έχουν διατυπωθεί πολλές θεωρίες για την προέλευση των Βασιλικών, χωρίς όμως να μπορέσει κάποια από

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

αυτές να πείσει αποτελεσματικά. Ενώ χρησιμοποιούν στοιχεία που προϋπήρχαν, οι Βασιλικές αποτελούν ένα νέο αποκλειστικά χριστιανικό δημιούργημα που εξυπηρετούσε τις ανάγκες της χριστιανικής λατρείας. Τις παλαιοχριστιανικές Βασιλικές τις διακρίνουν ανάλογα με το είδος της στέγασης : ξυλόστεγες, ελληνιστικού τύπου, και ανατολικές ή ανατολιζουσες.

Η *ξυλόστεγη ελληνιστικού τύπου βασιλική* επικρατεί, κυρίως, στα παράλια της μεσογειακής λεκάνης. Ο ναός χωρίζεται με κιονοστοιχίες, κατά την έννοια του κατά μήκους άξονα, σε κλίτη που συνήθως ήταν τρία αλλά έφθασαν και τα εννέα. Το μεσαίο κλίτος ήταν υπερυψωμένο και διέθετε φωταγωγό. Επίσης συναντάμε διάφορες παραλλαγές αυτού του τύπου όπως :

1. *μονόχωρες δρομικές βασιλικές* (δεν έχουν εσωτερικά κίονες ή πεσσούς),
2. *δρομικές βασιλικές* (είναι οι ναοί με ορθογώνια δρομική κάτοψη, εκεί ιδιαίτερα τονίζεται ο κατά μήκος άξονας του κτηρίου),
3. *βασιλικές με εγκάρσιο κλίτος* (δηλαδή ανάμεσα στα κλίτη και τον ανατολικό τοίχο του ναού παρεμβάλλεται ένα εγκάρσιο κλίτος),
4. *σταυρικές βασιλικές* οι οποίες διακρίνονται σε τέσσερεις κατηγορίες:

α) τα τέσσερα σκέλη του σταυρού είναι μονόχωρα, έχουν ίδιες διαστάσεις και καλύπτονται με δικλινή στέγη, ενώ το τετράγωνο που σχηματίζεται στη διασταύρωση των κεραιών του σταυρού καλύπτεται με θόλο που περιβάλλεται από τετράγωνο πύργο με τετράγωνη στέγη, β) τα τέσσερα σκέλη του σταυρού είναι τρίκλιτα και δεν έχουν όλα τις ίδιες διαστάσεις, ενώ συνήθως το δυτικό είναι μεγαλύτερο, γ) στη διασταύρωση των κεραιών του σταυρού, αντί για τετράγωνο, διαμορφώνεται οκτάγωνο που καλύπτεται με θόλο ή μένει αστέγαστο.

ΠΕΡΙΚΕΝΤΡΑ ΚΤΗΡΙΑ

Ένας άλλος τύπος ναού, όπου δίνεται ιδιαίτερη σημασία στο κέντρο του κτηρίου και τονίζεται ο κατακόρυφος άξονας. Οι ναοί αυτοί στεγάζονται με ξύλινη στέγη ή θόλο.

Οι περίκεντρες κατασκευές είναι γνωστές ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους, από τους κρητομινωϊκούς και μυκηναϊκούς τάφους, και είχαν μια ιδιαίτερη εξέλιξη και χρήση στη ρωμαϊκή αρχιτεκτονική. Από τον 1^ο π.Χ. αιώνα ο τύπος αυτός του κτηρίου εφαρμόστηκε σε θέρμες, ενώ στον 2^ο μ.Χ. αιώνα τον συναντάμε σε μαυσωλεία. Τα περίκεντρα κτήρια με το θόλο τους μιμούνταν τον ουρανό και υπολαμβάνονταν ως ουράνιοι χώροι. Αυτός ο συμβολισμός διατηρήθηκε αυτούσιος και κατά τη χριστιανική τους χρήση.

Ανάλογα με το σχήμα της κάτοψης τα περίκεντρα κτήρια διακρίνονται σε: α. κυκλικά (απλά, όπου ήταν ένας ενιαίος χώρος και ο θόλος στηρίζεται στο εξωτερικό χώρο και σύνθετα, όπου μια κυκλική κιονοστοιχία διαιρεί το εσωτερικό του κτηρίου σε δύο χώρους, σε έναν κεντρικό και έναν περιμετρικό) β. οκταγωνικά, τα οποία είχαν ευρύτερη διάδοση και εφαρμόστηκαν σε ναούς, μαρτύρια και βαπτιστήρια (στεγαζόταν με ξύλινες στέγες ή κτιστό θόλο) γ. τρίκογχα (όπου τρεις ισομεγέθεις κόγχες αναπτύσσονται στις τρεις από τέσσερις πλευρές ενός τετραγώνου) δ. τετράκογχα , όπου το κτήριο διαθέτει τέσσερις κόγχες, όχι πάντοτε ίσιες, διαταγμένες στις πλευρές ενός τετραγώνου, ε. σταυρικά, που κατατάσσονται συνήθως στους περίκεντρους ναούς επειδή έχουν δύο ισοδύναμους σε κάτοψη άξονες (εγκάρσιο και διαμήκη) και τονίζεται σε αυτά ο κατά το ύψος άξονας.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΕ ΤΡΟΥΛΟ

Αυτός ο αρχιτεκτονικός τύπος προήλθε από τον συνδυασμό της τρίκλιτης, δρομικής βασιλικής και του περίκεντρου κτηρίου. Η βασιλική είναι τετραγωνισμένη και οι τέσσερις ισχυροί, κτιστοί πεσσοί στο εσωτερικό της υποστηρίζουν το σύστημα στήριξης ενός κτιστού τρούλου. Αποτελεί μια καινοτομία, μια πρωτότυπη και μεγαλειώδη σύλληψη της ναοδομίας της εποχής του Ιουστινιανού(Στούφη-Πουλημένου, 2013).

4.3 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

ΔΡΟΜΙΚΕΣ ΒΑΣΙΛΙΚΕΣ

Οι τρίκλιτες ξυλόστεγες ή θολοσκεπείς βασιλικές, όπως έχουν διαμορφωθεί κατά την προηγούμενη περίοδο, χρησιμοποιούνται και την μεσοβυζαντινή εποχή, κυρίως ως μητροπολιτικοί ναοί.

ΝΑΟΙ ΜΕ ΤΡΟΥΛΟ

Ελεύθεροι σταυροί

Αυτός ο τύπος χρησιμοποιήθηκε στην παλαιοχριστιανική εποχή, κυρίως για μαρτύρια ή ταφικά παρεκκλήσια. Συνέχισε να εφαρμόζεται την πρωτοβυζαντινή περίοδο και πιο πολύ στη Μ.Ασία, ενώ στον ελλαδικό χώρο εμφανίζεται συχνότερα κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο. Είναι ναοί μικρών διαστάσεων, των οποίων οι κεραίες του σταυρού καλύπτονται με καμάρες, στην διασταύρωση των οποίων υψώνεται ο τρούλος.

Μονόχωροι τρίκογχοι

Είναι οι τρίκογχοι ναοί οι οποίοι είχαν ευρεία χρήση ως μαρτύρια ή βαπτιστήρια. Αποτελούνται από τετράγωνο κεντρικό χώρο που καλύπτεται με τρούλο, και τέσσερις καμάρες, μέσα των οποίων φέρεται ο τρούλος.

Ναοί με τρούλο και περίστωο

Είναι ένα είδος όπου ο ναός αποτελείται από ένα κεντρικό ορθογώνιο χώρο που καλύπτεται με τρούλο, ο οποίος στηρίζεται σε τέσσερις πεσσούς και μια περιμετρική στοά (περίστωο). Η στοά περιβάλλει το ναό από τις τρεις πλευρές του (βόρεια, νότια και δυτική) και επικοινωνεί με τον κεντρικό χώρο του ναού.

Σταυροειδείς εγγεγραμμένοι ναοί

Τέτοιου τύπου ναοί ξεκίνησαν να εμφανίζονται από το τέλος του 8ου αιώνα, και πιο συχνά μετά την Εικονομαχία. Αυτός ο τύπος πιο πολύ επικρατούσε στα καθολικά των μονών όπου δεν απαιτούνται ναοί πολύ μεγάλοι.

Οκταγωνικοί ναοί

Είναι ένας τύπος ναού που εμφανίζεται κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο και σε αυτόν μόνο η στήριξη του τρούλου είναι οκταγωνική, ενώ ο κεντρικός χώρος έχει κάτοψη τετράγωνη. Οι οκταγωνικοί ναοί χαρακτηριστικό τους έχουν ένα μεγάλο τρούλο, ο οποίος στηρίζεται σε οκτώ τόξα, μέσω οκτώ σφαιρικών τριγώνων(Στούφη-Πουλημένου, 2013).

5 ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΙ ΝΑΟΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

5.1 ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Εικόνα 1: Ο ναός του Αγίου Δημητρίου

Η Βασιλική του Αγίου Δημητρίου βρίσκεται στο δεύτερο βόρεια από την ρωμαϊκή αγορά οικοδομικό τετράγωνο . Κτίστηκε πάνω στα ερείπια του ρωμαϊκού λουτρού, όπου φυλακίστηκε, μαρτύρησε και κατά παράδοση τάφηκε ο μάρτυρας Δημήτριος στα 303 μ.Χ. μετά την μονομαχία και την ήττα του εθνικού Λιαίου από τον Νέστορα, μαθητή του Αγίου. Ο πρώτος ναός ήταν πολύ μικρός (οικίσκος) και ανεγέρθηκε προς τιμήν του αγίου Δημητρίου μετά τη χορήγηση της ανεξιθρησκίας με το Διάταγμα των Μεδιολάνων, με πρωτοβουλία των χριστιανών της πόλης. Γρήγορα έγιναν γνωστά τα θαύματα του αγίου και το θαυματουργό μύρο που ανέβλυζε από τον τάφο του κι έτσι προσέρχονταν σε αυτόν για θεραπεία αλλά και προσευχή, άνθρωποι από κάθε γωνιά της αυτοκρατορίας. Στα 412-413 ο έπαρχος του Ιλλυρικού από το

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Σίρμιο Λεόντιος ήρθε κι αυτός να θεραπευτεί από βαριά ασθένεια όπως κι έγινε. Τότε σε ένδειξη ευγνωμοσύνης ο έπαρχος ανέγειρε μεγάλη τρίκλιτη βασιλική προς τιμήν του αγίου. Κάτω από το ιερό ήταν τμήμα του λουτρού όπου είχα μαρτυρήσει ο άγιος. Ο ναός αυτός κάηκε ανάμεσα στα έτη 626-634. Αμέσως μετά την πυρκαγιά ο επίσκοπος της πόλης Ιωάννης ζήτησε την οικονομική συνδρομή των πολιτών κι έτσι ανεγέρθηκε πεντάκλιτη μεγαλύτερη βασιλική που αποτέλεσε το κέντρο λατρείας του αγίου σε όλη τη βυζαντινή περίοδο(*Η Θεσσαλονίκη και τα μνημεία της*, 1985a). Το ναό λεηλάτησαν άγρια και οι Σαρακηνοί όταν κατέλαβαν την πόλη το 904, οι οποίοι κατέτμησαν κι άρπαξαν το κιβώριο του αγίου που ήταν από χρυσό κι ασήμι και οι Νορμανδοί το 1185, που άρπαξαν το νέο κιβώριο του αγίου. Το 13^ο αιώνα ο ναός επισκευάστηκε κι ανακαινίστηκε η ξύλινη στέγη του, επί αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου και προστέθηκε το παρεκκλήσι του αγίου Ευθυμίου στην ανατολική πλευρά του ναού διακοσμημένο από τον «πρωτοστάτορα» Μιχαήλ το 1303. Θεωρείται πως οι αγιογραφίες του ήταν έργο του φημισμένου θεσσαλονικέα αγιογράφου Μανουήλ Πανσέληνου εκπροσώπου της «Μακεδονικής σχολής» της εποχής των Παλαιολόγων.

Κατά την άλωση της Θεσσαλονίκης το 1430 από τους Τούρκους, ο ναός λεηλατήθηκε εντελώς κι επέμεινε τελείως γυμνός. Το 1481 τοποθετήθηκε εντός του ναού ο τάφος του Λουκά Σπαντούνη που διέθεσε πολλά κεφάλαια για τις επισκευές του ναού. Το 1491 οπότε και μετατράπηκε σε τζαμί (Κασιμιέ τζαμί). Επανήλθε στη χριστιανική λατρεία το 1912 με την κατάληψη της πόλης από τον ελληνικό στρατό και κάηκε στην πυρκαγιά της 6^{ης} Αυγούστου 1917.

Αναστηλώθηκε και ξαναλειτούργησε το 1948. Σήμερα στο ναό φυλάσσονται τα λείψανα του αγίου σε ειδική λάρνακα που μεταφέρθηκαν από το αββαείο της πόλης San Lorenzo in Campo, όπου είχαν παλιότερα φυγαδευτεί από μοναχούς κατά την περίοδο της Λατινικής κατοχής της πόλης (1202-1224) κι επιστράφηκαν μετά το σεισμό του 1978(Παπαγιανόπουλος, 1985).

Εικόνα 2: Νάρθηκας

5.1.1 Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού

Ο αρχιτεκτονικός τύπος του ναού του Αγίου Δημητρίου ανήκει σε αυτόν της πεντάκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής παρά το ότι κατά την αναστήλωση μετά την πυρκαγιά του 1917 χρησιμοποιήθηκε οπλισμένο σκυρόδεμα που μιμείται το ξύλο. Το κτίσμα έχει μήκος 43,60 και πλάτος 33 μέτρα και χωρίς θόλο. Εσωτερικά χωρίζεται με 4 σειρές μαρμάρινων κιονοστοιχιών σε 5 κλίτη, και ακόμη ένα 6ο κλίτος διαμορφώνεται κάθετα στα προηγούμενα, όπου βρίσκονται Αγία Τράπεζα και το Ιερό. Το μεσαίο κλίτος, είναι πιο πλατύ από τ' άλλο τέσσερα, υπερυψώνεται και κυριαρχεί σαν όγκος, ενώ τα πλάγια κλίτη στεγάζονται κλιμακωτά με επικλινείς στέγες, δίνοντας τη δυνατότητα να δημιουργηθούν παράθυρα στους πλάγιους τοίχους (μονόλοβα, δίβολα και πολύβολα) τα οποία φωτίζουν άπλετα το εσωτερικό του ναού. Μπροστά στο ναό υπήρχε αίθριο από το οποίο σώζεται η μαρμάρινη λεκάνη της φιάλης. Εκεί οι πιστοί έπλεναν τα χέρια τους πριν την είσοδό τους στο ναό. Αριστερά, αμέσως μετά την είσοδο στο ναό βρίσκεται η μαρμάρινη σαρκοφάγος

Εικόνα 3: Το τέμπλο του ναού

φλωρεντινής τεχνοτροπίας και προέλευσης, με τα οστά του πλούσιου προκρίτου της πόλης Λουκά Σπαντούνη, που τοποθετήθηκαν εκεί το 1481. Στη δυτική απόληξη των βορείων κλιτών ενσωματώθηκε τμήμα του ρωμαϊκού λουτρού με το παρεκκλήσι και το κενοτάφιο του αγίου. Στην ανατολική απόληξη του εγκαρσίου κλίτους βρίσκεται η είσοδος του παρεκκλησίου του Αγίου Ευθυμίου, μιας μικρής τρίκλιτης βασιλικής. Οι κίονες του ναού είναι διαφορετικού μεγέθους και προέλευσης καθώς και από μάρμαρο διαφορετικών χρωμάτων, διότι προέρχονται από διαφορετικά ρωμαϊκά μνημεία. Το ίδιο και τα κιονόκρανα.

Ο ψηφιδωτός διάκοσμος του ναού δεν είχε ποτέ ενιαίο εικονογραφικό χαρακτήρα, καλύπτοντας ένα χρονικό διάστημα από τον 5^ο μέχρι τον 9^ο αιώνα. Τα δύο αρχαιότερα ψηφιδωτά του ναού είναι στην αρχή του ενδιάμεσου νότιου κλίτους η απεικόνιση του αγίου σε στάση δέησης με δύο παιδιά κοντά του και στην αρχή του ενδιάμεσου βόρειου κλίτους όπου απεικονίζεται ο άγιος με αγγέλους. Στον δεξιό πεσσό του ιερού σώζονται τρεις ψηφιδωτές συνθέσεις του 7^{ου} αιώνα: Στην πρώτη ο άγιος Δημήτριος εικονίζεται έχοντας ένα άρχοντα στα αριστερά του και στα δεξιά του

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

έναν ιεράρχη με την επιγραφή «κτίστας θεωρείς του πανενδόξου δόμου, εκείθεν ένθεν μάρτυρος Δημητρίου, του βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων στόλων μετατρέποντος και πόλιν λυτρουμένου» αναφέροντας το γεγονός της τρίτης πολιορκίας της πόλης από του Σλάβους στις αρχές του 7^{ου} αιώνα. Στη δεύτερη ο άγιος Σέργιος και στην τρίτη πάλι ο άγιος Δημήτριος περιβάλλοντας με το χέρι του ένα κληρικό, με την επιγραφή: «Πανόλβιαι Χριστού μάρτυς φιλόπολις φροντίδα τίθη και πολιτών και ξένων». Πρόκειται για το διάκονο που φρόντισε την ανοικοδόμηση του ναού μετά την καταστροφή των ετών 629-634.

Εικόνα 4: Η κόγχη του ιερού

Από τις τοιχογραφίες πριν τη φωτιά του 1917 ελάχιστες σώζονται και σε κακή κατάσταση. Στο νότιο τοίχο του ναού εικονίζεται ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Β΄ να εισέρχεται έφιππος σε μια πόλη και ένα ναό, ενώ πίσω του φαίνονται φλόγες και καπνοί, με την επιγραφή «Η αγία εκκλησία η εν τω σταδίω» του 8^{ου} αιώνα. Στο παρεκκλήσι του αγίου Ευθυμίου υπάρχουν απεικονίσεις αναπτυσσόμενες κατά ζώνες, της ζωής του αγίου από το Δωδεκάορτο, τον άγιο Δημήτριο και τη ζωή του Χριστού.

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Το ιερό βήμα φωτίζεται από ένα μεγάλο πεντάλοβο παράθυρο και χωρίζεται από τον υπόλοιπο ναό με υψηλό τέμπλο. Στο κέντρο του βρίσκεται η Αγία τράπεζα, κάτω από την οποία υπάρχει σταυρικό σκάμμα, που λέγεται εγκαίνιο, με μια μαρμάρινη θήκη σε μορφή σαρκοφάγου. Μέσα σε αυτή βρέθηκε γυάλινο φιαλίδιο με στερεοποιημένο αίμα. Το εγκαίνιο περιέχει λείψανα αγίων τα οποία είναι απαραίτητα για τον καθαγιασμό του ναού. Στην κόγχη υπάρχει σύνθρονο, στην κορυφή του οποίου βρίσκεται ο θρόνος του επισκόπου(Τσακτίρα, 2003).

Ο γλυπτός διάκοσμος της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου αποτελείται από την ορθομαρμάρωση, τα θωράκια, τους κίονες, τα κιονόκρανα, το κιβώριο, το τέμπλο, τους αμφικίονες των παραθύρων και τους κοσμήτες(Κουρκουτίδου, 1997).

Εικόνα 5: Το κεντρικό κλίτος του ναού

5.1.2 Η κρύπτη του ναού

Εικόνα 6: Η κρύπτη του ναού

Είναι ένα υπόγειος χώρος, ο οποίος βρίσκεται κάτω από το εγκάρσιο κλίτος και η είσοδος στον οποίο γίνεται από το νότιο πτερύγιο. Αριστερά, μετά την κλίμακα καθόδου, υπάρχει ένα μικρό παρεκκλήσι. Πρόκειται για μια μονόχωρη Βασιλική, το αρχικό μαρτύριο του Αγίου, με τη διατήρηση κόγχη, που περιείχε το σώμα του μάρτυρα. Στην πραγματικότητα είναι το ανατολικό τμήμα των ρωμαϊκών λουτρών όπου κατά την παράδοση μαρτύρησε ο άγιος. Στη συνέχεια ένας διάδρομος οδηγεί κάτω από το ιερό βήμα της βασιλικής, όπου δημιουργείται ένας κυκλικός χώρος και που ορίζεται από τέσσερις πεσσούς σε ημικυκλική διάταξη και έναν τοίχο με πέντε κόγχες. Μέσα σε αυτόν τον ημικυκλικό χώρο υπάρχει ένα μικρότερο ημικυκλικό κιβώριο με επτά κιονίσκους, που κρατούν τόξα και συνδέονται κάτω με θωράκια. Το κιβώριο ακουμπάει σε ένα τοίχο με ορθογώνιες και ημικυκλικές κόγχες, στο κέντρο του οποίου φτάνει η άκρη του σωλήνα που έφερε το «άγιο μύρο» από ιερό.

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Από εκεί το «άγιο μύρο» διοχετευόταν στις δυο ορθογώνιες λεκάνες, δεξιά και αριστερά, και σε μια άλλη στρογγυλή, μπροστά από την οποία σώζεται η μαρμάρινη βάση. Κάποτε από εκεί ακριβώς έπαιρναν το άγιο μύρο οι πιστοί, με φιαλίδια, χωρίς να χρειάζεται να κατέβουν από το ναό, αλλά έμπαιναν από το αψιδωτό άνοιγμα του ανατολικού τοίχου, από την πλευρά της οδού Αγίου Νικολάου, όπου το επίπεδο του έδαφους ήταν πολύ χαμηλότερο από το σημερινό. Η κρύπτη τότε ήταν ένας ισόγειος χώρος.

Εικόνα 7: Το ημικοκλικό κιβώριο με τους επτά κιονίσκους

Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας επιχωματώθηκε και ανακαλύφθηκε και πάλι κατά τις εργασίες αναστήλωσης μετά την πυρκαγιά του 1917, οπότε και διαμορφώθηκε σε μικρό εκθεσιακό χώρο. Το 1985 μετά από εργασίες συντήρησης οργανώθηκε νέα έκθεση όπου παρουσιάζεται με πιο πλήρη τρόπο η εξέλιξη και η ιστορία της αρχιτεκτονικής και γλυπτικής του ναού καθώς και ο ζωγραφικός του διάκοσμος.

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Σημαντικό πρόσκτισμα του ναού αποτελεί και το παρεκκλήσιο του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου και Βαπτιστή στου οποίου το δάπεδο από κάτω βρέθηκαν τάφοι. Στη μεσοβυζαντινή περίοδο τα νεκροταφεία μεταφέρθηκαν μέσα στην πόλη και ο χώρος χρησιμοποιήθηκε για ταφές. Βρίσκεται στα νότια του κεντρικού ημικυκλικού της κρύπτης και είναι ένας μικρός μονόχωρος ναΐσκος με διάτρητο παράθυρο στην αψίδα. Στο βόρειο τοίχο, σε στοά με ορθογώνιες κόγχες, βρίσκονται πιθανόν αρκοσόλια (τάφοι) ιεραρχών.

5.2 Η ΑΓΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΣΟΦΙΑ

Εικόνα 8: Ο ναός της Αγίας Σοφίας

Ο ναός της Αγίας Του Θεού Σοφίας, αφιερωμένος στο Λόγο και στη Σοφία του Θεού, βρίσκεται στη διασταύρωση των οδών Αγίας Σοφίας και Ερμού. Στα βυζαντινά χρόνια σε αυτή την περιοχή βρισκόταν το διοικητικό κέντρο της πόλης. Η επίδραση της Αγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως διαδόθηκε σε όλη τη χριστιανική Ανατολή κι έγινε το πρότυπο για μεταγενέστερους μητροπολιτικούς ναούς μεγαλύτερων ή μικρότερων αστικών κέντρων του Βυζαντίου που πολύ συχνά αφιερώνονταν, όχι βέβαια πάντοτε, στο Χριστό, τον αληθή Λόγο και Σοφία του Θεού, όπως έγινε στη Θεσσαλονίκη, τη Νικομήδεια, την Αναστασιούπολη, την Αχρίδα, το Κίεβο, τη Νίκαια κ. α. Όλα αυτά μετά βέβαια την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο της Νικαίας όπου το 325μ.Χ. ο Χριστός αναγνωρίστηκε ως «η Σοφία και ο Λόγος Του Θεού». Η Θεσσαλονίκη ήταν «συμβασιλεύουσα πόλις» και γι αυτό μιμούνταν την βασιλεύουσα» Κωνσταντινούπολη. Ενώ υπάρχει και η άποψη πως ο ναός της Θεσσαλονίκης κτίστηκε παράλληλα με αυτόν της Κωνσταντινουπόλεως οι μαρτυρίες

Εικόνα 9: Κεντρική είσοδος 1

είναι κάτι το περίεργο. Έτσι και αυτός ο ναός κτίστηκε στα ερείπια μιας πολύ μεγάλης βασιλικής που ήταν αφιερωμένη στον άγιο Μάρκο και που πιθανόν καταστράφηκε από τον μεγάλο σεισμό ο οποίος έσεισε την πόλη στα 620. Αυτή η παλαιά βασιλική κατελάμβανε όλο το σημερινό τετράγωνο της αγίας Σοφίας. Είχε μήκος 163 και πλάτος 50 μέτρα.

Από την παλιά μεγάλη Βασιλική έχει μείνει το βαπτιστήριο το οποίο βρίσκεται σήμερα στα νότια της Αγίας Σοφίας, είναι σε χαμηλότερο επίπεδο κάτω από το δρόμο, και είναι γνωστό ως Αγίασμα του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου. Ο σημερινός ναός της αγίας Σοφίας καταλαμβάνει ένα μόνο μέρος του χώρου της παλαιάς βασιλικής. Αρχές τού 11^{ου} αιώνα προστέθηκε ένας μεγάλος εξωνάρθηκας με εκφραστικές τοιχογραφίες κι αφαιρέθηκαν οι θύρες του δυτικού τοίχου. Επειδή πολύ γρήγορα έγινε αισθητή η ανάγκη να επανδρώνεται η Θεσσαλονίκη με εξέχοντες αρχιεπισκόπους, από την πόλη πέρασαν μεγάλες μορφές. Στο ναό άρχισαν να

συγκλίνουν πως η οικοδόμηση του ναού έλαβε χώρα στα χρόνια του αυτοκράτορα Λέοντα Γ΄ Ίσαυρου (717-741), δηλαδή στην περίοδο εικονομαχίας. Επίσης η αρχαιότερη πληροφορία για τη «Μεγάλη εκκλησία»- έτσι αποκαλούσαν το μητροπολιτικό τους ναό οι Θεσσαλονικείς - προέρχεται από το τέλος του 8 ου. αι.

Στις 25 Μαρτίου 797 την επισκέφτηκε ο εξόριστος στην πόλη Άγιος Θεόδωρος Στουδίτης. Επειδή εκείνα τα χρόνια οι χριστιανικοί ναοί κτιζόταν στα ερείπια άλλων ναών, χριστιανικών ή όχι, χωρίς αυτό να

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

θάβονται μητροπολίτες όπως ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, και ο τάφος τους να γίνεται τόπος λατρείας.

Εικόνα 10: Ο πύργος

Από το 1204 έως και 1224 μετατράπηκε σε καθεδρικό ναό των Λατίνων της πόλης και χρησιμοποιήθηκε ως επισκοπικός ναός των καθολικών . Από το χρόνο ανακατάληψης της Θεσσαλονίκης (1224) έμεινε μητροπολιτικός ναός ως τη μετατροπή του σε τζαμί (10-11-1523 ως 29-10-1524). Το τζαμί της Αγίας Σοφίας κάηκε στη μεγάλη πυρκαγιά της 24ης Αυγούστου του 1890. Επίσης , στα χρόνια της τουρκοκρατίας , προστέθηκε ένας μιναρές ο οποίος δεν σώζεται, παρά μόνο η βάση του. Αναστηλώθηκε στα έτη 1907-1909 υπό την επίβλεψη ενός μεγάλου βυζαντινολόγου, του Καρόλου Ντήλ. Αποδόθηκε στη χριστιανική λατρεία μετά την

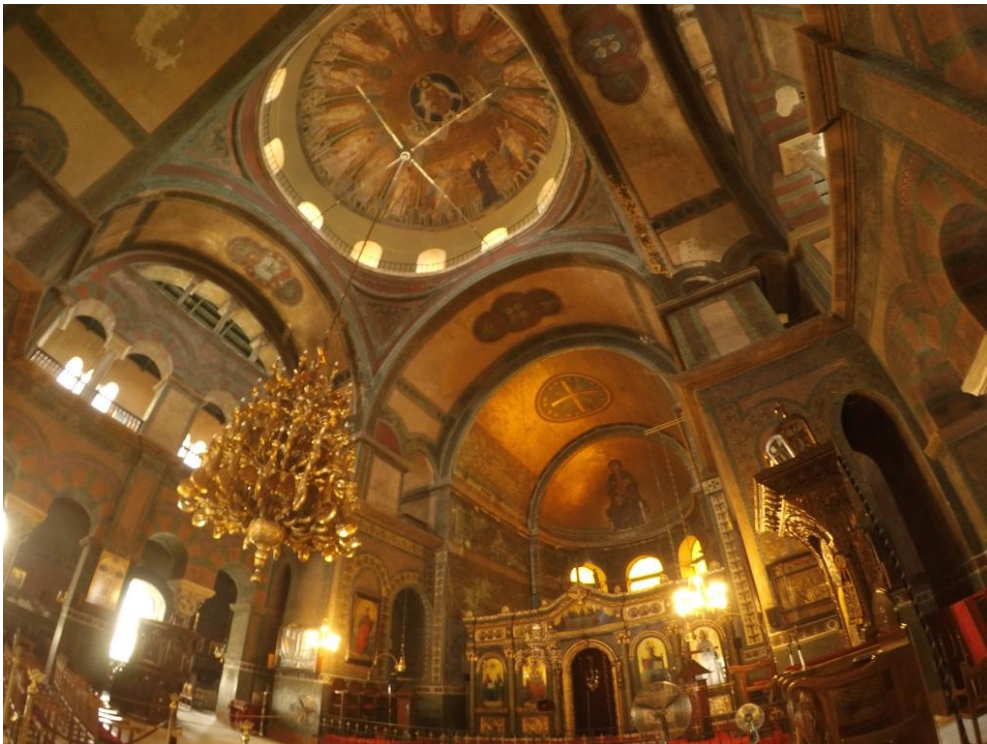

Εικόνα 9: Ανατολική πλευρά του ναού

απελευθέρωση της πόλης στα 1912. Το 1917, όταν ήταν η μεγάλη πυρκαγιά στην πόλη, ο ναός δεν είχε πολλές ζημιές επειδή ήταν προστατευμένος από το μεγάλο του αυλόγυρο (Κουρκουτίδου, 1997).

5.2.1 Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού

Στο ναό της Αγίας Σοφίας έχουν εφαρμοστεί καινούργιοι τρόποι τοιχοδομίας και αρχιτεκτονικής. Διαφέρετε στο ότι μέχρι τότε στα κοσμικά ή εκκλησιαστικά κτήρια χρησιμοποίησαν το σύστημα δόμησης με αργολιθοδομή (ακανόνιστες πέτρες) και πλίνθους κατά ζώνες. Όμως η τοιχοδομία αυτού του ναού αποτελείται από ζώνες πελεκητής άσπρης πέτρας και πλίνθων εναλλάξ και είναι ορατή στην κατώτερη ζώνη των εξωτερικών τοίχων, ορίζοντας την αρχική οικοδομική φάση της εκκλησίας. Το ίδιο σύστημα εφαρμοζόταν και στην Κωνσταντινούπολη. Ο ναός της Αγίας Σοφίας της Θεσσαλονίκης θεωρείται κτίσμα μεταβατικού τύπου από την τρουλωτή βασιλική στη σταυροειδή με τρούλο βασιλική, επίσης έχει στοιχεία και των δυο αρχιτεκτονικών μορφών.

Εικόνα 11: Το εσωτερικό του ναού

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

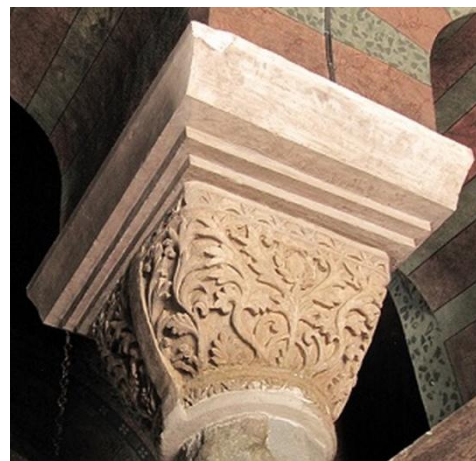
Η σημερινή μορφή της Αγίας Σοφίας είναι το αποτέλεσμα μιας σειράς επεμβάσεων σε όλο το ιστορικό διάστημα από τα χρόνια του Βυζαντίου ως το πρόσφατο παρελθόν. Ο ναός είναι βαρύ κτίσμα κι έχει σχήμα κύβου. Έξω από αυτόν στα δυτικά υπήρχε αίθριο και φιάλη. Εσωτερικά χωρίζεται από δύο σειρές κιόνων και πεσσών εναλλάξ, σε τρία κλίτη, με το μεσαίο να είναι μεγαλύτερο. Τα δύο πλαϊνά

Εικόνα 12: Θεοδοσιανό κιονόκρανο 1

κλίτη και ο νάρθηκας περικλείουν το μεσαίο χώρο σε σχήμα Π και υπάρχει υπερώο. Στο κέντρο του μνημείου υπάρχουν τέσσερις καμάρες σε σχήμα σταυρού που πατούν σε ογκώδεις πεσσούς και στηρίζουν τον τρούλο του ναού. Ο τρούλος εξωτερικά είναι τετραγωνισμένος και φωτίζεται από 12 παράθυρα. Δεξιά κι αριστερά από την κεντρική αψίδα υπάρχουν δύο μικρότερες που φιλοξενούν την πρόθεση και το διακονικό.

Ο γλυπτός διάκοσμος του ναού είναι τα κιονόκρανα που είναι όλα κορινθιάζοντα θεοδοσιανού τύπου. Από αυτά μόνο τα της βόρειας κινοστοιχίας είναι τα πρωτότυπα ενώ αυτά της βόρειας και του υπερώου αντικαταστάθηκαν από γύψινα μετά την πυρκαγιά του 1890. Τα πρωτότυπα κιονόκρανα προέρχονται κι αυτά από διάφορα άλλα μνημεία.

Εικόνα 13: Θεοδοσιανό κιονόκρανο 1

Εξαιρετικά και διαφόρων ιστορικών περιόδων είναι τα ψηφιδωτά του ναού. Το αρχαιότερο, της περιόδου της Εικονομαχίας, είναι αυτό της καμάρας μπροστά από την αψίδα του ιερού, όπου εικονίζεται ένας χρυσός σταυρός αποτελούμενος από αστέρια και ακτίνες κατευθυνόμενες προς τον γαλάζιο ουρανό.

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Στην ίδια περίοδο του τέλους του 8^{ου} αιώνα ανήκει κι ένας επιβλητικός ψηφιδωτός σταυρός, που φαίνεται αμυδρά κάτω από την ένθρονη Πλατυτέρα της κόγχης του ιερού. Το πάνω μέρος της Πλατυτέρας με το Χριστό να φαίνεται μετέωρος είναι ανακατασκευασμένο τον 11^ο ή 12^ο αιώνα. Εντυπωσιακότερο είναι το ψηφιδωτό της Ανάληψης που καλύπτει το εσωτερικό του τρούλου και χρονολογείται στα τέλη του 9^{ου} αιώνα. Εικονίζει ένα αυστηρό (ανατολικού τύπου) Χριστό να ευλογεί καθισμένος σε ουράνιο τόξο που σηκώνουν ελαφρά δύο άγγελοι. Κάτω από την

Εικόνα 14: Το ψηφιδωτό της Ανάληψης

κεντρική αυτή σύνθεση βρίσκεται η Παναγία εικονιζόμενη όρθια και δεόμενη περιστοιχισμένη από δύο αγγέλους. Σε κύκλο εικονίζονται οι 12 Απόστολοι να εκφράζουν το δέος και την κατάνυξη τους για το γεγονός που αντικρίζουν. Στα τοξωτά ανοίγματα του δυτικού τοίχου εικονίζονται διάφορες μορφές τοπικών αγίων (αγία Θεοδώρα, άγιος Ευθύμιος) και είναι του 11^{ου} αιώνα. Τα ψηφιδωτά του ναού ως σύνολο αποτελούν έξοχο δείγμα τέχνης της μεσοβυζαντινής περιόδου. Την υπόλοιπη ανεικονική ζωγραφική του ναού εκτέλεσε ένας γερμανός ζωγράφος τα έτη 1908-1910,

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

όταν τον κάλεσαν οι Τούρκοι κατά την ανακαίνιση του τότε τζαμιού(Τσακτσίρα, 2003).

Εικόνα 15: Ψηφιδωτό στην κόγχη του Ιερού

5.3 Η ΡΟΤΟΝΤΑ

Εικόνα 16: Η Ροτόντα

Η Ροτόντα βρίσκεται πολύ κοντά στο ανατολικό τοίχος που κάποτε περικύκλωσε την πόλη, είναι ένα περίκεντρο οικοδόμημα, μοναδικό στο ελληνικό χώρο. Η ονομασία «Ροτόντα», που είναι μεταγενέστερη, το μνημείο την οφείλει στο κυκλικό του σχήμα. Οι αρχαιολογικές έρευνες έχουν αποδείξει ότι αποτελούσε τμήμα του ανακτορικού συγκροτήματος που έστησε γύρω στα 300μ.Χ. ο Καίσαρ Γαλέριος, στα πρώτα χρόνια της ρωμαϊκής Τετραρχίας, όταν διάλεξε ως έδρα του, τη Θεσσαλονίκη. Το ανάκτορο απλωνόταν πιο κάτω και νότια της Ροτόντας, στο χώρο που βρίσκονται σήμερα οι πλατείες Ναβαρίνου και Ιπποδρομίου. Η Ροτόντα και τα ανάκτορα ενώνονταν μαζί και στη μέση της διαδρομής τους βρισκόταν η θριαμβευτική αψίδα του Γαλέριου η «Καμάρα». Εκεί δύο δρόμοι διασταυρώνονταν: η βασιλική οδός όπου είναι σήμερα η Εγνατία και μια πομπική οδός με κιονοστοιχίες που κατέληγε στην είσοδο της Ροτόντας. Για τον αρχικό προορισμό της Ροτόντας

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

υπάρχουν δυο θεωρίες. Η μια λέει πως ο Γαλέριος κλείστηκε σαν μαυσωλείο του, όμως δεν είχε τέτοια χρήση ποτέ, διότι ο Γαλέριος πέθανε και τάφηκε μακριά από τη Θεσσαλονίκη. Ενώ σύμφωνα με την άλλη ήταν η Ροτόντα ναός αφιερωμένος στους Κάβειρους ή στον Δία, προστάτη του Διοκλητιανού και του Γαλερίου. Η άμεση και μεγαλοπρεπή σύνδεση του με τα ανάκτορα κάνουν πολύ πιθανή και μια άλλη άποψη, ότι μέσα στην Ροτόντα πραγματοποιούνταν οι επίσημες τελετές του παλατιού.

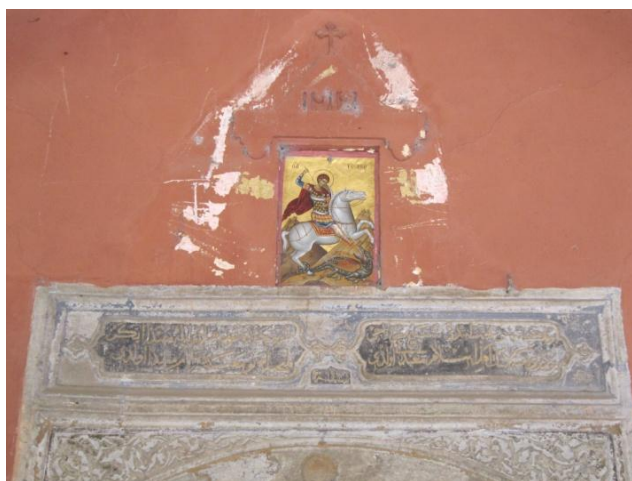

Εικόνα 17: Κολλόνες της κεντρικής εισόδου

απ' όπου ονομάστηκε η συνοικία και η γειτονική πύλη του ανατολικού τείχους αντίστοιχα, γειτονιά και Πύλη των Ασωμάτων.

Το σημερινό όνομα «Άγιος Γεώργιος» το πήρε πολύ πιο αργότερα από το μικρό εκκλησάκι που βρίσκεται απέναντι από τη δυτική πύλη του περιβόλου της. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες στον ναό βρισκόταν η μητρόπολη Θεσσαλονίκης μέχρι τον 13ο αι. και επίσης, μετά την μετατροπή σε τζαμί του ναού της Αγίας Σοφίας όπου βρισκόταν η μητρόπολη, χρησιμοποιήθηκε σαν ναός από το 1523 έως το 1591 και στη συνέχεια μετατράπηκε σε τζαμί.

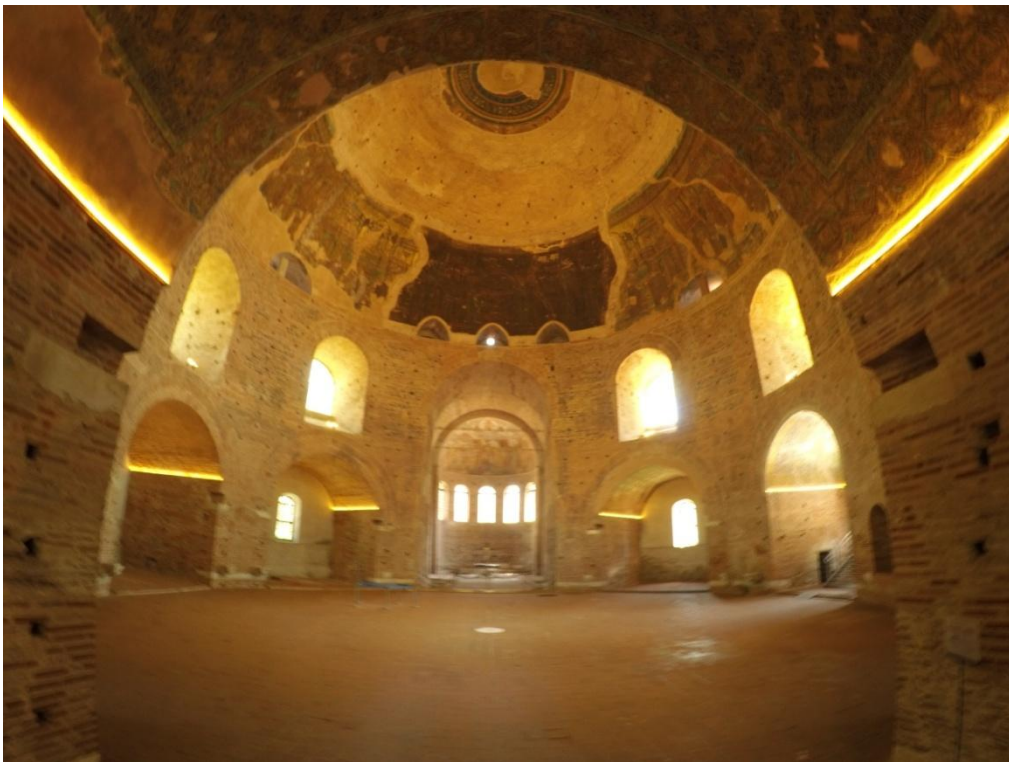
Στην εποχή του μεγάλου Θεοδοσίου (379-395 μ.Χ.), η Ροτόντα διαμορφώθηκε σε χριστιανική εκκλησία και χρησιμοποιήθηκε μάλιστα σε διάφορες εποχές ως μητρόπολη της Θεσσαλονίκης. Το αρχικό όνομα του χριστιανικού ναού δεν είναι γνωστό. Σύμφωνα με μια άποψη πρόκειται για ναό των Ασωμάτων ή Αρχαγγέλων,

Εικόνα 18: Η μουσουλμανική επιγραφή

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Στα 1591 η Ροτόντα μετατρέπεται σε τζαμί με την ονομασία Χορτατζή Σουλεϊμάν Εφέντη τζαμί. Το όνομα οφείλεται στο δερβίση που πρωτοστάτησε στη μετατροπή του χριστιανικού ναού σε μουσουλμανικό τέμενος και ήταν θαμμένος μέσα σε ιδιαίτερο περίβολο έξω από την ανατολική πλευρά του μνημείου. Στις τουρκικές πηγές επίσης αναφέρεται ως Εσκή Μετροπόλ, που σημαίνει Παλιά Μητρόπολη. Το όνομα «Ροτόντα» που έχει σήμερα και παράλληλα «Άγιος Γεώργιος», το έδωσαν οι περιηγητές του 18ου και 19ου αι. για το κυκλικό σχήμα της.

Εικόνα 19: Εσωτερικό της Ροτόντας 1

Μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης το 1912 το μνημείο λειτούργησε πάλι σαν χριστιανικός ναός ως το 1917.

Το 1914 ξεκίνησαν εκτεταμένες ανασκαφές από Γάλλους Δανούς και Έλληνες. Το 1917 με διάταγμα του Ελευθερίου Βενιζέλου μετατράπηκε σε Μακεδονικό μουσείο. Στην συνέχεια μέχρι τους σεισμούς του 1978, τον ναό χρησιμοποίησαν για τη στέγαση συλλογών χριστιανικών γλυπτών (Θεσσαλονίκη 2300 χρόνια, 1985α). Στις ημέρες μας εκτελούνται λειτουργίες μια φορά το μήνα ή

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

περισσότερες φορές στις ημέρες των γιορτών, επίσης γίνονται μουσικές εκδηλώσεις και είναι ανοιχτά καθημερινά για την επίσκεψη του κόσμου.

5.3.1 Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού

Εικόνα 20: Το Ιερό Βήμα

Το περίκεντρο ρωμαϊκό οικοδόμημα αποτελούνταν από ένα μεγάλο κύλινδρο με εσωτερική διάμετρο 24,5 μ., ο οποίος στεγάζονταν μ' έναν ημισφαιρικό θόλο. Το ύψος του κτηρίου από το δάπεδο ως το κλειδί του θόλου φτάνει τα 29,80 μέτρα. Οι τοίχοι που αποτελούν τον κύλινδρο και φέρνουν τις ωθήσεις του τρούλου έχουν πάχος 6,30 μέτρα και στη βάση τους έχουν μεγάλους λίθους και επίσης ισχυρό κεραμικό

κονίαμα. Το κτίριο έχει διάμετρο 24,50 μέτρα. Για ενίσχυση της τοιχοδομίας παρεμβάλλονται κατά διαστήματα πλατιές ζώνες πλίνθων. Στο θόλο και τα τοξωτά ανοίγματα χρησιμοποιήθηκαν μόνο πλίνθοι. Η στέγη κλιμακώνεται σε τρεις διαφορετικές βαθμίδες, μία στη βάση του τρούλου, που αντιστοιχεί πιθανότατα με τη θέση του ρωμαϊκού περιδρόμου, μια δεύτερη ψηλότερα και τρίτη είναι η κύρια στέγη, στην κορυφή του θόλου, που είναι κωνική.

Εικόνα 21: Ο τρούλος

Στο εσωτερικό του μνημείου ο κυλινδρικός τοίχος διακόπτεται από οχτώ ορθογώνιες κόγχες με ημικυλινδρικές καμάρες. Στο μέρος του τοίχου ανάμεσα στις κόγχες, τα οποία οπτικά δίνουν την εντύπωση πεσσών, ανοίγονται από μια μικρή ορθογώνια κόγχη, πλαισιωμένη με μια ναόσχημη διαμόρφωση πρόσοψης από κιλλίβαντες, κιονίσκους και αέτωμα, μέσα στην οποία ήταν τοποθετημένα μικρά λατρευτικά αγάλματα. Επάνω από τις κόγχες υπάρχει σε αντιστοιχία μία σειρά από οχτώ τοξωτά παράθυρα, που αποτελούν την κύρια πηγή φωτισμού του μνημείου μαζί με τα οχτώ ημικυκλικά ανοίγματα στη βάση του τρούλου. Στην κορυφή του θόλου υπήρχε, στην αρχική μορφή του κτηρίου, οπαίο για εξαερισμό. Αντίστοιχα στο κέντρο του δαπέδου υπάρχει βαθύ αποχετευτικό φρεάτιο.

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Δεξιά και αριστερά από τη νότια θύρα , που αποτελούσε την είσοδο του μνημείου στα χρόνια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, έχουν κατασκευαστεί στο πάχος του τοίχου δύο στριφογυριστές κλίμακες ανόδου, που οδηγούν στη στέγη. Οι επεμβάσεις που έγιναν στο κτίριο την εποχή της καθιέρωσης του ως χριστιανικού ναού είναι εκτεταμένες και πολύ σημαντικές.

Η μεγαλύτερη επέμβαση έγινε στη θέση της ανατολικής κόγχης, όπου κόπηκε ο κυλινδρικός τοίχος και προστέθηκε ένας ορθογώνιος χώρος με ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά, για να δημιουργηθεί ένα μεγαλόπρεπο ιερό βήμα. Η επέμβαση αυτή, που έσπασε τη συνοχή του κυλινδρικού τοίχου, κλόνησε την στατική ισορροπία του κτήματος, με αποτέλεσμα να καταρρεύσει, πιθανότατα σε σεισμό, τμήμα του θόλου στην ανατολική πλευρά, παρασύροντας φυσικά και την ψηφιδωτή διακόσμηση. Το ιερό βήμα υψώθηκε πάλι και χρειάστηκε να ενισχυθεί με δυο εξωτερικές αντηρίδες,

Εικόνα 22: Το εσωτερικό του ναού

πιθανόν μέσα στον 11ο αι. Με δεύτερη σημαντική επέμβαση αποτέλεσε η προσθήκη ενός κυκλικού τοίχου, που περιέβαλε σε απόσταση οκτώ μέτρων το κυλινδρικό κτίριο. Με το ταυτόχρονο άνοιγμα επτά κογχών δημιουργήθηκε μια στεγασμένη κυκλική στοά γύρω από τον κεντρικό ναό .

Στη δυτική κόγχη δημιουργήθηκε νέα είσοδος με νάρθηκα. Η νότια είσοδος τονίστηκε επίσης με τη προσθήκη προπύλου κι έτσι δημιουργήθηκαν δυο περίκεντρα παρεκκλήσια, το ανατολικό κυκλικό, το δυτικό οκταγωνικό. Φαίνεται λοιπόν ότι εξακολουθούσε να υπάρχει η άμεση επικοινωνία του μεγαλόπρεπου χριστιανικού ναού με τα ανάκτορα, μέσα από το θριαμβικό τόξο και την πομπική οδό. Η στοά καταστράφηκε μάλλον στους μεγάλους σεισμούς του 7ου αι. που έγιναν στη Θεσσαλονίκη. Το 1590 η Ροτόντα μετατράπηκε σε τζαμί. Από αυτήν την περίοδο σώζεται ο μιναρές , κτισμένος μέσα στο χώρο της κυκλικής στοάς, που πρέπει να έχει πια καταρρεύσει, η φιάλη, στα

νότια της δυτικής εισόδου και τα δυο προστώα, στη νότια και στη δυτική είσοδο(Θεσσαλονίκη 2300 χρόνια, 1985a).

5.3.2 Εσωτερική διακόσμηση

Εικόνα 23: Ψηφιδωτό Σταυρού ο οποίος περιβάλλεται από πέρδικες, αστέρια, άνθη και καρπούς

Μετά την μετατροπή της βασιλικής σε χριστιανικό ναό συμπληρώθηκε η διακόσμηση του μνημείου με πολύχρωμη ορθομαρμάρωση στους τοίχους και λαμπρά ψηφιδωτά στον τρούλο, στις καμάρες των κογχών και στα τοξωτά φωτιστικά ανοίγματα στη βάση του τρούλου. Ενώ από την ορθομαρμάρωση σήμερα δε σώζεται τίποτε τα σωζόμενα ψηφιδωτά χωρίζονται σε δύο ομάδες. Η πρώτη ομάδα ψηφιδωτών βρίσκονται σε τέσσερα φωτιστικά ανοίγματα και στις τρεις μεγάλες καμάρες επάνω από τη δυτική, νότια και νοτιοανατολική κόγχη. Φολιδωτά κοσμήματα, τεμνόμενοι κύκλοι, φατνώματα οροφής, κάνιστρα με καρπούς, πουλιά, διαφορά λουλούδια, τα οποία όλα έχουν έντονου και ζωντανά χρώματα - γαλάζιο, πράσινο και κόκκινο - απλώνονται επάνω σε χρυσό και αργυρό κάμπο τις μεγάλες καμάρες με το λιγοστό φωτισμό. Επίσης υπάρχουν παρόμοια μοτίβα διακόσμησης αλλά σε πιο απαλά χρώματα που βρίσκονται στα τοξωτά ανοίγματα, απ' όπου περνάει το φως του ηλίου,

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

για να φωτίσει τον τρούλο. Βλέποντας την νότια καμάρα φαίνονται θεματικές διάφορες στον χαρακτήρα της διακόσμησης. Η τεχνοτροπία τους όμως τα συνδέει με την ιδιαίτερη καλλιτεχνική παράδοση των ελληνοβυζαντινών χρόνων, ενώ ο θρησκευτικός χριστιανικός συμβολισμός δίνεται με την απεικόνιση ενός μεγάλου Σταύρου ο οποίος περιβάλλεται από πέρδικες, αστέρια, άνθη και καρπούς. Η δεύτερη ομάδα ψηφιδωτών καλύπτει την επιφάνεια του θόλου. Σε τρεις επάλληλες ζώνες ξετυλίγονται ψηφιδωτά με μοναδική ποιότητα και οδηγούν στον υπερβατικό κόσμο της Θείας Επιφάνειας, την οποία αντιπροσωπεύει η παράσταση, χαμένη πια σήμερα, του Χριστού «έν δόξη» στο κλειδί του τρούλου, που βρίσκεται στο ύψος των 30 μέτρων επάνω από το δάπεδο του ναού. Η ενδιάμεση δεύτερη ζώνη των ψηφιδωτών σώθηκε ελάχιστα. Φαίνεται μόνο το κάτω τμήμα της, ανάμεσα σε θάμνους και χλόη, ζεύγη ποδιών και έντονα κινημένες πτυχές ενδυμάτων θυμίζουν μια πολυπρόσωπη παράσταση, ίσως ένα χορό αποστόλων.

Η τρίτη και τελευταία πλατιά ζώνη του ψηφιδωτού του τρούλου σώζεται αρκετά καλά, εκτός από το ανατολικό τμήμα της που έχει παρασυρθεί, όταν έπεσε ο θόλος. Σήμερα αυτό το τμήμα καλύπτετε με ζωγραφική απομίμηση της ψηφιδωτής

Εικόνα 24: Ψηφιδωτό της Ροτόντας

παράστασης, που έκανε στα 1889 ο Ιταλός ζωγράφος Rossi.

Απερίγραπτες αρχιτεκτονικές συνθέσεις που είναι στολισμένες με κιβώρια, σταυρούς, ευαγγέλια, περίτεχνα κιγκλιδώματα, μέσα σε εξαιρετική πολυτέλεια, φέρνουν στο νου το βήμα μιας ουράνιας εκκλησίας.

Μπροστά του ανοίγεται σε

υπερκόσμια λιτανεία η περίφημη ζωφόρος των μαρτύρων. Παρουσιάζονται οι ιερείς Ρωμανός, Φίλιππος και Κύριλλος, οι στρατιωτικοί Λέων, Ονησιφόρος και Ευκαρπίων, Βασιλίσκος, Πρίσκος και Θερινός, οι γιατροί Κοσμάς και Δαμιανός, ο αυλητής

Εικόνα 25: Ψηφιδωτό στον Τρούλο

Φιλήμων και ο υπηρέτης Πορφύριος και άλλοι άγιοι που τα ονόματά τους είναι δύσκολο να αναγνωριστούν πλέον. Τα πολύμορφα εκφραστικά μέσα μας αποδίδουν τον πλούσιο εσωτερικό κόσμο, η πολυχρωμία των ψηφιδωτών και η ποικιλία των συνθέσεων, δαμάζονται σε μια ενιαία αίσθηση πνευματικής και υψηλής αισθητικής έκφρασης. Στην κόγχη του ιερού παρουσιάζεται πολύ χτυπημένη από σφυροκοπήματα των Τούρκων, η τοιχογραφία της Ανάληψης, που χρονολογείται στον 9ο αι. Ψηλά παριστάνεται ο Χριστός, καθισμένος σε ουράνιο τόξο, μέσα σε «δόξα» πάνω σε βασιλικό θρόνο να τον σηκώνουν δυο άγγελοι. Στην κάτω ζώνη η Παναγία δεόμενη πλαισιώνεται από δυο αγγέλους και τους δώδεκα Απόστολους. Τα έντονα χαρακτηριστικά των προσώπων, τα μεγάλα εκφραστικά μάτια και ταυτόχρονα η ελεύθερη κίνηση των μορφών συνδέουν τη ζωγραφική της Ανάληψης μ' ένα άλλο μεγάλο σύγχρονο έργο της Θεσσαλονίκης, την Ανάληψη στο ψηφιδωτό του τρούλου Αγίας Σοφίας.

Η βάση του άμβωνα της Ροτόντας βρέθηκε έξω από τον ναό, στο χώρο του νοτίου προπύλου όπου βρίσκεται και σήμερα. Τα δυο μεγάλα μονόλιθα τμήματα που αποτελούσαν το σώμα του, καθώς και τα περίφημα γλυπτά του με την Προσκύνηση

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

των Μάγων το οποίο είναι μοναδικό στον κόσμο, μεταφέρθηκαν στα 1900 από τους Τούρκους στο Οθωμανικό Μουσείο της Κωνσταντινούπολης(Θεσσαλονίκη 2300 χρόνια, 1985α).

Εικόνα 26: Μιναρές που έμεινε από τα χρόνια της τουρκοκρατίας

5.4 ΠΑΝΑΓΙΑ ΑΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΟΣ

Εικόνα 27: Ο ναός της Παναγίας Αχειροποίητου

Ο ναός της Παναγίας Αχειροποίητου βρίσκεται επάνω από την Αγία Σοφία ανάμεσα στην αρχαία αγορά και την Ροτόντα, παράπλευρα και βορείως από την Εγνατία. Η Αχειροποίητος είναι μια μοναδική κατασκευή, από αρχιτεκτονική άποψη. Είναι μια ξυλόστεγη τρίκλιτη Βασιλική η οποία χρονολογείται στα μέσα 5ου αιώνα. Μοναδική, επειδή μέχρι σήμερα σώζεται σχεδόν αμετάβλητη και όρθια από τα χρόνια που κτίστηκε. Αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα παλαιοχριστιανικής ναοδομίας. Αρχικά ο ναός ονομάστηκε «Ναός της Παρθένου και Θεοτόκου της

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Αχειροποίητου και Οδηγήτριας» Την επωνυμία «αχειροποίητος» την συναντάμε πρώτη φορά σε έγγραφο του 1320μ.Χ. Κτίστηκε πάνω σε ένα συγκρότημα ρωμαϊκών λουτρών από το οποίο σώζονται τμήματα έξω από το ναό, ενώ άλλα τμήματα τους ενσωματώθηκαν στη νότια πλευρά της βασιλικής και στο νότιο πρόπυλο. Φαίνεται πως στο ναό τιμώνταν και ο άγιος Δημήτριος και γιορτάζονταν τα προεόρτιά του στις 25 Οκτωβρίου. Η ανέγερση του ναού τοποθετείται στο δεύτερο μισό του 5^{ου} αιώνα. Κτήτορας του ναού ονομάζεται κάποιος Ανδρέας χωρίς άλλα στοιχεία. Το πρόσωπο αυτό ταυτίζεται με τον ιερέα Ανδρέα που αντιπροσώπευσε τον αρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης στις 13 Οκτωβρίου του 451 στη σύνοδο της Χαλκηδόνας και υπέγραψε εξ' ονόματός του στα Πρακτικά του Συνόδου. Μετά από τη σύνοδο της Εφέσου του 431, όπου τονίστηκε η ιδιότητα της Παναγίας ως Θεοτόκος κτίστηκαν πολλοί ναοί προς τιμήν της Παναγίας Θεοτόκου σε όλη την αυτοκρατορία. Κατά την παράδοση το όνομα «Αχειροποίητος» ο ναός πήρε από μια εικόνα της Θεοτόκου που δεν κατασκευάστηκε από άνθρωπο, αλλά «έπεσε» από τον ουρανό. Οι βυζαντινοί συγγραφείς υποστήριζαν πως η εικόνα αυτή ήταν ισάξια με τις αχειροποίητες εικόνες του «αγίου μανδηλίου» και του «αγίου κεραμίου». Το 1345 έγινε εντός του ναού σφαγή ζηλωτών, στα πλαίσια των πολιτικών αναταραχών της εποχής.

Εικόνα 28: «Ο σουλτάνος Μουράτ πήρε την Θεσσαλονίκη το 833» = 1430

Το 1430 με την άλωση της πόλης, η Αχειροποίητος ήταν ο πρώτος ναός στον όποιον μπήκε ο τούρκος σουλτάνος Μουράτ Β' και τον κατέλαβε. Για να διαιωνίσει αυτήν την ιστορική ημέρα, διάταξε να χαραχούν σε μια μαρμάρινη κολόνα της βόρειας κιονοστοιχίας μια επιγραφή : «Ο σουλτάνος Μουράτ πήρε την Θεσσαλονίκη το 833».(=1430) και μετέτρεψε το ναό σε τζαμί. Κατά την τουρκοκρατία επικράτησε σαν ανάμνηση αυτός ο ναός να λέγεται Αγίας Παρασκευής.

Από τον περίοδο που μετατράπηκε σε τζαμί είχε όνομα «Εσκή Τζουμά», που σημαίνει «Παλιά Παρασκευή». Πιο πιθανόν το όνομα αυτό δόθηκε από την διπλανή

περιοχή όπου υπήρχε ένας άλλος ναός με το όνομα αυτό και όχι ο ίδιος ο ναός. Έτσι, μέχρι το 1912, ο ναός λειτουργούσε σαν μουσουλμανικό τέμενος. Για να ξαναλειτουργήσει ο ναός, χρειάστηκε να γίνουν πολλές επισκευές, διότι οι τοιχογραφίες, τα ψηφιδωτά και ότι είχε σχέση με χριστιανισμό - ήταν καλυμμένο. Έτσι ο ναός ξεκίνησε πάλι να λειτουργεί κανονικά από το 1930(Παπαγιανόπουλος, 1985).

5.4.1 Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού

Εικόνα 29: Το μεσαίο κλίτος του ναού

Ο ναός Αχειροποιήτου ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης ξυλόστεγης ελληνιστικής βασιλικής. Το κτήριο του ναού έχει μήκος 51,90 και πλάτος 30,80 μέτρα. Η βασιλική κτισμένη με την κλασσική παλαιοχριστιανική τοιχοποιία στην οποία ζώνες λιθοδομής εναλλάσσονται με ζώνες πλινθοδομής. Το μεσαίο κλίτος του ναού είναι 37 μέτρα σε μήκος και 15,5 μέτρα κατά το πλάτος, καθώς υψώνεται πάνω

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

από τα δυο πλάγια (τα πλαγιά κλίτη είναι 6,25 μ. το καθένα), δίνει τη δυνατότητα καλού εσωτερικού φωτισμού του ναού μέσα από τα τρίλοβα και πολύλοβα παράθυρα που είναι ενσωματωμένα στους περιμετρικούς τείχους. Αυτή την τεχνική και τον τρόπο φωτισμού τα συναντάμε και στα άλλα εκκλησιαστικά κτίσματα τους 4ο και 5ο αιώνες, όταν κυριάρχησε ο Χριστιανισμός ως επίσημη θρησκεία. Αρχικά ο ναός είχε εξωνάρθηκα στη δυτική πλευρά του, από τον οποίο σώζονται μόνο ίχνη. Η σημερινή στέγη του ναού βρίσκεται χαμηλότερα από την αρχική, διότι λείπει το υπερυψωμένο τμήμα του κεντρικού κλίτους και το δυτικό υπερώο. Ο εξωτερικός όγκος του ναού φαίνεται βαρύς. Το εσωτερικό όμως είναι αρκετά αρμονικό και με πολυτελή διάκοσμο. Το μαρμάρινο δάπεδο του ναού είναι κατά ένα μεγάλο μέρος το αρχικό. Η είσοδος στο νάρθηκα γίνεται από δυο θύρες οι οποίες βρίσκονται στα άκρα του δυτικού τοίχου. Από το μακρόστενο νάρθηκα περνάμε στο κεντρικό κλίτος το οποίο είναι κάτω από το πολυτελές τρίβηλο, και δυο τοξωτά ανοίγματα στα άκρα του οδηγούν στο βόρειο και νότιο κλίτος. Το ευρύχωρο κεντρικό κλίτος ξεχωρίζουν δυο κιονοστοιχίες, από 12 κίονες η κάθε μία τα οποία οδηγούν και καταλήγουν στο ιερό βήμα. Αρχικά τα πλάγια κλίτη δεν επικοινωνούσαν με το κεντρικό, καθώς ανάμεσα στους κίονες βρίσκονταν μαρμάρινα θωράκια. Τα πλαγιά έχουν δυο ορόφους και πάνω από τις μακρές κιονοστοιχίες του ισογείου υπάρχουν αντίστοιχες χαμηλότερες, που κρατούν τη στέγη των υπερώων. Διώροφος ήταν αρχικά και ο νάρθηκας. Στα νότια κυρίου κτίσματος βρίσκεται ένα παρεκκλήσι-βαπτιστήριο (Τσακτσίρα, 2003).

Ο πολυτελής γλυπτικός διάκοσμος που έχει ο ναός δεν ήταν σε δεύτερη χρήση, όπως συναντήσαμε μερικές φορές σε άλλα μνημεία, αλλά ήταν φτιαγμένος

Εικόνα 30: Κιονόκρανα και ψηφιδωτά του ναού

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

αποκλειστικά γι' αυτόν. Όλοι οι κίονες είναι από προκοννήσιο μάρμαρο, εκτός τους δυο του τρίβηλου οι οποίοι από πράσινο Θεσσαλικό μάρμαρο.

Τα κλασσικά Θεοδοσιανού τύπου κιονόκρανα έχουν δυο σειρές από φύλλα πριονωτής άκανθας. Στα περισσότερα η γλυπτική διακόσμηση έχει στενή σχέση με τα περίφημα γλυπτά της μονής Στουδίου στην Κωνσταντινούπολη που χρονολογούνται στα 453-454, και με βάση αυτό το σημαντικό στοιχείο εύκολα χρονολογούμε το μνημείο. Τα κιονόκρανα των υπερών, πιο απλά, στολίζονται μόνο με έναν σταυρό και ανήκουν στον τύπο των σύνθετων κιονόκρανων. Στην αρχαιολογική συλλογή της

Εικόνα 31: Ψηφιδωτά και τοιχογραφίες του ναού

Ροτόντας φυλάσσεται ο άμβωνας της Αχειροποιήτου. Είναι μονόλιθος, με ημικυκλικό εξώστη, στον όποιον οδηγούν τέσσερα σκαλοπάτια. Τέτοιος τύπος άμβωνα, μονόλιθος, συναντάται και στους άλλους παλαιοχριστιανικούς ναούς της Θεσσαλονίκης(Θεσσαλονίκη 2300 χρόνια, 1985a).

Το βόρειο κλίτος του ναού απολήγει στην ανατολική πλευρά του, στο μεσοβυζαντινό παρεκκλήσιο προς τιμήν της Αγίας Ειρήνης. Ανατολικά από το νότιο πρόπυλο της βασιλικής υψώνεται πρόσκτισμα το οποίο

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

θεωρείται να ήταν βαπτιστήριο της βασιλικής . Επικοινωνεί απευθείας με τον εξωτερικό χώρο με μια είσοδο στον νότιο τοίχο του και με τον ναό με μία θύρα στην νότια πλευρά του, επίσης, υποτίθεται πως αρχικά εδώ βρισκόταν το διακονικό του ναού.

Από τα εντοιχισμένα ψηφιδωτά του ναού έχουν σωθεί αυτά των εσωραχίων των τόξων στις δυο μεγάλες κιονοστοιχίες του ισογείου, στην κιονοστοιχία του νότιου υπερώου, στα τόξα του τρίβηλου και στα δυο μεγάλα τόξα που χωρίζουν το νάρθηκα σε τρία μέρη. Τα ψηφιδωτά έχουν θέαμα διακοσμητικά, φυτικά και γεωμετρικά. Εδώ συναντάμε χριστιανικούς σταυρούς, πουλιά, αγγεία, ψάρια και διάφορα εκκλησιαστικά βιβλία μέσα σε κλαδιά φορτωμένα με άνθη, φρούτα και πλούσια φυλλώματα, μεταξύ των χρυσών στάχτων, λωτών και κρίνων. Τα ψηφιδωτά

Εικόνα 32: Ο Σταυρός από την περίοδο της εικονομαχίας στην κόγχη του Ιερού

της Αχειροποιήτου καθώς και αυτά που συναντάμε στον Άγιο Δημήτριο και την Ροτόντα είναι μοναδικής τέχνης για την εποχή τους, έχουν υψηλή καλλιτεχνική αξία και μας δείχνουν την ύπαρξη στην Θεσσαλονίκη ενός εργαστηρίου ψηφοθετών με άρτια τεχνική.

Οι τοιχογραφίες που σώζονται στο ναό ανήκουν στα μέσα του 13ου αιώνα, και βρίσκονται στο νότιο κλίτος. Οι περισσότερες είναι σφυροκοπημένες και λίγες σώζονται σε κάπως καλή κατάσταση. Πρόκειται για στην μια σειρά τοιχογραφιών που απεικονίζουν 18 από τους 40 μάρτυρες της Σεβάστειας, σε στηθάρια ή ολόσωμους κρατώντας σταυρό ως σύμβολο του μαρτυρίου τους. Η εποχή των τοιχογραφιών προαναγγέλλει τάσεις ανανέωσης της ζωγραφικής καθώς προηγείται της μεγάλης ακμής της τέχνης αυτής της εποχής των Παλαιολόγων(Παπαγιανόπουλος, 1985).

5.5 Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΧΑΛΚΕΩΝ

Εικόνα 33: Ο ναός της Παναγίας Χαλκείων

Ο ναός της Παναγίας Χαλκείων βρίσκεται στο κέντρο της παλιάς πόλης, λίγο πιο κάτω από τη ρωμαϊκή αγορά, στην διασταύρωση των οδών Αριστοτέλους και Εγνατίας. Ο ναός είναι αφιερωμένος στην Παναγία αλλά η ακριβής αρχική βυζαντινή επωνυμία του ναού για μας είναι άγνωστη. Στα βυζαντινά χρόνια στο ίδιο χώρο προσδιορίζεται η «Χαλκευτική Στοά», η «Καταφυγή» και οι υπόγειες καμάρες όπου δίδαξε τους Θεσσαλονικείς ο προστάτης της πόλης άγιος Δημήτριος. Όλα αυτά οδήγησαν να ταυτιστεί ο ναός με την Παναγία Καμαριώτισσα. Η ταύτιση αυτή δεν έγινε αποδεκτή.

Ο ναός ανεγέρθη το 1028 και ο κτήτορας ήταν ο πρωτοσπαθάριος Χριστόφορος, ο τάφος του οποίου βρίσκεται στο μέσον του βορείου τοίχου, στον εσωτερικό χώρο του κυρίου ναού. Αφιέρωσε το ναό τον ίδιο χρόνο που έγινε «κατεπάνω Λαγουβαρδίας», δηλαδή διοικητής μιας περιφέρειας. Τον χρόνο και την ημέρα ίδρυσης του ναού γνωρίζουμε από μια επιγραφή βρισκόμενη πάνω στην κυρία

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

δυτική είσοδο: «Αφηρόθη ό πρήν βέβηλος τόπος εις ναόν περίβλεπτον της Θεοτόκου παρά Χριστωφό(ρου) του ενδοξοτά(του) βασιλικου (πρώτο)σπαφαρήου κ(αί) κατ(ε)πάνο Λαγουβαρδίας κ(αί) τις συνβίου αυτού Μαρίας κ(αί) των τέκνων αυτών Νηκηφόρου, Άννης κ(αί) Κατακαλις μηνή Σεπτεμβρίο ηνδ(ικτιώνος) ιβ' έτ(ους) ςφλζ'» (ςφλζ'=6537 από κτίσεως κόσμου όπως πιστευόταν τότε και χρονολογούσαν οι βυζαντινοί.=1028μ.Χ.).

Εικόνα 34: Πάνω από την είσοδο

Επειδή ο ναός είναι ένα σταθερά χρονολογημένο μνημείο χρησιμεύει για την συγκριτική χρονολόγηση άλλων μνημείων της πόλης. Όπως αναφέρεται στις διάφορες ιστορικές πηγές ο ναός βρίσκεται πάνω σε «πριν βέβηλο τόπο», δηλαδή κάποτε σε αυτό τον χώρο υπήρχε αρχαίος ειδωλολατρικός ναός προς τιμήν του Ηφαίστου ή των Καβείρων, θεοτήτων που είχαν σχέση με την χαλκευτική τέχνη, η παράδοση της οποίας στη γύρω περιοχή δεν σταματάει και έως σήμερα.

Μετά την άλωση της Θεσσαλονίκης το 1430 από τους Τούρκους, ο ναός μετατράπηκε σε τέμενος με το όνομα «Καζαντζιγάρ τζαμί» (Καζαντζί =χαλκωματάς). Η σημερινή ονομασία είναι τουρκικής προέλευσης που και αυτή πιθανό να οφείλεται σε κάποια αρχαιότερη βυζαντινή. Παλιότερα ο ναός την Παναγία Χαλκέων την ονόμαζε «Κόκκινη Εκκλησία», πιο πιθανόν από το χρώμα των εξωτερικών πλίνθων.

Μετά την απελευθέρωση της πόλης ο ναός ήταν πάρα πολύ καταστραμμένος και καλυμμένος από επιχωματώσεις έως τη μέση, ως την μαρμάρινη ταινία που το ζώνει, ενώ από την στέγη του νάρθηκα έλειπε ο νότιος τρούλος. Στην συνέχεια, μετά το 1934, ξεκίνησε η αποκατάσταση του ναού στην αρχική του μορφή. Σήμερα ο ναός παρουσιάζεται βυθισμένος ως προς σημερινό επίπεδο της πόλης, αυτό πιο πολύ

οφείλεται στις επιχωματώσεις, κυρίως της πυρκαγιάς του 1917(Παπαγιανόπουλος, 1985).

5.5.1 Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού

Ο ναός της Παναγίας Χαλκέων είναι κτισμένος σε σχήμα σταυρού, με τρούλο εγγεγραμμένο σε τετράγωνο, που επίσης πρέπει να σημειώσουμε ότι είναι το

Εικόνα 35: Η βόρεια πλευρά του ναού

αρχαιότερο μνημείο αυτού του τύπου που έχει η Θεσσαλονίκη. Αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της ναοδομίας της Κωνσταντινουπόλεως. Έχει τρεις τρούλους, έναν κεντρικό και μεγαλύτερο και δυο μικρότερους. Ο κεντρικός τρούλος στηρίζεται στη διασταύρωση των κάθετων καμαρών με ένα ψηλό τύμπανο ο οποίος στηρίζεται από τα τόξα, τα οποία με τη σειρά τους στηρίζονται σε τέσσερις μονολιθικούς κίονες, με ανάγλυφους ρόδακες και σταυρούς. Εξωτερικά το τύμπανο είναι οκτάπλευρο με επάλληλα παράθυρα σε κάθε πλευρά του. Στο υπερώο βρίσκονται δυο άλλοι, μικρότεροι ραδινοί τρούλοι, οι οποίοι είναι λίγο χαμηλότεροι

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

από τον κεντρικό, ακριβώς πάνω από το δώροφο νάρθηκα. Το γεγονός πως ο νάρθηκας έχει υπερώο, παραπέμπει σε μοναστηριακό ναό και ίσως να αποτελούσε ο ναός το καθολικό ενός μοναστηριού για το οποίο δε γνωρίζουμε κάτι. Από την εξωτερική πλευρά φαίνεται πως περίπου στην μέση, ο ναός περιζώνεται από μαρμάρινο κοσμήτη, που τον χωρίζει σε δυο επάλληλα τμήματα. Ο ναός παρουσιάζει εικόνα εξαιρετικής κομψότητας.

Εικόνα 36: Η εσωτερική πλευρά του τρούλου

Στο κέντρο του ναού βρίσκονται τέσσερις μονολιθικοί κίονες με τεκτονικά κιονόκρανα τα οποία με την βοήθεια σφαιρικών τριγώνων κρατούν τον μεγαλύτερο οκτάπλευρο τρούλο. Σε κάθε γωνία, έξω των κίωνων, βρίσκονται μικροί χώροι που καλύπτονται με αβαθείς θόλους.

Εικόνα 37: Η ανατολική πλευρά του ναού

Το ιερό βήμα απολήγει σε ημικυκλική εσωτερικά κόγχη, της οποίας δεξιά και αριστερά σχηματίζονται οι ημικυκλικές κόγχες της πρόσθεσης και του διακονικού. Όλος ο ναός είναι κτίστηκε μόνο από πλίνθους (με το σύστημα οπτοπλινθοδομής ή «κρυμμένου πλίνθου», όπου οι σειρές των πλίνθων υποχωρούν εναλλάξ και καλύπτονται με κονίαμα) και έχει πολλά μορφολογικά και ταυτόχρονα διακοσμητικά στοιχεία, τα οποία δίνουν στον ναό μια ιδιαίτερη κομψότητα. Κάθε δεύτερη σειρά πλίνθων είναι κρυμμένη με αρμολόγημα. Κανείς μπορεί να παρατηρήσει μια πλούσια πλαστική διακόσμηση στο ίδιο το υλικό της οικοδομής, δηλαδή τους κόκκινους πλίνθους. Στοιχεία αυτής της διακόσμησης αποτελούν τα επάλληλα παράθυρα, τα πολλαπλά πλαίσια, τα καμπύλα τόξα που τονίζουν οι οδοντωτές ταινίες, τα αφιδωτά η τριγωνικά αετώματα και ακόμη πολλές άλλες αρχιτεκτονικές ιδιαιτερότητες οι οποίοι μας δείχνουν ένα παράδειγμα εξέλιξης στην οικοδόμηση των ναών στα βυζαντινά χρόνια(Τσακτσίρα, 2003).

Το μεγαλύτερο μέρος των *τοιχογραφιών* είναι σύγχρονες με την ίδρυση του ναού, αλλά δε σώζονται σε πολύ καλή κατάσταση. Η τεχνοτροπία που ακολούθησαν

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

οι *εικονογράφοι* είναι η ίδια που τότε χρησιμοποίησαν στην πρωτεύουσα, στην Κωνσταντινούπολη και μάλιστα πρόκειται για δύο ξεχωριστές τεχνοτροπίες. Η πρώτη τοιχογράφηση ήταν από τους ίδιους τους κτήτορες, όπως μαρτυρεί μια επιγραφή στο μέτωπο της καμάρας του ιερού και περιέχει ονόματα « Χριστόφορος πρωτοσπαθάριος» και «συμβίω α(υτο)η Μαρία». Στον κεντρικό τρούλο του ναού εικονίζεται η Ανάληψη του Χριστού, όμως κανονικά σε αυτήν την θέση ζωγραφίζουν τον Παντοκράτορα. Στο τύμπανο του τρούλου εικονίζονται οι Προφήτες. Στην κόγχη, πάνω από το ιερό, εικονίζεται η Παναγία δεομένη ανάμεσα σε δυο σεβόμενους αυτήν αγγέλους. Πιο κάτω στα παράθυρα της κόγχης εμφανίζονται τέσσερις επίσκοποι και πιο κάτω οι τέσσερις άγιοι Ανάργυροι. Στην καμάρα του ιερού εικονίζεται σταυρός σε

Εικόνα 38: Οι τοιχογραφίες πάνω από το νάρθηκα

φωτεινό κύκλο και στους πλάγιους τοίχους του ιερού αναπτύσσεται σε δυο σκηνές η Θεία Ευχαριστία. Τον 12^ο αιώνα έγινε και μια ακόμη *αγογράφηση* του ναού τα ίχνη της οποίας χάθηκαν. Στο κάτω μέρος του βορείου και νοτίου τοίχου και στη δυτική πλευρά του ναού η αρχική ζωγραφική του 11^{ου} αιώνα αντικαταστάθηκε την εποχή των Παλαιολόγων. Σώζονται λείψανα μόνο από την Κοίμηση της Θεοτόκου και τρεις μόνο από τους 24 οίκους του ακάθιστου ύμνου.

Στον κυρίως ναό διασώζονται σκόνες από το χριστολογικό κύκλο (Δωδεκάορτο και Πάθη του Χριστού). Στην καμάρα του νάρθηκα και σε τμήμα του δυτικού και του ανατολικού τοίχου, όπως συναντάμε και στους άλλους ναούς αυτής

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

της περιόδου, εικονίζεται η Δευτέρα Παρουσία. Ο Χριστός εμφανίζεται ένθρονος και εκατέρωθέν του η Παναγία και ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος δεόμενοι. Οι τοιχογραφίες του Ακάθιστου Ύμνου στο δυτικό τοίχο του κυρίως ναού η φυγή στην Αίγυπτο πάνω από τη νότια θύρα του νάρθηκα και η Υπαπαντή πάνω από τη νότια παραστάδα, χρονολογούνται τον 14ο αιώνα(Κουρκουτίδου, 1997).

Εικόνα 39: Κεντρική είσοδος του ναού

5.6 Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΛΑΤΟΜΟΥ (ΟΣΙΟΥ ΔΑΒΙΔ)

Εικόνα 40: Η ιερά μονή Λατόμου (Όσιος Δαβίδ)

Η μονή Λατόμου βρίσκεται βορειοδυτικά στην οδό Τιμόθεου, στην περιοχή Άνω Πόλης, στο τέρμα της οδού Αγίας Σοφίας. Ο ναός και η μονή ανάγονται στα τέλη του 5ου αιώνα. Αρχικά ήταν αφιερωμένος στο Σωτήρα Χριστό. Σύμφωνα με την παράδοση ο ναός κτίστηκε με επιταγή της πριγκίπισσας Θεοδώρας, κόρης του αυτοκράτορα Μαξιμιανού που είχε ασπασθεί το χριστιανισμό. Η κόρη του βαπτίστηκε κρυφά και ήθελε να κτίσει έναν ναό. Στην αρχή είπε πως αυτό θα γίνει ένα λουτρό, τάχα για λόγους υγείας, ενώ το προόριζε για χριστιανικό ναό και κατασκεύασε το ψηφιδωτό της κόγχης. Στην πραγματικότητα το ψηφιδωτό είναι μεταγενέστερο της Θεοδώρας. Όταν ο Γαλέριος έφυγε από τη Θεσσαλονίκη η Θεοδώρα πήρε ένα χώρο «βαλανείου» δηλαδή λουτρού στον χώρο που λεγόταν «λατομεία» και τον μετέτρεψε σε ναό. Για να μην προκαλέσει τις υποψίες της μητέρας της, ως προς τον προσηλυτισμό της προς την νέα θρησκεία, κάλυψε το ψηφιδωτό με δέρμα βοδιού και κονίαμα. Στην πραγματικότητα το ψηφιδωτό σκεπάστηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να διασωθεί κατά την περίοδο της Εικονομαχίας. Τελικά η πριγκίπισσα Θεοδώρα μαρτύρησε για την πίστη της.

Εικόνα 41: Το εσωτερικό του ναού

Ο μικρός ναός ήταν το καθολικό της μονής Λατόμου, ενός μοναστηριού του 9^{ου} αιώνα που το όνομά του το πήρε από την γύρω περιοχή που υπήρχαν λατομεία. Στην περίοδο της Εικονομαχίας, επί αυτοκράτορα του Λέοντα του Αρμένιου (813-820) ανακάλυψαν αυτό το μοναδικό ψηφιδωτό του Χριστού, μετά από σεισμό. Από τότε έως την περίοδο της τουρκοκρατίας ο ναός ονομαζόταν «Χριστού Σωτήρος», ίσως από την παράσταση του ψηφιδωτού του καθολικού του. Κατά την τουρκοκρατία μετατράπηκε σε τζαμί, το ψηφιδωτό πάλι σκεπάστηκε με κονίαμα όπως είχαν κάνει οι Τούρκοι και σε άλλους ναούς, και αποκαλύφτηκε μόλις το 1921. Όσιος Δαυίδ ονομάστηκε αυθαίρετα από την ανάγκη να τιμηθεί ο όσιος αυτός που ασκήτευε στη Θεσσαλονίκη(Θεσσαλονίκη 2300 χρόνια,1985a).

5.6.1 Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού

Ο Όσιος Δαβίδ είναι μνημείο μοναδικής αρχαιολογικής και ιστορικής αξίας, καθώς αποτελεί τον πρόδρομο του «σταυροειδούς» ναού με τρούλο, ένας αρχιτεκτονικός τύπος που ξεκίνησε να εμφανίζεται ολοκληρωμένος πολύ αργότερα, στις αρχές 11^{ου} αιώνα. Κατασκευάστηκε τέλη του 5^{ου} ή αρχές του 6^{ου} αιώνα πάνω σε πρότερο ρωμαϊκό κτίσμα. Αρχικά ο ναός ήταν τετράγωνος με κόγχη στα ανατολικά

Εικόνα 42: Το κέντρο του ναού

και είχε εσωτερικά τέσσερις καμάρες σε σχήμα σταυρού, στο κέντρο των οποίων υψωνόταν τετράγωνη βάση που κατέληγε επάνω σε πυργόσχημο φωταγωγό. Σχημάτιζε ισοσκελή σταυρό.

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Σήμερα η δυτική πλευρά έχει καταστραφεί και φαίνεται ότι ήταν ήδη κατεστραμμένο από την περίοδο μετατροπής σε τζαμί. Η είσοδος έχει μεταφερθεί στα νότια και ο αρχικός φωταγωγός έχει αντικατασταθεί από μια χαμηλή κεραμοσκεπή.

Εικόνα 43: Περίφημο ψηφιδωτό αρχών του 4ου αιώνα

Το μνημείο έχει δεχτεί πολλές επεμβάσεις στην τοιχοποιία και στη στέγαση. Ξεχωριστό ενδιαφέρον στο ναό του Οσίου Δαβίδ παρουσιάζει ένα ψηφιδωτό, που ανήκει στον 5^ο ή 6^ο αιώνα και απεικονίζει το «Όραμα του Ιεζεκιήλ». Στο κέντρο του ψηφιδωτού, μέσα σε δόξα, εικονίζεται ο Χριστός Εμμανουήλ (νεαρός) να κάθεται σε πολύχρονο τόξο. Γύρω από την δόξα εμφανίζονται τα σύμβολα των 4 Ευαγγελιστών, στην αριστερή γωνία παριστάνεται ο προφήτης Ιεζεκιήλ στις όχθες του ποταμού Χοβάρ, και στη δεξιά ο προφήτης Αβακούμ ή κατ' άλλους ο Ησαΐας.

Εικόνα 44: Μαρμάρινη πλάκα από τους αρχαίους ναούς

Σχετικά πρόσφατα (1972-1975) αποκαλύφθηκαν τοιχογραφίες οι οποίες χρονολογούνται στο τέλος του 12ου αιώνα και αποτελούν μαρτυρίες για την ζωγραφική αυτών των ετών στη Θεσσαλονίκη. Σώθηκαν ίχνη της Υπαπαντής και της Μεταμόρφωσης και λίγο πιο πάνω από αυτές οι σκηνές της Γέννησης και της Βάπτισης του Χριστού, ακέραιες .

Επίσης από την τοιχογράφηση του ναού που τοποθετείται στα τέλη του 13ου-αρχές 14ου

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

αι. διατηρήθηκαν αποσπασματικά στον ανατολικό τοίχο η Βαΐοφόρος, η Προσευχή του Χριστού στο όρος των Ελαίων και η Παναγία του Πάθους (Κουρκουτίδου, 1997).

Εικόνα 45: Οι τοιχογραφίες του ναού

5.7 ΜΟΝΗ ΒΛΑΤΑΔΩΝ

Εικόνα 46: Καθολικό της μονής Βλατάδων

Η μονή Βλατάδων βρίσκεται κοντά στους τοίχους της Ακρόπολης και στο βορειότερο σημείο της άνω πόλης της Θεσσαλονίκης. Είναι σταυροπηγιακή μονή, δηλαδή μονή εξαρτημένη από το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, και είναι το μοναδικό βυζαντινό μοναστήρι που παραμένει σε λειτουργία από τα βυζαντινά χρόνια και στα χρόνια της τουρκοκρατίας διατήρησε όλα του τα προνόμια. Το όνομα μονή των Βλατάδων προέρχεται από το επώνυμο των ιδρυτών. Οι αδελφοί Βλαταίοι, Δωρόθεος και Μάρκος, ήταν μαθητές του αγίου Γρηγορίου Παλαμά. Αυτοί κατάγονταν από την Κρήτη και το όνομά τους σημαίνει αυτούς που εμπορεύονται ένα ιδιαίτερο και πολύτιμο ύφασμα το «βλατί».

Η ίδρυση της μονής τοποθετείται κατά το χρονικό διάστημα 1351-1371. Ακριβώς εκείνη την εποχή προσπαθούσαν οι Παλαιολόγοι να τονώσουν το θρησκευτικό συναίσθημα του λαού για να αντιμετωπίσουν τους σοβαρούς κινδύνους που απειλούσαν την ίδια την υπόσταση της αυτοκρατορίας. Η δράση των αδελφών

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

που ήταν εξαιρετικά μορφωμένοι και πολύ πιστοί εντάσσεται στο πλαίσιο του κινήματος του Ησυχασμού. Αρχικά η μονή ήταν αφιερωμένη στον Χριστό Παντοκράτορα και αργότερα, ως σήμερα στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Από το μοναστήρι σώζεται μόνο το καθολικό. Από τις έρευνες φάνηκε πως στην ίδια με το καθολικό θέση υπήρχε ένα άλλο κτίσμα μεσοβυζαντινής περιόδου που οι αδελφοί Βλαταίοι μετασκεύασαν. Παρά την έλλειψη γραπτών πηγών φαίνεται πως μετά το 1430 το μοναστήρι μετατράπηκε για λίγο σε μουσουλμανικό τέμενος, αλλά γρήγορα

Εικόνα 47: Περίστωο

επιστράφηκε στους χριστιανούς. Παρέμειναν κάποιες επεμβάσεις στην αρχιτεκτονική, όπως και οι τοιχογραφίες που σφυροκοπήθηκαν για έχει καλύτερη πρόσφυση το κονίαμα με το οποίο επιχρίστηκαν.

Στα χρόνια τουρκοκρατίας ήταν γνωστή ως «Τσαούς Μοναστήρι». Υπάρχουν πολλές απόψεις για το θέμα καταγωγής της ονομασίας αυτής, ήδη από τον 16^ο αιώνα. Σύμφωνα με την επικρατέστερη, Τσαούς σημαίνει λοχαγός και η ονομασία δόθηκε διότι κοντά στο μοναστήρι είχε τοποθετηθεί ένας τούρκος λοχαγός επιφορτισμένος με την καθαρότητα των υδραγωγών που έφερναν νερό στην πόλη. Κατά μια άλλη εκδοχή

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

πήρε το όνομα από τον Τσαούς Μπέη, αξιωματούχου του Μουράτ Β΄ ο οποίος ως διοικητής της πόλης κατασκεύασε ένα πύργο στο Επταπύργιο στα 1431μ.. Σύμφωνα με την παράδοση ο τάφος του βρίσκεται στη νότια πλευρά του καθολικού της μονής(Θεσσαλονίκη 2300 χρόνια, 1985α).

Το ηγουμενείο, που βρίσκεται πιο κάτω και παράλληλα με το ναό, κατασκευάστηκε το 1926 πάνω στα θεμέλια προϋπάρχοντος ανάλογου κτίσματος. Επίσης, κάτω από βράχο, έμεινε μια «κινστέρνα» όπου έφτανε το νερό με το οποίο υδρευόταν η πόλη από τις πηγές βουνού Χορτιάτη. Ο μικρός ναΐσκος της Θεοτόκου και το Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών - είναι καινούργια κτίσματα. Σήμερα η μονή στο σκευοφυλάκιο έχει την δεύτερη μεγαλύτερη συλλογή, μετά την μονή Βατοπεδίου του Αγίου Όρους, σπάνιων χειρογράφων, πατερικών βιβλίων και σπάνιων εικόνων(Παπαγιανόπουλος, 1985).

Εικόνα 48: Προαύλιος χώρος της μονής

5.7.1 Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα της μονής

Εικόνα 49: Το Ιερό Βήμα

Το καθολικό της μονής ανήκει στον τύπο του σταυροειδούς με τρούλο και περίστω. Και ο τρούλος δεν στηρίζεται σε κίονες, αλλά σε δυο πεσσούς στα ανατολικά και στους τοίχους του ναού. Από τις τρεις πλευρές περιβάλλεται με περίστω, που στα ανατολικά καταλήγει σε δυο παρεκκλήσια. Το βόρειο παρεκκλήσιο, η βόρεια, η δυτική και μέρος της νότιας στοάς ανήκουν πιθανόν στο

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

έτος 1801 όταν έγινε και η ανακαίνιση του ναού. Με τις ανασκαφές στο ναό οι μελετητές ήρθαν στο συμπέρασμα πως για το ναό χρησιμοποιήθηκαν παλιότερα πρότυπα του 9ου-12ου αι. εκτός του χώρου της Μακεδονίας.

Ο σεισμός του 1978 και οι κατοπινές εργασίες στερέωσης αποκάλυψαν ίχνη ενός παλιότερου ναού που προϋπήρχε και τις κατασκευαστικές φάσεις του μνημείου. Διαπιστώθηκε ότι οι πεσσοί της βόρειας και της νότιας πλευράς, που στηρίζουν τον τρούλο, πατούν επάνω σε παλιότερο τοίχο. Ο πυρήνας του καθολικού είναι κι αυτός σταυροειδούς τύπου, όπως στους ναούς Αγίας Αικατερίνης και Αγίων Αποστόλων

Εικόνα 50: Στον τόπο αυτό ο Απόστολος Παύλος κήρυξε προς τους Θεσσαλονικείς κατά την Β Περιοδεία του (51 μ.Χ.).

Θεσσαλονίκης. Φαίνεται πως αυτές οι ιδιαιτερότητες προέκυψαν και από την ανάγκη να διατηρηθεί το προϋπάρχον κτίσμα που ανακαίνισαν οι δυο αδελφοί. Στα 1907 προστέθηκε εξωτερικό στηθαίο περιμετρικά κι επισκευάστηκαν η νότια στοά και το δυτικό πρόπυλο (*Η Θεσσαλονίκη και τα μνημεία της*, 1985a).

Οι τοιχογραφίες του ναού είναι υψηλής ποιότητας και χρονολογούνται ανάμεσα στα 1360-1380. Αποκαλύφθηκαν πρόσφατα, κατά τις εργασίες συντήρησης του 1980. Το εικονογραφικό πρόγραμμα περιλαμβάνει τον Παντοκράτορα με

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

αγγελικές δυνάμεις και ολόσωμους προφήτες στον τρούλο, όλα επιζωγραφισμένα σε μεταγενέστερη εποχή. Στα εσωράχια των τόξων εικονίζονται οι σκηνές από Δωδεκάορτο και στους τοίχους άγιοι σε δυο ζώνες, ασκητές και μοναχοί.

Στη στοά σώζονται σκηνές από τα Θαύματα του Χριστού και στρατιωτικοί άγιοι. Από το σφυροκόπημα γλύτωσαν οι σκηνές της Βαπτίσεως και «Οι τρεις Παίδες εν καμίνω» σε μικρές κόγχες του νάρθηκα. Στο παρεκκλήσιο, που είναι αφιερωμένο στους αποστόλους Πέτρο και Παύλο, δύσκολα διακρίνονται. Το τέμπλο ανήκει πιθανώς στο 17ο αι., αλλά ορισμένα τμήματα του, όπως τα θωράκια, είναι επισκευές του 19ου αι. Κατά τις εργασίες αναστήλωσης και στείρωσης του ναού, αποκαλύφθηκαν τοιχογραφίες που ανήκουν στον 11ο αι., γεγονός που διαφοροποιεί την άποψη ότι ολόκληρο το κτίσμα ανήκει στο 14ο αιώνα(Κουρκουτίδου, 1997).

Εικόνα 51: «ΝΙΨΩΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΨΙΝ»

5.8 Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΗ ΗΛΙΑ

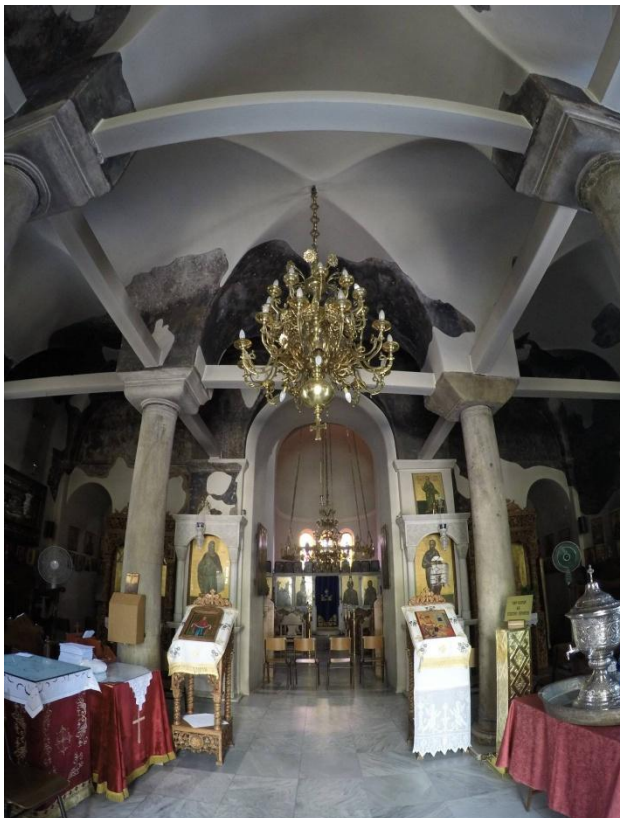
Εικόνα 52: Ο ναός του Προφήτη Ηλία

Ο ναός του Προφήτη Ηλία βρίσκεται βορειοδυτικά στην περιοχή της Άνω Πόλης, μεταξύ των οδών Αγίου Δημητρίου και Ολυμπιάδος. Κτίστηκε ο ναός κατά το 1360 από τον μοναχό και συγγραφέα Μακάριο Χούμνο, ο οποίος προερχόταν από παλιά οικογένεια της Θεσσαλονίκης και από τις πλουσιότερες της αυτοκρατορίας. Βρίσκεται ο ναός πάνω σε ερείπια παλιών βυζαντινών ανακτόρων τα οποία καταστράφηκαν στη μεγάλη λαϊκή εξέγερση των Ζηλωτών το καλοκαίρι του 1342. Είναι ένα από τα σημαντικότερα δείγματα παλαιολόγειας ναοδομίας που συναντάμε στη Θεσσαλονίκη. Με τα μοναστηριακά χαρακτηριστικά που έχει ο ναός του Προφήτη Ηλία (ύπαρξη λιτής, χορών για ψάλτες και υπερώου), χωρίς αμφιβολία μπορούμε να θεωρούμε πως ήταν καθολικό Νέας Μονής η οποία κτίστηκε το μετά το 1293, τότε που για πρώτη φορά στο μακεδονικό χώρο εφαρμόζεται η λιτή στη Μονή

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Χελανδαρίου στο Άγιο Όρος. Κατά τις τελευταίες έρευνες κατέληξαν στο συμπέρασμα πως ο ναός ήταν καθολικό της «Νέας Μονής». Το όνομα που έφερε κατά τη βυζαντινή περίοδο παραμένει άγνωστο. Ο ναός θεμελιώθηκε κατά το ένα ήμισυ σε βράχο και κατά το άλλο ήμισυ σε ερείπια παλαιών κτισμάτων γεγονός που εξηγεί και τα κατοπινά στατικά του προβλήματα. Οι ρηγματώσεις που υπέστη οδήγησε να ληφθούν μέτρα για την προστασία του κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας. Προστέθηκαν δύο λίθινες αντηρίδες που κατεδαφίστηκαν μετά την ριζική αναστήλωση του μνημείου. Λίγο αργότερα, το 1430 ο ναός μετατράπηκε σε τζαμί με όνομα «Εσκή Σεράι τζαμί» (τζαμί των Παλιών Ανακτόρων). Την συνοικία του Προφήτη Ηλία οι τούρκοι ονόμασαν "Μπαλαάτ", που είναι παραφθορά της ελληνικής λέξης «παλάτι». Κοντά στον ίδιο χώρο έκτισαν οι τούρκοι και το κονάκι(=ανάκτορο και διοικητήριο) του τούρκου διοικητή της πόλης.

Εικόνα 53: Νάρθηκας του ναού

Η ταύτιση του ναού παραμένει μέχρι αινιγματική μέχρι και σήμερα, διότι, όπως συνέβη σε πολλές ακόμα περιπτώσεις βυζαντινών ναών της Θεσσαλονίκης, η αρχική του ονομασία ξεχάστηκε στα πεντακόσια σχεδόν χρόνια δουλείας που ακολούθησαν. Στον Προφήτη Ηλία αφιερώθηκε μετά την απελευθέρωση της πόλης. Επειδή οι τούρκοι τον ονόμασαν Sarayli Camii ή Serayli τζαμί, και ως προφορά ηχούσε πολύ κοντά με τη λαϊκή ονομασία αϊ-Λιάς(Παπαγιανόπουλος, 1985).

5.8.1 Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού

Ο αρχιτεκτονικός τύπος του ναού είναι μοναδικός στη Θεσσαλονίκη και έχει το πρότυπό του στα χαρακτηριστικά των καθολικών του Αγίου Όρους τα οποία επινοήθηκαν από τον άγιο Αθανάσιο τον Αθωνίτη, ιδρυτή της Μέγιστης Λαύρας το 962. Ο ναός έχει κτιστεί με σειρές καλοπελεκημένων λευκών λίθων που εναλλάσσονται με διπλές ή τριπλές στρώσεις πλίνθων. Το σύστημα αυτό τοιχοποιίας πιο πολύ κυριαρχούσε στην Κωνσταντινούπολη και την Μακεδονία ήταν αρκετά σπάνιο να το συναντήσει κάποιος. Ανήκει στον τύπο *τετρακιόνιου σταυροειδούς* στον

Εικόνα 54: Εσωτερικό του ναού

οποίον ο κεντρικός τρούλος στηρίζεται σε τέσσερις καμάρες που σχηματίζουν σταυρό. Έχει τρεις αψίδες, μία του ιερού, και άλλες δυο (στην βόρεια και νότια πλευρά), την πρόθεση και το διακονικό και προσομοιάζει με τρίκογχο ναό. Τα τέσσερα μικρά διαμερίσματα στεγάζονται με τρούλους. Βόρεια της πρόθεσης και νότια του διακονικού υπάρχουν περίκεντρα κτίσματα με τρούλο και εξωτερικά πολυγωνικά, τα «τυπικάρια», τα οποία

χρησίμευαν ως σκευοφυλάκια και χώροι φύλαξης σπουδαίων εγγράφων. Με τον μεγάλο τρούλο ύψους 5,5μ.έτρων καλύπτεται ο κεντρικός χώρος του ναού. Πέρα από

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

το δυτικό τοίχο του κυρίως ναού υπάρχει ένας ευρύχωρος νάρθηκας, η λιτή των μοναστηριών ο οποίος στεγάζεται με σταυροθόλια, στηριγμένα στους εξωτερικούς τοίχους και σε τέσσερεις κίονες. Στη νότια πόρτα μια σκάλα κτιστή οδηγεί στον άνω όροφο του νάρθηκα. Περιμετρικά γύρω από το νάρθηκα υπάρχει περίστωο. Στα ανατολικά της βόρειας και νότιας στοάς βρίσκονται δύο παρεκκλήσια με τρούλο.

Εικόνα 55: Οι τοιχογραφίες του ναού 1

Από την *εικονογράφηση* μέχρι σήμερα έμειναν αποσπασματικές τοιχογραφίες στις μπορούμε να ξεχωρίζουμε πως το ότι ήταν αφιερωμένο στον Άγιο Δημήτριο, ενώ το βόρειο ήταν ταφικό. Από την εσωτερική τοιχογραφία διατηρούνται ελάχιστες παραστάσεις στον νάρθηκα και μεμονωμένοι άγιοι στα παράθυρα των χορών, στα τυπικάρια, στο διακονικό, στα παρεκκλήσια και στο περίστωο. Η κακή συντήρησή τους δεν επιτρέπει μια ξεκάθαρη χρονολόγησή τους. Οι τοιχογραφίες του νάρθηκα με παραστάσεις Θαυμάτων του Χριστού και μερικών αγίων, χρονολογούνται στη δεκαετία 1360-1370, ενώ η παράσταση του "χορού Μαρτύρων" στο βόρειο ταφικό παρεκκλήσι ανήκει μια πιο προοδευτική τάση της ζωγραφικής που ήταν στο Βυζάντιο

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

στα τέλη του 14ου ή στις αρχές του 15ου αιώνα(*Η Θεσσαλονίκη και τα μνημεία της*, 1985a).

Εικόνα 56: Οι τοιχογραφίες του ναού 2

5.9 Ο ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

Εικόνα 57: Ο ναός των Αγίων Αποστόλων

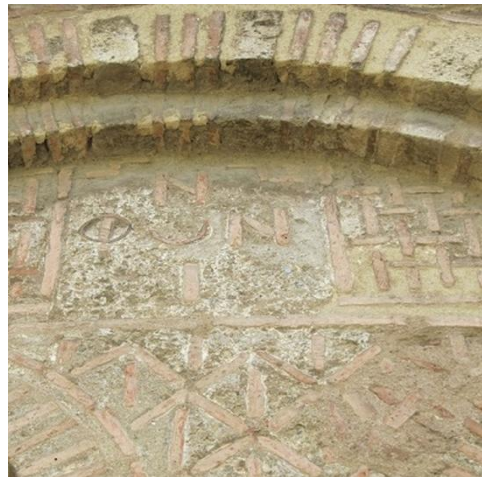
Ο ναός Αγίων Αποστόλων βρίσκεται σχεδόν στην αρχή οδού Αγίου Δημητρίου, κοντά στη Λυταιά Πύλη του δυτικού τοίχου. Αυτός ο ναός είναι από τα πιο λαμπρά γνωστά μνημεία της Θεσσαλονίκης, ένα έργο της οικονομικής και καλλιτεχνικής ακμής εποχής των Παλαιολόγων. Όπως και ο ναός της Αγίας Αικατερίνης ο ναός ανήκει στον τύπο του σταυροειδούς με τρούλο και στην τεχνοτροπία της «Μακεδονικής σχολής». Χρονολογείται στο περίοδο 1310-1314 και χτίστηκε από τον πατριάρχη Νήφωνα Α΄. Το έργο συνέχισε ο μαθητής και ηγούμενος του μοναστηριού Παύλος που εικονίζεται γονατιστός μπροστά στην ένθρονη βρεφοκρατούσα Θεοτόκο, στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα. Εκείνα τα χρόνια ήταν το καθολικό μιας μεγάλης μονής αφιερωμένης στην Παναγία. Για τον πατριάρχη Νήφωνα Α΄ μας λένε τρεις επιγραφές με την υπογραφή του, που τον αναφέρουν ως κτήτορα.

Εικόνα 58: Τρία πλίνθινα μονογράμματα στη δυτική όψη του νάρθηκα

Η μία επιγραφή βρίσκεται στο μαρμάρινο υπέρθυρο της εισόδου. Η δεύτερη, είναι τα τρία μονογράμματα επάνω στα μαρμάρινα επιθήματα τριών κιονόκρανων της δυτικής πρόσοψης του ναού. Και ακόμη η τρίτη συντίθεται από τρία πλίνθινα μονογράμματα στη δυτική και στη νότια όψη του νάρθηκα. Ο τρόπος του κτισίματος του ήταν ο πλινθοπερίκτιστος.

Στα χρόνια της τουρκοκρατίας, μεταξύ των ετών 1520-1530, μετατράπηκε σε μουσουλμανικό τέμενος και είχε όνομα «Cezeri Kasim Pasa». αφιερωμένο στον όνομα του αξιωματούχου τούρκου ο οποίος έκανε την μετατροπή. Ονομαζόταν όμως και «Soguk Sutzami» (του δροσερού νερού) από την παρακείμενη βυζαντινή κτιστή δεξαμενή νερού που σώζεται στον γύρο από το ναό χώρο. Από το μεγάλο μέγεθος της δεξαμενής εικάζεται πως η μονή που προϋπήρχε ήταν πολυάνθρωπη. Επίσης, από κείνα τα χρόνια, σώζονται εκτός από το καθολικό, τμήμα ενός πρόπυλου και τμήμα της ανατολικής όψης κτίσματος νότια του ναού.

Εικόνα 59: Τρία πλίνθινα μονογράμματα στη νότια όψη του νάρθηκα

Η σημερινή επωνυμία του ναού είναι μεταγενέστερη από τον ίδρυσή του. Μετά από μελέτες πάνω στις εικονογραφίες που βρίσκονται στον νάρθηκα και σχετίζονται με Παναγία, ήρθαν στον συμπέρασμα ότι αρχικά ο ναός ήταν αφιερωμένος στη Θεοτόκου (Κουρκουτίδου, 1997).

Εικόνα 61: Η ανατολική πλευρά του ναού

Εικόνα 60: Η είσοδος του ναού

5.9.1 Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού

Εικόνα 62: Το κεντρικό κλίτος

Ο ναός των Αγίων Αποστόλων ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο του σύνθετου τετρακίονου σταυροειδούς ναού με τρούλο, εγγεγραμμένο σε τετράγωνο, με λιτή και περίστω. Ο κεντρικός τρούλος του είναι δεκάπλευρος με τοξωτά παράθυρα, πιο ψηλός από τους άλλους τέσσερεις, λεπτός και κομψός, με ύψος εσωτερικά 18 μέτρα.

Οι άλλοι τέσσερεις τρούλοι είναι οκτάπλευροι. Έχει ακόμη περίστω, δηλαδή κλειστή περιμετρική στοά στα βόρεια, τα δυτικά και τα νότια του χώρου. Σχηματίζεται έτσι περιμετρικό κλίτος στο οποίο πατούν τέσσερις οκτάπλευροι τρούλοι και ο ναός γίνεται έτσι πεντάτρουλος. Η ονομασία Άγιοι Απόστολοι οφείλεται σε λαϊκή δοξασία πως ο ναός ήταν αφιερωμένος στους δώδεκα

Εικόνα 63: Θεοδοσιανό κιονόκρανο

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

αποστόλους και γι αυτό έχει δώδεκα τρούλους. Στο σύνολο προστίθεται και εξωνάρθηκας.

Το περίστωο καταλήγει στην ανατολική πλευρά που υπάρχουν δυο παρεκκλήσια. Το βόρειο είναι αφιερωμένο στη μνήμη του Προδρόμου, όμως το νότιο δεν επικοινωνεί με τη στοά, όπως το βόρειο, και πιθανόν να χρησίμευε ως σκευοφυλάκιο. Ο ναός χτίστηκε με το σύστημα της «πλινθοπερίκτιστης» τοιχοδομίας. Ξεχωρίζει από την πλούσια κεραμοπλαστική διακόσμηση, έχει μια μεγάλη ποικιλία διακοσμητικών στοιχείων, μεταξύ των οποίων συναντάμε μαιάνδρους, οδοντωτές ταινίες, πλοχμούς, τόξα, απλά και περίπλοκα, σταυρούς, ρόδακες.

Ο ναός δεν έχει μεταγενέστερες προσθήκες εκτός από τους τοίχους που φράζουν τα μετακίονια διαστήματα του εξωνάρθηκα, ενώ στα χρόνια της

Εικόνα 64: Αριστερό κλίτος

Τουρκοκρατίας το γείσο αντικαταστάθηκε με το σημερινό ευθύγραμμο, επίσης καταργήθηκε το τρίβηλο άνοιγμα του εσωνάρθηκα και κατεδαφίστηκε το καμπαναριό.

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Η *τοιχογράφηση* του ναού ήταν περισσότερο εκτεταμένη από την ψηφιδωτή διακόσμηση και πιθανόν κάποτε να κάλυπτε περισσότερες επιφάνειες. Σήμερα διασώζεται ένα λαμπρό σύνολο ψηφιδωτών τα οποία ανακαλύφθηκαν, όταν καθαρίστηκε το κονίαμα με το οποίο τα είχαν καλύψει οι Τούρκοι.

Τα *ψηφιδωτά* των Αγίων Αποστολών - από τα τελευταία δείγματα αυτού του είδους της διακόσμησης στο Βυζάντιο - αποτελούν μαζί με τα αντίστοιχα της Μονής της Χώρας και του Παμμακάριστου στην Κωνσταντινούπολη τις κορυφαίες εκδηλώσεις της τέχνη στην παλαιολόγεια περίοδο. Κατά τη συντήρησή τους

Εικόνα 65: Τα ψηφιδωτά

διαπιστώθηκε πως είχαν αφαιρεθεί χρυσές ψηφίδες διότι νόμιζαν οι τούρκοι πως ήταν πράγματι ολόχρυσες. Το πάνω μέρος του ναού διακοσμείται με ψηφιδωτό, ενώ πιο κάτω από την μαρμάρινη γραμμή συνεχίζεται ζωγραφική διακόσμηση. Στον κεντρικό τρούλο εικονίζεται ο Παντοκράτορας περιστοιχίζομενος από δέκα ολόσωμους προφήτες. Στα τέσσερα σφαιρικά τρίγωνα παριστάνονται οι ευαγγελιστές και στη βάση του τρούλου το Άγιον Μανδήλιον. Στην συνέχεια στις τέσσερεις καμάρες

εικονίζονται σκηνές από το Δωδεκάορτο. Στο κέντρο του δυτικού τοίχου εικονίζεται η Κοίμηση της Θεοτόκου, η οποία σώζεται κατά ένα μικρό μέρος.

Εικόνα 66: Τα ψηφιδωτά του ναού

Τα ψηφιδωτά του ναού κατασκευασμένα από δυο ψηφιδογράφους, επομένως παρατηρείται διαφορά τεχνοτροπίας. Ο πρώτος πιο πολύ προσέχει τις λεπτομέρειες και χρησιμοποιεί μικρές ψηφίδες πετυχαίνοντας μεταβατικούς τόνους. Ο δεύτερος, γνήσιος τεχνίτης ψηφιδωτών, εκφράζει πιο ξεκάθαρα όλες τις μορφές , χρησιμοποιώντας έντονες χρωματικές αντιθέσεις.

Οι τοιχογραφίες, που συμπληρώνουν το εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού, εκτελέστηκαν με την φροντίδα του Παύλου, μαθητή του Πατριάρχη Νήφωνα. Με την σειρά τους καταλαμβάνουν τους τοίχους του κυρίως ναού, του εσωνάρθηκα και των στοών περιστώου. Εικονίζουν κυρίως σκηνές από το βίο της Θεοτόκου, του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, θέματα από παλαιά και καινή Διαθήκη.

Μετά από μελέτες που έγιναν σχετικά με τη διακόσμηση του ναού, ελήφθη το συμπέρασμα πως η τοιχογράφηση του ναού έγινε με ενιαίο εικονογραφικό

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

πρόγραμμα και διακρίνεται από την κομψότητα, τη χάρη και την ευγένεια που χαρακτηρίζουν τις μορφές της σχολής της Κωνσταντινούπολης (Τσακτσίρα, 2003).

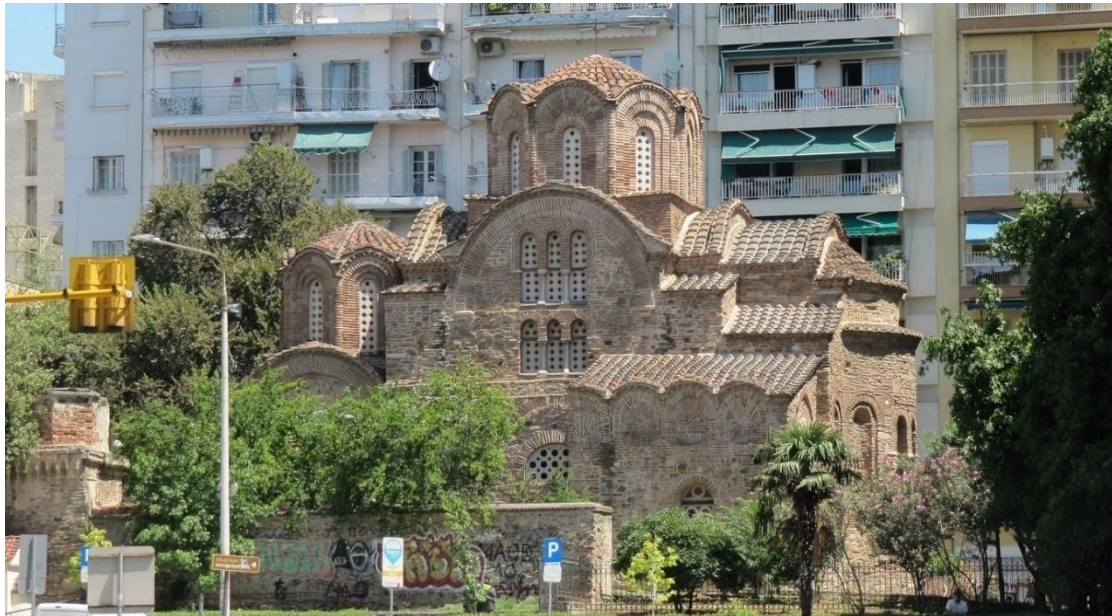

Εικόνα 68: Τοιχογραφίες στο δεξιό κλίτος

Εικόνα 67: Τοιχογραφία

5.10 Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΑ

Εικόνα 69: Ο ναός του Αγίου Παντελεήμονα

Ο ναός Αγίου Παντελεήμονα βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα της παλιάς πόλης της Θεσσαλονίκης, λίγο πιο πάνω από την κεντρική οδό Εγνατία, δίπλα στην περιοχή της Καμάρας, στη συμβολή των οδών Εγνατίας και Ιασονίδου. Η οικοδόμηση του ναού χρονολογείται τον 13ο αιώνα. Η ονομασία του είναι μεταγενέστερη και κυκλοφορούν διάφορες απόψεις για το αρχικό όνομά του. Σύμφωνα με μια από αυτές, Παλαιότερα ο ναός αυτός ήταν καθολικό της μονής Παναγίας Περιβλεπτου ή του κυρ-Ισαάκ, από το όνομα του ιδρυτή της. Γύρω στα 1500 ή το 1548 μετατράπηκε σε τζαμί κι ονομάστηκε Ισακίε τζαμί από το όνομα του τούρκου καδή(=δικαστή) που διέταξε τη μετατροπή(Τσακτσίρα, 2003).

Πρέπει να σημειωθεί πως στις βυζαντινές πηγές δεν αναφέρεται στη Θεσσαλονίκη ναός με το όνομα του αγίου Παντελεήμονος. Πρώτος ο Χατζή-Ιωάννου έγραψε στην Αστυγραφία του ότι το «Ισακίε τζαμί» είναι ο ναός του Αγίου Παντελεήμονος. Σύμφωνα με άποψη πως την αρχή ο ναός ανήκε στην μονή «Παναγίας Περιβλεπτου» ή μονής του «κυρ Ισαάκ», από το όνομα του ιδρυτή της, του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ιάκωβου (1295-1314). Στο Συνοδικό της Θεσσαλονίκης αναφέρεται πως ο Ιάκωβος ονομάστηκε σε Ισαάκ, όταν έγινε μοναχός.

Στην συνέχεια, η πρώτη μνεία της μονής γίνεται σε έγγραφο της μονής Χελανδαρίου το Μάιο του 1314 και η τελευταία σε σημείωση του κώδικα αρ.30 του Μονάχου, που περιέχει τη Μυριόβιβλο του Μεγάλου Φωτίου και γράφτηκε το 1548.

Εικόνα 70: Προαύλιο χώρος

Η ονομασία Άγιος Παντελεήμονας μάλλον προέρχεται από το βόρειο παρεκκλήσι της Παναγούδας, στο οποίο μεταφέρθηκαν τα ιερά σκεύη του ναού, όταν μετατράπηκε από τους Τούρκους σε τζαμί το 1500ή το 1548. Αν και δεν υπάρχουν γραπτά στοιχεία για τη μετατροπή σε τέμενος του Ισλάμ για το ναό, το επεισόδιο εντάσσεται σε μια εποχή που οι τούρκοι προβαίνουν σε κατάσχεση μετοχίων και κτημάτων μονών του Αγίου Όρους με πρόσχημα την είσπραξη χρεών τους. Τότε λεηλατήθηκαν μονές εντός του Αγίου Όρους και εκκλησίες στη Θεσσαλονίκη.

Μετά την μετατροπή του ναού σε τζαμί έγιναν διάφορες αλλαγές στη μορφή του. Επιχρίστηκαν οι τοιχογραφίες και το εξωτερικό μέρος του ναού, επίσης κτίστηκε ο μιναρές, από τον οποίο σήμερα έμεινε μόνο η βάση. Μετά το μεγάλο σεισμό του 1978 ο ναός είχε σοβαρές ζημιές και αργότερα αναστηλώθηκε από την Αρχαιολογική Υπηρεσία(*Η Θεσσαλονίκη και τα μνημεία της, 1985a*).

5.10.1 Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού

Εικόνα 71: Τοιχογραφίες εξωτερικής κόγχης

Ο ναός ανήκει στον τύπο του σύνθετου τετρακίονου σταυροειδούς εγγεγραμμένου, με νάρθηκα και περιμετρική στοά, που ανατολικά απολήγει σε δυο παρεκκλήσια. Παλιότερα ο ναός ήταν περικυκλωμένος με στοά η οποία καταστράφηκε στις αρχές του 20ου αι. Ήταν κλειστή και στους εξωτερικούς τοίχους της έφερε μικρές τυφλές διαδοχικές κόγχες, είχε δύο τρίβηλα ανοίγματα βόρεια και νότια, δύο τρούλους στο μέσο της βόρειας και της νότιας πλευράς κι άλλους δύο τρούλους στη βορειοδυτική και τη νοτιοδυτική γωνία. Με τρούλο επίσης καλύπτεται και το κέντρο του νάρθηκα, ενώ τα πλάγια μέρη με καμάρες. Γύρω από το ναό υπήρχε στοά που σήμερα δε σώζεται. Η κύρια είσοδος του ναού ήταν στη δυτική πλευρά, υπήρχαν όμως και ακόμη δυο είσοδοι, στη βόρεια και νότια πλευρά του ναού, με τη μορφή τρίβηλου ανοίγματος. Στη Θεσσαλονίκη στους συναντάμε στην Αγία Αικατερίνη, στους Αγίους Αποστόλους, στη μονή Βλατάδων και στον Προφήτη Ηλία.

Εικόνα 72: Εξωτερική κόγχη

Σήμερα ο ναός αποτελείται από το νάρθηκα, τον κεντρικό σταυρικό πυρήνα και τα δυο παρεκκλήσια, όπου κατέληγε η στοά. Στο ναό διαμορφώνονται για πρώτη φορά τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της «Μακεδονικής σχολής», δηλαδή γραφική ανόμοια τοιχοδομία με πέτρες και πλίνθους, ελαφρά συνεχόμενα διακοσμητικά αψιδώματα στις προσόψεις του κτηρίου και υπερύψωση των θόλων πάνω στους οποίους είναι τοποθετημένος ο τρούλος. Ο κεντρικός οκτάπλευρος τρούλος στηρίζεται σε κίονες και κιονόκρανα που προέρχονται από παλιότερα κτήρια και ανήκουν σε διάφορες εποχές. Ο βορειοδυτικός κίονας χρησιμοποιεί ως κιονόκρανο μια βάση κίονα, ενώ αντίθετα στο βορειοανατολικό τοποθέτησαν ένα κιονόκρανο του 6ου αι. ο οποίος είναι όμοιος με τα κιονόκρανα της Αγίας Σοφίας Κωνσταντινούπολης. Το κιονόκρανο νοτιοανατολικού κίονα είναι σύνθετου θεοδοσιανού τύπου, ενώ το νοτιοδυτικό είναι κορινθιακό με σπασμένες έλικες(*Η Θεσσαλονίκη και τα μνημεία της*, 1985a). Το τριμερές ιερό απολήγει σε πεντάπλευρη εξωτερικά αψίδα και τα κεραμοπλαστικά κοσμήματα αποτελούνται από οδοντωτές ταινίες και ρόδακες.

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Οι αρχικές τοιχογραφίες που διασώθηκαν είναι αποσπασματικά διατηρημένες και ξεθαμμένες από το κονίαμα, χρονολογούνται στις αρχές του 14ου αιώνα. Στην Πρόθεση σώζεται παράσταση της Θεοτόκου δεομένης με το Χριστό στο στήθος. Στο διακονικό, εξέχοντες άγιοι της Εκκλησίας, όπως ο Πέτρος Αλεξανδρείας, ο Ευστάθιος

Εικόνα 73: Κεντρικός είσοδος στον ναό

Αντιοχείας και ο Γρηγόριος Νύσσης, παριστάνονται σε στάση σεβασμού προς τον άγιο Ιάκωβο τον Αδελφόθεο, ο οποίος κατέχει τη διακεκριμένη θέση της κόγχης.

Η τεχνοτροπία των τοιχογραφιών χαρακτηρίστηκε μεταβατική διότι συνδυάζονται το μνημειακό ύφος, η αντικλασική αντίληψη και το πλάσιμο της ζωγραφικής του 13ου αι. με τη χρωματική αρμονία και την τυπολογία των προσώπων των έργων του 14ου αιώνα. Ο υπόλοιπος τοιχογραφικός διάκοσμος ανήκει στην τουρκική επισκευή των αρχών του 20^{ου} αιώνα, ενώ εκτός του ναού σώζεται η βάση του μιναρέ και το μαρμάρινο σιντριβάνι(Κουρκουτίδου,1997).

5.11 Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ

Εικόνα 74: Ο ναός της Αγίας Αικατερίνης

Ο ναός της Αγίας Αικατερίνης βρίσκεται δυτικά, λίγο πιο κάτω από την οδό Ολυμπιάδος και πολύ κοντά με τον ναό του Προφήτη Ηλία. Η οικοδόμηση του ναού ανήκει στα τέλη του 13ου αιώνα και η τεχνοτροπία του είναι χαρακτηριστική της παλαιολόγειας περιόδου. Την αρχική ονομασία του ναού δεν τη γνωρίζουμε, μόνο το ότι κάποιοι ερευνητές ταυτίζουν το ναό με το καθολικό της μονής του Χριστού Παντοδύναμου, που μας είναι γνωστή από τις πηγές.

Στα χρόνια της τουρκοκρατίας, επί του σουλτάνου Βαγιαζήτ Β΄ (1481-1512), μετατράπηκε σε τζαμί πιο πιθανόν το 1510 και ονομάστηκε «Γιακούμπ πάσα τζαμί», από το όνομα Τούρκου αξιωματούχου Yakup Pasa ο οποίος έκανε την μετατροπή. Μετά την απελευθέρωση της πόλης ξανά λειτούργησε σαν χριστιανικός ναός και

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

μέσα στην περίοδο 1947-1951 έγιναν εργασίες για αποκατάσταση της αρχικής της μορφής(Τσακτσίρα, 2003).

Εικόνα 75: Από την ανατολική πλευρά του ναού 1

Εικόνα 76: Από την ανατολική πλευρά του ναού 2

5.11.1 Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού

Από την αρχιτεκτονική πλευρά ο ναός Αγίας Αικατερίνης έχει πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τον ναό των Αγίων Αποστόλων Θεσσαλονίκης, παρόλο που έχουν μια χρονική διαφορά στην ανέγερση τους (τέλη του 13ου αι. της Αγίας Αικατερίνης και αρχές του 14ου αι. των Αγίων Αποστόλων). Σαν αρχιτεκτονικός τύπος είναι σύνθετος τετρακίονιος σταυροειδής εγγεγραμμένος, με κλειστή περιμετρική στοά που απολήγει ανατολικά σε δύο παρεκκλήσια και συναντάμε στην Θεσσαλονίκη άλλους δυο τέτοιους ναούς, τον Άγιο Παντελεήμονα και τους Αγίους Αποστόλους. Η διαφορά του με τους αγίους Αποστόλους είναι η απουσία εξωνάρθηκα. Στην κάτοψη παρουσιάζεται ένας κεντρικός τετράγωνος χώρος με τέσσερις κίονες κοντά στις γωνίες, οι οποίοι σχηματίζουν εγγεγραμμένο σταυρό. Ο κεντρικός τρούλος είναι επτάπλευρος και καλύπτει αυτόν τον μικρό χώρο, που περιβάλλεται από περίστωο. Είναι μια κλειστή περιμετρική στοά που απολήγει περιμετρικά σε δυο συμμετρικά παρεκκλήσια και στεγάζεται σε τέσσερις γωνίες με τρουλίσκους.

Εικόνα 77: Μία από τις τοιχογραφίες του ναού

Ο ναός χτισμένος με το σύστημα «πλινθοπερίκτισης» τοιχοδομίας και οι εξωτερικοί του τοίχοι έχουν πολλά κεραμοπλαστικά κοσμήματα, όπως εντοιχισμένες σμαλτωμένες πλάκες και μάρμαρα από παλαιοχριστιανικά θωράκια. Το σύνολο του ναού παρουσιάζεται εξαιρετικά ανάλαφρο και κομψό. Με τις αναστηλωτικές εργασίες αποκαλύφθηκαν, κάτω από το κονίαμα, οι αποσπασματικά διατηρημένες τοιχογραφίες του ναού.

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Στην κόγχη του Ιερού Βήματος σώθηκαν ιεράρχες που συλλειτουργούν και η Κοινωνία των Αποστόλων στον κεντρικό τρούλο. Προφήτες και άγγελοι γύρω από τον Παντοκράτορα, ενώ στον κυρίως ναό ιστορούνται επεισόδια από την επίγεια παρουσία του Χριστού με έμφαση στα Θαύματα και στο δυτικό σκέλος του περιστώου μεμονωμένοι άγιοι, κυρίως ασκητές και στυλίτες. Ορισμένα στοιχεία το *εικονογραφικού* προγράμματος υποδεικνύουν, σύμφωνα με ορισμένες ερευνητές, αφιέρωση του στον Χριστό. Για τις *τοιχογραφίες* αυτές προτάθηκε ημερομηνία χρονολόγησής τους το 1315. Τα ζωντανά χρώματα, τα πλούσια διακοσμημένα αρχιτεκτονήματα, οι δυναμικές μορφές και κυρίως η ελεύθερη πλαστικότητά τους συνοψίζουν τα βασικά γνώρισμα της τέχνης του πρώιμου 14^{ου} αιώνα(Κουρκουτίδου, 1997).

5.12 Ο ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΤΑΞΙΑΡΧΩΝ

Εικόνα 78: Ο ναός των Ταξιαρχών

Ο ναός των Ταξιαρχών βρίσκεται στην περιοχή Άνω Πόλης, στην οδό Θεοτοκοπούλου, λίγα μέτρα από το βυζαντινό λουτρό. Η οικοδόμηση του ναού ανήκει στον 14ο αι. Η αρχική ονομασία του είναι άγνωστη. Κατά την παράδοση, στο ναό τιμώνταν οι δύο Αρχάγγελοι και Ταξίαρχες Μιχαήλ και Γαβριήλ. Μετά την άλωση της πόλης το 1430, ο ναός μετατράπηκε σε μουσουλμανικό τέμενος από τον Gazi Husein Bey και γι αυτό πρόσθεσαν παράπλευρα ένα μιναρέ με δυο εξώστες που συμβόλιζαν τους δυο Αρχαγγέλους. Έτσι το τζαμί και η γύρω συνοικία του ονομαζόταν του Iki Serife ή Serifeli (Serife=εξώστης) από τους δύο εξώστες του μιναρέ. Η ονομασία αυτή διατηρήθηκε ως το 1912 οπότε ο ναός επέστρεψε στην αρχική του χρήση.

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Μετά την απελευθέρωση της πόλης το 1912 η τζαμί πάλι έγινε χριστιανική εκκλησία αφιερωμένη στους Ταξιάρχες Μιχαήλ και Γαβριήλ. Η μακρινή εκείνη χρήση του ναού ως τζαμί προξένησε πολλές αλλοιώσεις στο κτίριο και η παρούσα μορφή του είναι αποτέλεσμα της αναστήλωσης του το 1953.

Ο αρχικός ναός κτίσμα του 14^{ου} αιώνα είναι δύσκολο να αναγνωρισθεί σήμερα μετά από 600 χρόνια αλλεπάλληλων επισκευών, ανακατασκευών και προσθηκών(Η Θεσσαλονίκη και τα μνημεία της,1985a).

Εικόνα 79: Από την ανατολική πλευρά του ναού

5.12.1 Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού

Ο ναός είναι διώροφος. Εξωτερικά, στα ορατά τμήματα της παλιάς τοιχοποιίας του, βρίσκουμε τα χαρακτηριστικά της πλαστικής διαμόρφωσης των ναών της Θεσσαλονίκης του 14ου αιώνα: κτιστοί κιονίσκοι, οδοντωτές ταινίες και

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

διακοσμητικές πλινθόκτιστες ζώνες. Μετά από πολλές προσθέσεις και διαφοροποιήσεις που έχουν γίνει από τον 14ο αι. και μετά, σήμερα είναι δύσκολο να προσδιοριστεί η αρχική του μορφή. Ο βυζαντινός ναός, που θεωρείται στα βυζαντινά χρόνια ήταν καθολικό μιας μονής, αρχικά είχε μορφή μονόχωρης μικρής βασιλικής, που στεγαζόταν με σαμαρωτή στέγη. Περιβαλλόταν από την στοά σε σχήμα «Π» κατά τις τρεις πλευρές (νότια, δυτική και βορρά) και είχε ίδιο τύπο όπως και στον Άγιο Νικόλαο Ορφανό. Στη νότια πλευρά όπου άλλοτε υπήρχε ανοιχτή στεγασμένη στοά προστέθηκε μεταγενέστερα ένα νέο κλίτος με σκοπό τη διεύρυνση του ναού. Τα δύο σκέλη του καταλήγουν ανατολικά σε δυο παρεκκλήσια (δεξιά και αριστερά) τα οποία επικοινωνούν με το ιερό βήμα. Το ανατολικό τμήμα του ναού καταλήγει σε πεντάπλευρη εξωτερική αυίδα σχηματίζοντας δύο τετράγωνα στεγασμένα διαμερίσματα, την πρόθεση και το διακονικό.

Εξωτερικά ο ναός είναι ένα κομψό οικοδόμημα, όπως διακρίνεται από τη ανατολική πλευρά και σε μεγαλύτερο μέρος από βόρεια. Τα πυκνά επάλληλα τυφλά αψιδώματα στο πάχος των τοίχων, το σπάσιμο των όγκων με τη δημιουργία της πεντάπλευρης αυίδας του ιερού, τα συχνά τοξωτά

Εικόνα 80: Ο τοίχος του ναού

παράθυρα και άλλα διάφορα κεραμοπλαστικά διακοσμητικά στοιχεία δίνουν αίσθηση κομψότητας και συμμετρίας και ομορφιάς. Το κτίσμα διαθέτει και κρύπτη κάτω από το υπερυψωμένο δάπεδό του. Στα βυζαντινά χρόνια χρησίμευε πιθανόν για οστεοφυλάκιο και ως τόπος ταφής των μοναχών ενός άγνωστου σήμερα σε εμάς μοναστηριού. Από την αρχική τοιχογράφηση του ναού σώζονται σήμερα ελάχιστα μόνο λείψανα της Ανάληψης και της Πεντηκοστής, τα οποία σήμερα δύσκολα διακρίνονται από την καπνιά που επικάθησε. Οι τοιχογραφίες αυτές χρονολογούνται

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

στο δεύτερο μισό του 14ου αιώνα και θεωρούνται σύγχρονες με το ναό(Παπαγιανόπουλος, 1985).

Εικόνα 82: Οι κατακόμβες του ναού 1

Εικόνα 81: Οι κατακόμβες του ναού

5.13 Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΟΥ ΟΡΦΑΝΟΥ

Εικόνα 83: Ο ναός του Αγίου Νικολάου του Ορφανού

Ο μικρός και απλός στην μορφή ναός του Αγίου Νικολάου του Ορφανού βρίσκεται δίπλα στα ανατολικά τείχη της πόλης, στο τέρμα της οδού Αποστόλου Παύλου, ανάμεσα σε αυτήν και την οδό Ηροδότου, μέσα σε μια μεγάλη περικλειστη αυλή. Ο ναός Άγιος Νικόλαος Ορφανός, που ήταν μετόχι της μονής Βλατάδων, κατά την παράδοση ήταν μετόχι ενός μικρού μοναστηριού, που διατηρούσε στον ίδιο χώρο και ορφανοτροφείο. Για το λόγο αυτό μάλιστα ονομάστηκε και «Άγιος Νικόλαος των Ορφανών». Από το παλιό μοναστηριακό συγκρότημα σήμερα σώζεται μόνο ένα μικρό καθολικό και μερικά λείψανα του προπύλου του προς την οδό Ηροδότου.

Η σημερινή ονομασία του μαρτυρείται σε δύο πατριαρχικά έγγραφα του 1635 και του 1648 η δεύτερη «Άγιος Νικόλαος των Ορφανών», σπάνια αυτή, αναφέρεται σε κώδικα του 1745. Από το 17^ο αιώνα αναφέρεται σαν μετόχι της μονής Βλατάδων και παραμένει ως σήμερα. Δεν είναι ακριβώς γνωστό πώς πήρε την ονομασία

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

«Ορφανός». Ίσως να συσχετίζεται με το όνομα του κτήτορα ή ίσως να έχει σχέση με την φιλανθρωπική δραστηριότητα του αγίου Νικολάου. Η ταυτότητα του κτήτορα παραμένει ακόμη και μετά από έρευνες ομιχλώδης.

Τέλος σύμφωνα με τελευταίες έρευνες, στις οποίες εξέτασαν πολλά σέρβικα κείμενα και ταυτόχρονα την αγιογραφία του ναού, πιο συγκεκριμένα τις παραστάσεις των αγίων που τότε εικονίζονταν στην Σερβία (ο άγιος Γεώργιος Γοργός και ο άγιος Κλήμης Αχρίδας), έλληνες ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα πως ο ιδρυτής του ναού θα πρέπει να ήταν ο κρλής της Σερβίας ο Στέφανος Μιλούτιν, που είχε σύζυγο τη Βυζαντινή πριγκίπισσα Σιμωνίδα, κόρη του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου. Με την άλωση της πόλης ο ναός εξακολούθησε να βρίσκεται στα χέρια των χριστιανών(*Η Θεσσαλονίκη και τα μνημεία της*, 1985a).

Εικόνα 84: Τοιχογραφίες νάρθηκα

5.13.1 Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού

Αρχικά ο ναός άνηκε στον *αρχιτεκτονικό τύπο τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής*, όμως σήμερα σώζεται αρκετά αλλαγμένος. Η τοιχοδομία του είναι λιτή και αποφεύγεται σε αυτήν η εκζήτηση του διακόσμου άλλων παλαιολόγιων ναών της Θεσσαλονίκης. Τον πυρήνα του ναού αποτελεί μια επιμήκης ξυλόστεγη αίθουσα, που περιβάλλεται από τις τρεις πλευρές με κλειστό περίστωο. Η στέγη του κεντρικού χώρου, που φωτίζεται από τρία μικρά παραθυράκια σε κάθε πλευρά, είναι ελάχιστα υπερυψωμένη από τη στέγη του περιστώου, το οποίο στην ανατολική του πλευρά έχει ακόμη δυο εσωτερικές και συμμετρικές κόγχες. Η τεχνική και τα υλικά δόμησης του κεντρικού τμήματος διαφέρουν αισθητά από αυτά του περιστώου, καθώς είναι πιο πλούσια σε διακοσμητικά σύνολα.. Το περίστωο ανήκει σε μεταγενέστερη εποχή και είναι σαφώς απλούστερο.

Εικόνα 85: Το κιονόκρανο

Τα κιονόκρανα του ναού είναι Θεοδοσιανού τύπου παλαιοχριστιανικά κιονόκρανα, σε δεύτερη χρήση. Το μαρμάρινο τέμπλο του κεντρικού τμήματος είναι το αρχικό και σώζεται σχεδόν ακέραιο.

Εικόνα 86: Το Ιερό Βήμα

Ο τοιχογραφικός διάκοσμος είναι από τους πληρέστερα διατηρούμενους σε ναούς της Θεσσαλονίκης, ακόμη και στον ευρύτερο χώρο της Μακεδονίας και της Σερβίας. Ο ζωγραφικός διάκοσμος ανήκει στην παλαιολόγεια εποχή. Όλες οι αγιογραφίες είναι άριστης τέχνης και χρονολογούνται στη δεκαετία του 1310-1320.

Η ιερή ιστορία, που περιλαμβάνει ποικίλους εικονογραφικούς κύκλους, καταγράφεται σε επάλληλες ζώνες στο ιερό, τον κυρίως ναό και σε μέρη των πλάγιων σκελών της στοάς και του νάρθηκα. Στην αψίδα του ιερού εικονίζεται η Θεοτόκος

Εικόνα 87: Αριστερό κλίτος

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Αχειροποίητος με δύο αγγέλους εκατέρωθέν της. Κάτω από αυτήν συλλειτουργούντες ιεράρχες. Στον κυρίως ναό εικονίζεται ένα πλήθος σκηνών από τα Θαύματα και το βίο του Χριστού. Ειδικά στο βόρειο, νότιο και δυτικό τοίχο ιστορούνται τα Άγια Πάθη, το Δωδεκάορτο και μερικές εμβόλιμες σκηνές από άλλους εικονογραφικούς κύκλους. Στο περίστωο εικονίζονται σκηνές από το βίο του αγίου Νικολάου του Ορφανού, του αγίου Γερασίμου του Ιορδανίτη και ολόκληρος ο Ακάθιστος Ύμνος. Στον ανατολικό τοίχο τοποθετήθηκε η παράσταση της Κοινωνίας των Αποστόλων και το Άγιον Μανδήλιον. Η αφήγηση της ιερής ιστορίας με εικαστικά μέσα είναι σαφής και λιτή καθώς περιορίζεται στο ουσιαστικό αλλά ζωνρή και εκφραστική.

Οι τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου του Ορφανού ξεχωρίζονται για το χρωματικό τους πλούτο και ευαισθησία, την συγκρατημένη κίνηση των μορφών τους και μια ολοφάνερη διηγηματική διάθεση του ζωγράφου (Τσακτσίρα, 2003).

Εικόνα 88: Αποψη της ανατολικής πλευράς του ναού

5.14 Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ

Εικόνα 89: Ο ναός του Σωτήρος Χριστού

Ο ναός του Σωτήρος Χριστού, αφιερωμένος σήμερα στην Μεταμόρφωση του Σωτήρος, βρίσκεται νοτιοδυτικά της Κάμαρας και παράλληλα της οδού Εγνατίας. Η οικοδόμησή του χρονολογείται γύρω στον 14ο αι., την περίοδο των Παλαιολόγων. Μόνο η μεταγενέστερη προσθήκη ενός νάρθηκα χρονολογείται τον 16ο αι. Το 1978, μετά τον μεγάλο σεισμό, σε αυτόν τον χώρο ξεκίνησαν οι ανασκαφές και αργότερα ανακαλύφθηκαν πολλά νέα στοιχεία σχετικά με την ιστορία του ναού. Βρέθηκε η αρχική θέση της αγίας Τράπεζας και μια μικρή μολύβδινη λειψανοθήκη που αποτελούσε το εγκαινίο του ναού. Από δύο εγχάρακτες επιγραφές στη λειψανοθήκη συνάγεται ότι ο ναός είχε αφιερωθεί στην Παναγία. Με βάση αυτές τις έρευνες, οι

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

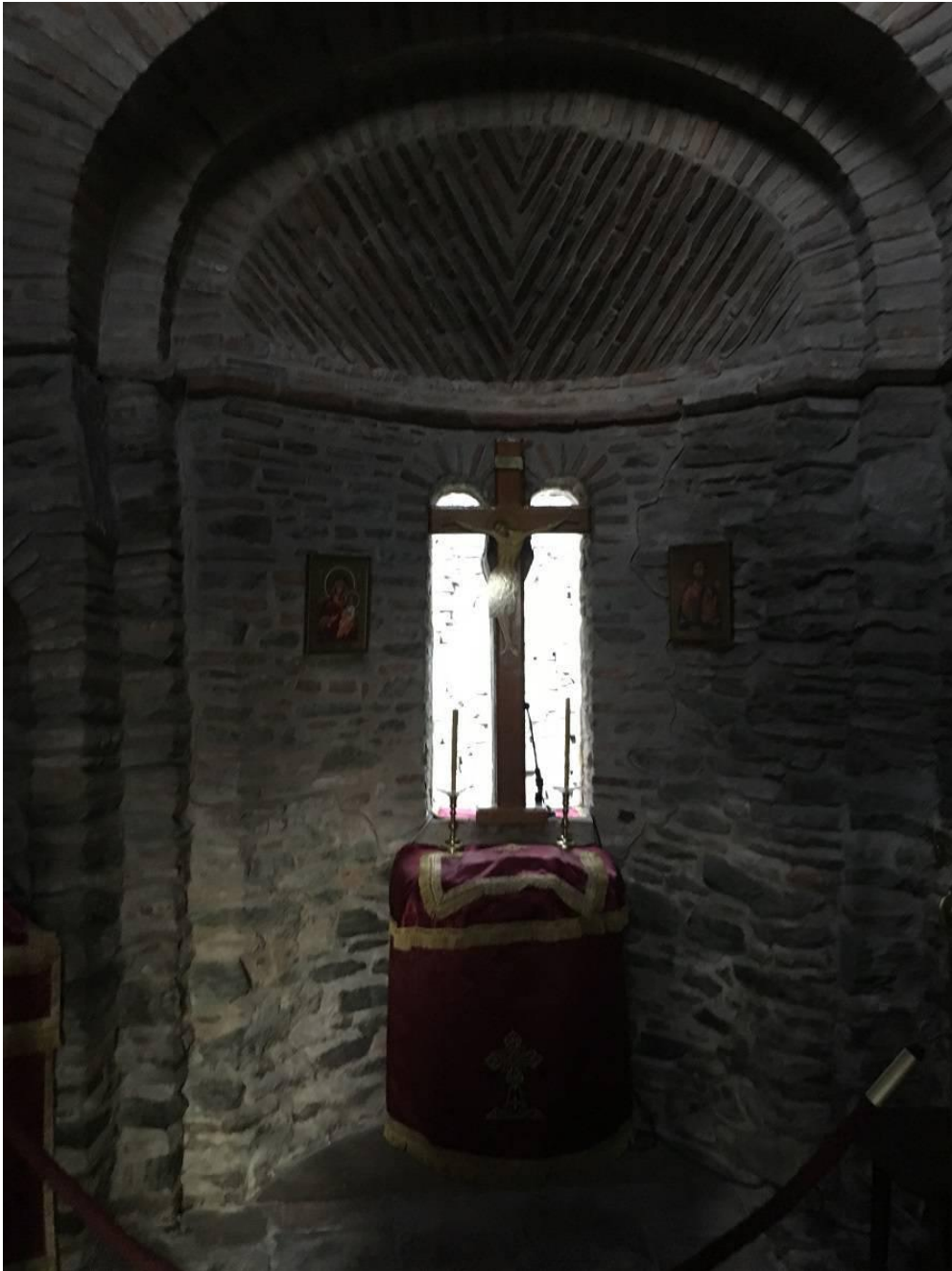
μελετητές ταύτισαν τον ναό με το μονύδριο του Σωτήρος του κυρ Κύρου, το οποίο αναφέρεται σε χρυσόβουλο του 1364 του αυτοκράτορα του Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου στη μονή Βατοπαιδίου (Κουρκουτίδου, 1997). Άλλοι ερευνητές θεωρούν πως ο ναός είναι το διασωθέν τμήμα της μονής του «Κυρ Ιωήλ», που υπήρχε ως το 16ο αι., μαζί με άλλους μικρούς ναούς που βρέθηκαν στην περιοχή, οπότε διαλύθηκε και κατακτήθηκε ο χώρος της (Παπαγιανόπουλος, 1985). Επίσης, με τις εργασίες που έγιναν, ανακαλύφθηκαν και δυο τάφοι, κάτω από το δάπεδο της βόρειας και της νότιας κόγχης, καθώς και άλλων στο νάρθηκα και γύρω από το ναό. Τα στοιχεία αυτά χαρακτηρίζουν τον ναό ως το ταφικό παρεκκλήσιο.

Εικόνα 90: Αναθηματική πλάκα

Στην ακριβέστερη χρονολόγηση του ναού μετά το 1340 βοήθησε ένα νόμισμα, τοποθετημένο στο κτίσιμο του της τουρκοκρατίας ο ναός έμεινε στα χέρια των χριστιανών. Επίσης, για ένα διάστημα το ναΐδριο του Σωτήρα υπήρξε «εξάρτημα» του παρακείμενου ενοριακού ναού της Παναγούδας, που βρίσκεται ακριβώς δίπλα.

5.14.1 Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού

Εικόνα 91: Το Ιερό Βήμα

Η αρχιτεκτονική μορφή του ναού αποτελεί μεταβατική φάση στην εξέλιξη της χριστιανικής ναοδομίας, ιδιαίτερα στο χώρο της Μακεδονίας. Ο ναός είναι σχεδόν τετράγωνος, έχει ένα υψηλό και κομψό τρούλο με οχτώ παράθυρα και τον στηρίζουν

τέσσερα τυφλά τόξα, που ταυτόχρονα αποτελούν και τους περιμετρικούς τοίχους του. Η τοιχοποιία, αποκλειστικά λασπόκτιστη, είναι αργιολιθοδομή στη βάση και πλινθοδομή από την μέση έως πάνω. Στο πάχος των τοίχων σχηματίζονται δυο μικρές κόγχες, όπως στους μοναστηριακούς ναούς.

5.14.2 ΟΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ

Οι *τοιχογραφίες* που σήμερα ανακαλύφθηκαν στον τρούλο, κάτω από το παχύ στρώμα καπνιάς, διατάσσονται σε τρεις ζώνες. Στην κορυφή του τρούλου εικονίζεται ο Χριστός μέσα σε δόξα που ανακρατούν οι άγγελοι, πιο κάτω, ανάμεσα στα οκτώ παράθυρα ολόσωμοι οι προφήτες, και στην βάση εκτυλίσσεται, η Θεία Λειτουργία ως τύπος και εικόνα της Ουρανίας Λειτουργίας. Οι τοιχογραφίες χρονολογούνται τον 14ο αι. (1350-1370), και η τέχνη τους διαφέρει ως προς την στατική σε σχέση με άλλες που συναντάμε στη Θεσσαλονίκη σε αυτήν την περίοδο.

Εικόνα 92: Οι τοιχογραφίες

Εικόνα 93: Προαύλιος χώρος

5.15 Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ

Εικόνα 95: Ο ναός Αγίου Μηνά

Ο ναός Αγίου Μηνά βρίσκεται στην νοτιοδυτική περιοχή της παλιάς (εντός των τοιχών) πόλης, στη διασταύρωση των οδών Ίωνος Δραγούμη και Βασιλέως Ηρακλείου, κοντά στη θάλασσα και το λιμάνι, στην καρδιά του εμπορικού τομέα. Πρώτες αναφορές για τον ναό του Αγίου Μηνά συναντάμε στο βίο του Αγίου Γρηγορίου του Δεκαπολίτου, που έζησε ένα διάστημα στην Θεσσαλονίκη και ήταν εγκαταστημένος σε αυτό το ναό, μετά το (831-842). Στον βίο του αναφέρεται για έναν Μόναχο Ζαχαρία, ο οποίος ζούσε εκείνη την εποχή και είχε ανακαινίσει τον παλιό ναό. Επίσης σποραδικές μνήμες για τον ναό υπάρχουν σε έγγραφα αγιορείτικων μονών του 11ου, 12ου, 14ου και 15ου αι. (Κουρκουτίδου, 1997). Είναι από τους

λίγους που έμειναν στα χέρια των χριστιανών μετά την άλωση της πόλης το 1430. Στο μεγάλο διάστημα της τουρκοκρατίας ξέρουμε ότι αφαιρέθηκαν έξι κίονες του ναού από το σουλτάνο Σελίμ Β΄ στα 1569 και πως γύρω στα 1687 βομβαρδίστηκε από βενετσιάνικο πολεμικό πλοίο, και κάηκε διαδοχικά κατά τα έτη 1770, 1818, 1839 και 1890. Για αυτό, στα τουρκικά κατάστιχα αναφέρεται ως Yanik Monastir, δηλαδή «καμένο μοναστήρι», και η περιοχή του Yanik Monastir Mahale, που σημαίνει «γειτονιά καμένου μοναστηριού». Μετά την πυρκαγιά του 1839, ο ναός ξαναχτίστηκε το 1852 με βάση τα σχέδια του αρχιτέκτονα Ράλλη Πλούφου, στον τύπο τρίκλιτης βυζαντινής βασιλικής.

Η σημερινή του μορφή είναι αποτέλεσμα της τελευταίας του ανακατασκευής το 1852. Στις 28 Οκτωβρίου του 1912 τελέστηκε η πρώτη πανηγυρική δοξολογία για την απελευθέρωση της πόλης από τον τουρκικό ζυγό (Παπαγιανόπουλος, 1985).

5.15.1 Αρχιτεκτονική και ιδιαίτερα γνωρίσματα του ναού

Ο αρχικός ναός ανάγεται στην παλαιοχριστιανική εποχή και πιθανότατα στον τύπο της βασιλικής. Σήμερα, είναι μια τρίκλιτη βασιλική, με καμάρα στο φαρδύ μεσαίο κλίτος. Στη βόρεια, τη δυτική και νότια πλευρά του υπάρχει εξωτερική αψιδωτή στοά με κίονες και πεσσούς. Τμήματα της στοάς αυτής προς το ιερό είναι κλεισμένα και με αυτό τον τρόπο σχηματίζονται παρεκκλήσια, που έχουν είσοδο από το εσωτερικό του ναού.

Εσωτερικά υπάρχει υπερώο στη βόρεια, δυτική και νότια πλευρά, που είναι οικοδομημένο πάνω από την στοά και αφήνει έτσι ελεύθερο ως την οροφή όλο το χώρο του κυρίως ναού. Με βάση τη μορφολογία της κόγχης, τα ανάγλυφα με ζώα και πτηνά, τμήματα του ευθύγραμμου κοσμήτη, ο αρχικός ναός χρονολογήθηκε στα τέλη του 5ου - αρχές του 6ου αι. Μερικά από τα γλυπτά σήμερα βρίσκονται στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού της Θεσσαλονίκης.

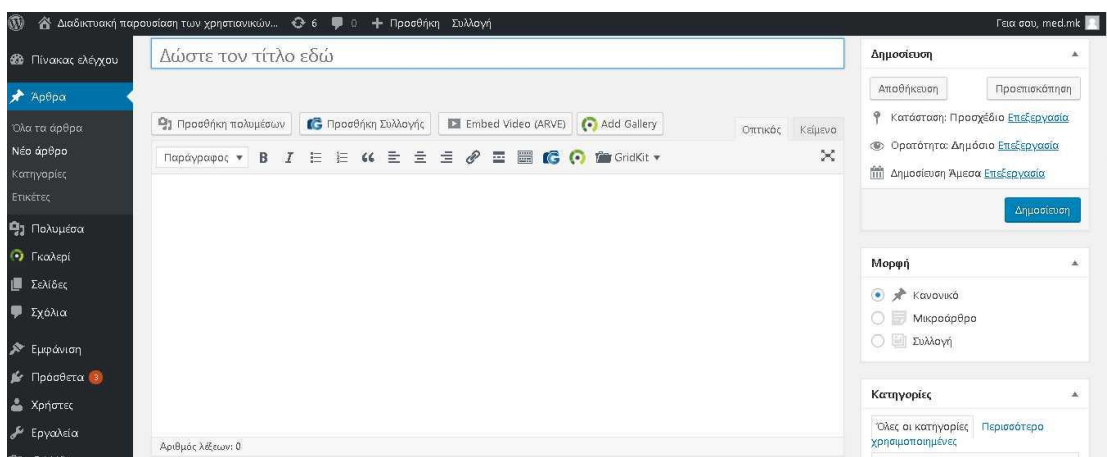
Εικόνα 94: Εσωτερικό κλίτος

6 Δημιουργία του WordPress

Το WordPress είναι ένα λογισμικό ανοικτού κώδικα και είναι γραμμένο σε γλώσσες προγραμματισμού PHP και MySQL. Είναι ένα διάσημο πρόγραμμα και εύκολο σε χρήση περιεχομένου CMS (Content management system).

Αρχικά ιδρύθηκε σαν μια βάση για την δημιουργία διάφορων blogs, αλλά σε πολύ σύντομο χρόνο αυτή η βάση έγινε πάρα πολύ γνωστή και ξεκίνησαν να την χρησιμοποιήσουν και για τα μικρά sites, όπως: προσωπικές ιστοσελίδες (π.χ. ένα ιδιωτικό ιατρείο), ιστοσελίδες για διάφορα μικρά μαγαζιά (με περιγραφή των προϊόντων και με δυνατότητα παραγγελίας), επίσης σαν μια ιστοσελίδα με κάποιο ενημερωτικό υλικό κτλ.

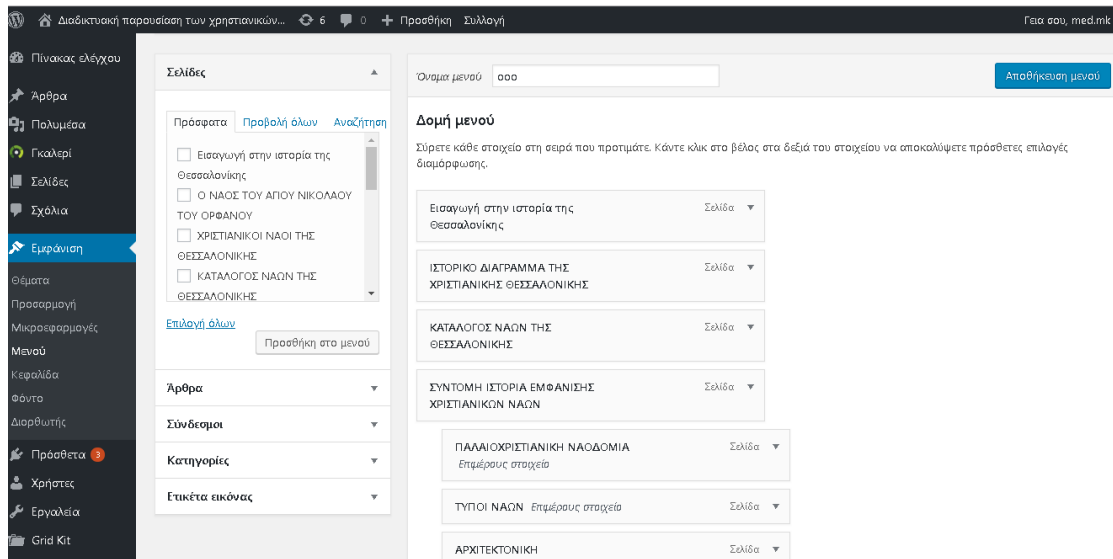
Το WordPress προσφέρει πάρα πολλές δυνατότητες και ρυθμίσεις, μερικές από τις οποίες μπορούμε να δούμε και στα παρακάτω screen-shots (π.χ. προσθήκη σελίδων και άρθρων, ενσωμάτωση εικόνων και βίντεο, γρήγορη επεξεργασία κειμένου, ποικίλη επιλογή θεμάτων για κάθε είδος υλικού).

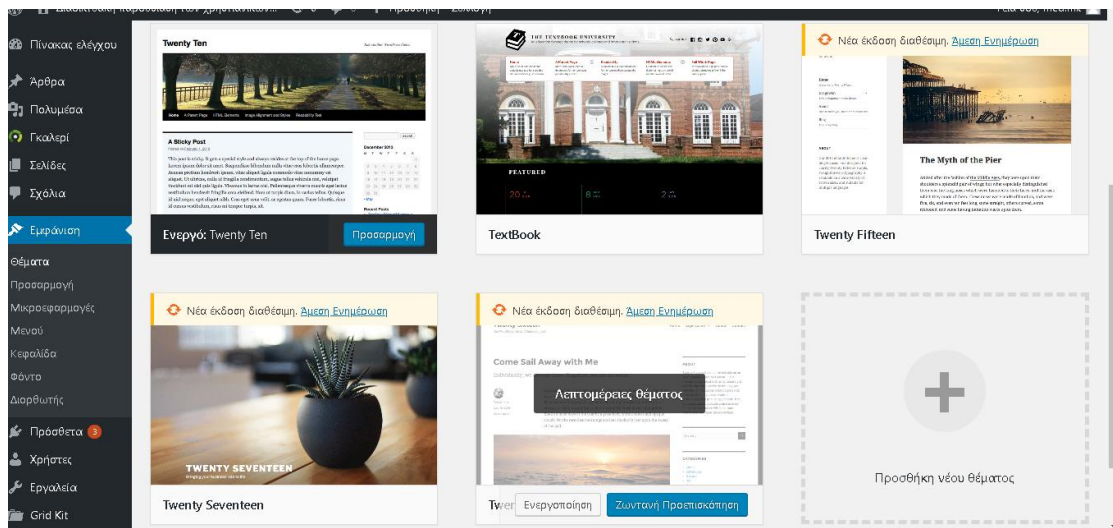
Εικόνα 95: Δημιουργία νέου άρθρου

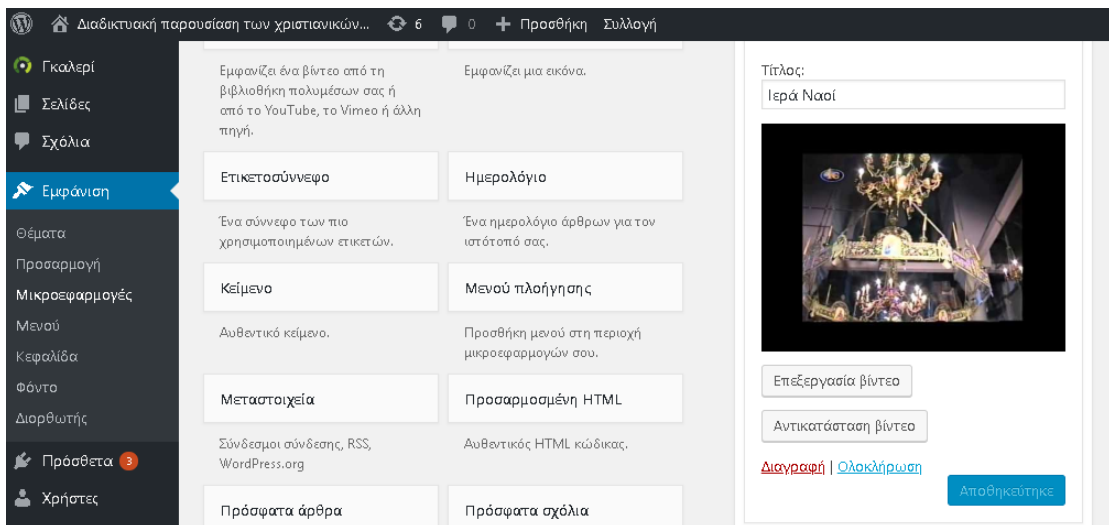
Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Εικόνα 98: Τακτοποίηση σειράς εμφάνισης μπάρας μενού

Εικόνα 97: Επιλογή και αλλαγή θέματος μενού

Εικόνα 96: Προσθήκη βίντεο

7 Συμπεράσματα και προτάσεις

Η πόλη της Θεσσαλονίκης κατοικείται επί 23 αιώνες συνεχώς και δεν παύει να εξελίσσεται. Αποτελεί όμως παραταύτα ένα ζωντανό μουσείο που διατηρεί μνήμες και γεγονότα του παρελθόντος. Η διαδρομή της πόλης από την αρχαιότητα μέχρι τις απαρχές της τουρκοκρατίας δεν ήταν ανώδυνη. Οι περιπέτειες που πέρασε υπάρχουν ακόμη στα μνημεία της. Τα χριστιανικά μνημεία με τα οποία ασχολήθηκα διασώζουν τέτοιες μνήμες. Η μετατροπή πολλών από αυτά σε μουσουλμανικά τεμένη άφησε τα ίχνη της μέχρι σήμερα. Η μελέτη τους είναι ενδιαφέρουσα και αποτελεί μια μεγάλη προσωπική εμπειρία όχι μόνο για τον ειδικό αλλά και για τον απλό άνθρωπο. Τα περισσότερα μνημεία είναι ναοί, οι οποίοι λειτουργούν μέχρι σήμερα. Είναι μάρτυρες της συνεχούς ευσέβειας των κατοίκων αυτής της πόλης. Η ενασχόληση και έρευνα των μνημείων-ναών δεν είναι απαραίτητη μόνο από ιστορικό ενδιαφέρον, αλλά και διότι με την καταγραφή τους, τη φωτογράφιση τους, τη βιντεοσκόπησή τους οι ναοί αυτοί σώζονται από τη λήθη, έστω κι αν χαθούν αργότερα από τη φθορά του χρόνου. Προσωπικά για μένα που δεν είμαι έλληνας, αλλά λευκορώσος ήταν μια απίστευτη εμπειρία, η επαφή μου με το απτό ιστορικό παρελθόν που με έκανε να εκτιμήσω βαθύτερα την πόλη που με φιλοξενεί.

Βιβλιογραφία

- Βακαλόπουλου, Α. (1969). Ιστορία της Θεσσαλονίκης, 315 π.Χ.-1912. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Ευαγγελίδη, Δ. (1954). Η Παναγία των Χαλκέων. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία των φίλων της Βυζαντινής Μακεδονίας.
- Θεοχαρίδη, Γ. (1954, 12 Ιουνίου). Ο ναός των Ασωμάτων και η Rotonda του αγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης. Ελληνικά. 13, 7-22.
- Θεοχαρίδη, Γ. (1955, 21 Απριλίου). Η Νέα Μονή Θεσσαλονίκης. Μακεδονικά. 3, 14-29.
- Θεοχαρίδη, Γ. (1960). Οι ιδρυταί της έν Θεσσαλονίκη μονής των Βλατάδων. Θεσσαλονίκη: Ι.Μ.Θ..
- Εφορείας Βυζαντινών αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης. (1985). Η Θεσσαλονίκη και τα μνημεία της. Θεσσαλονίκη: Συγγραφέας.
- Καραβιδόπουλος, Ι. (2016). Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη. Θεσσαλονίκη: OSTRACON.
- Κουρκουτίδου, Ε. (1997). Περίπατοι στη βυζαντινή Θεσσαλονίκη. Αθήνα: Καπόν.
- Λάσκαρη, Μ. (1954). Ναοί και Μοναί Θεσσαλονίκης από το 1405 είς το Οδοιπορικόν του εκ Σμολένσκ Ιγνατίου. Μακεδονικά. 3, 38-56.
- Λέτσα, Α. (1961). Ιστορία της Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη: Μ.Τριανταφύλλου.
- Μπακιρτζή, Χ. (1972). Η βασιλική του Αγίου Δημητρίου. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ.
- Νικονάνου, Ν. (1980). Οι βυζαντινές εκκλησίες της Θεσσαλονίκης. Μακεδονία-Θεσσαλονίκη. 5, 36-42.

Διαδικτυακή παρουσίαση θρησκευτικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

Ευγγόπουλου, Α. (1952). Τέσσαρες μικροί ναοί της Θεσσαλονίκης εκ των χρόνων των Παλαιολόγων. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών σπουδών.

Παπαγιανόπουλου, Α. (1985). Μνημεία της Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη: Ρέκος.

Παζαρά, Θ. (1985). Η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ.

Στούφη-Πουλημένου, Ι. (2013). Χριστιανική και Βυζαντινή αρχαιολογία και τέχνη. Αθήνα: Παρησία.

Σωτηρίου, Γ. (1942). Χριστιανική και βυζαντινή αρχαιολογία. Αθήνα: [χ.ε.].

Τσακτσίρα, Λ. (2003). Θεσσαλονίκη η πόλη και τα μνημεία της. Μαλλιάρης: Μαλλιάρης.